

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**RUSYA MÜSLÜMANLARI YAHUD TATAR
AKVAMININ TARİHÇESİ ADLI KİTABIN
TRANSKRİPSİYONU VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

K. Pınar Özer

Zonguldak 2017

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**RUSYA MÜSLÜMANLARI YAHUD TATAR
AKVAMININ TARİHÇESİ ADLI KİTABIN
TRANSKRİPSİYONU VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Hazırlayan
K. Pınar Özer**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nurettin Hatunoğlu**

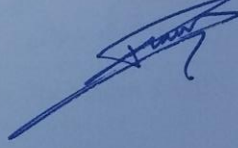
Zonguldak 2017

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin/Doktora Tezinin/Sanatta Yeterlik çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

12/06/2017 (İmza)

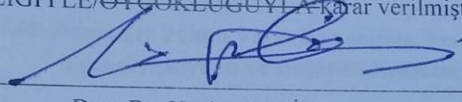
K. Pınar ÖZER

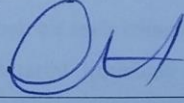

T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalında 151282114020 numaralı Kadriye Pınar Özer'in hazırladığı "Rusya Müslümanları Yahud Tatar Akvamının Tarihçesi Adlı Kitabın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" konulu DOKTORA/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 30/05/2017 Salı günü saat 11:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE/OYGOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Başkan
Doç. Dr. Haşim ŞAHİN

Üye
Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU (Danışman)

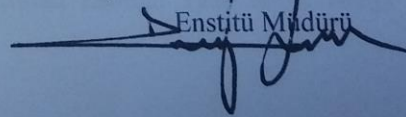
Üye
Yrd. Doç. Dr. Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ

Üye _____

Üye _____

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

12/06/2017
Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Rusya Müslümanları Yahud Tatar Akvamının Tarihçesi Adlı Kitabın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi
Tez Yazarı	: Kadriye Pınar Özer
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Nurettin Hatunoğlu
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2017
Sayfa Adedi	: 90

Rusya Müslümanları Yahud Tatar Akvamının Tarihçesi Adlı Kitabın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi

Tarih boyunca Türk – Rus ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Türklerin yanında Müslümanların da Rusya ile ilişkileri Rus devlet tarihi içerisinde gelişen kırılmalardan doğrudan etkilenmiştir. Rusya İmparatorluğu Döneminde orada yaşayan Müslüman halklar çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmalarına rağmen varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Gerek etnisite olarak gerekse dini inanışlar yönünden Rusya’da farklı bir grup olarak kalan Müslümanlar, genel manasıyla azınlık olmanın psikolojisini derinden hissedebilmektedirler.

Rusya Müslümanları içerisinde en dikkate değer unsurlardan olan Tatarlar, miladın ilk yıllarından itibaren boy gösterdikleri İdil coğrafyasında bugün de var olma başarısı göstermektedirler. Bu başarı, tarih içerisinde türlü sıkıntıların içerisinde süzülüp gelen Tatarların azminin ve fedakarlıklarının göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Biz hazırladığımız tezde Rusya’da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi isimli eseri transkribe ederek bu döneme ışık tutan çalışma yapmaya gayret ettik. Çalışmada Tatarların adından başlayarak etnik kimlikleri, tarihleri, inanışlarına dönük bir inceleme de gerçekleştirdik. Müellifi belli olmayan bu eserin Tatar tarihine dönük çalışmalara kaynaklık edecek hususiyetlerini tespit ettik. Kazan Hanlığı merkezinde gelişen siyasi hadiseler, Rusya’nın zaman içerisinde yükselen azalan baskıları, çekilen sıkıntılar, yaşanan acılar tezimizin ana omurgasını teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Müslümanları, Tatarlar, Kazan Hanlığı, Tatar tarihi, Rusya İmparatorluğu

ABSTRACT

Institution	:	BEÜ Institute of Social Sciences, Department of History
Title	:	Müslims in Russia or Transcription and Evaluation of the Book titled History of Tatars
Author	:	Kadriye Pınar Özer
Adviser	:	Asc. Prof. Dr. Nurettin Hatunoğlu
Type of Thesis, Year	:	MSc. Thesis, 2017
Total Number of Pages	:	90

Müslims in Russia or Transcription and Evaluation of the Book titled History of Tatars

Throughout history, Turkish - Russian relations have followed a course of ups and downs. In addition to Turks, Muslims' relations with Russia were directly influenced by the breaks in the history of the Russian state. The Muslim peoples who lived there during the period of the Russian Empire succeeded in maintaining their existence even though they faced various problems. Muslims, who have remained a different group in Russia due to ethnicity and religious beliefs, have deeply felt the psychology of being a minority in general.

The Tatars, which are among the most remarkable groups among the Muslims of Russia, demonstrate the success of existence in idyll geography, which they have shown since the first years of the birth of Christ. This success should be regarded as a sign of the determination and sacrifices of the Tatars, who have flown through various troubles in history. In this thesis; we tried to do the work that shed light on this turn by transcribing the work of Muslims in Russia or History of Tatars. In the study, starting from the name of the Tatars, we have also conducted an examination of ethnic identities, histories and beliefs. We have determined the characteristics of this work, which is an apocryphalness, as a source of study for Tatar history.

The political events that developed in the Kazan Khanate center, the decreasing oppression of Russia in the course of time, the troubles and pains constitute the main backbone of our thesis.

Keywords: Russian Muslims, Tatars, Kazan Khanate, History of Tatars, Russian Empire.

ÖNSÖZ

Rusya Müslümanları Yahud Tatar Akvamının Tarihçesi Adlı Kitabın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi başlığıyla hazırladığımız yüksek lisans tezi Müslümanların Rusya İmparatorluğu döneminde yaşadıklarını anlatan tarihi bir belge niteliği taşımaktadır. Yazarı kesin olarak bilinmeyen eserin içeriği son derece önemli bilgilerle doludur. Tezimizde eseri pek çok farklı açıdan tanımaya çalışacağız. Önce Tatarlar hakkında tanıtıcı bilgiler vererek konuya giriş yapacak *Rusya’da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi* isimli eseri tanıtırak Latinize edecek ve tıpkıbasımını yapacağız.

Çalışmamız boyunca bu alanda yapılmış çalışmaların pek çoğuna erişmeye çalıştık. Uzun bir zaman dilimine yayılan inceleme, araştırma, okuma, tasnif etme uğraşlarımızın neticesinde ortaya çıkan çalışmamızın bugüne kadar yapılmış kıymetli çalışmalar arasında yerini almasını temenni ediyoruz. Bu tez ile, bizden sonra yapılacak araştırmalara da ilham olmak bir başka dileğimizdir.

Akademik çalışmalar yorucu ve meşakkatli aşamalar neticesinde ortaya konabilmektedir. Bu yoğun çalışmalar esnasında kişisel çalışmalarımızın öncesinde yola çıktığımız günden son ana dek bilgisi, birikimi, yardımseverliği ile her zaman yanımda olan, destek veren ve teşvik eden danışman hocam Doç. Dr. Nurettin Hatunoğlu’na özel olarak teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmamız boyunca yardımlarını, yol göstericiliklerini gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Canan Kuş Büyüktaş’a da sonsuz teşekkür borçluyum. Akademik yaşantım boyunca her zaman yanımda olan, bana destek olan, ilimlerinden ve insanlıklarından istifade ettiğim Prof. Dr. Songul Çolak, Prof. Dr. Mustafa Çolak ve Doç. Dr. İsmet Türkmen’e de içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Yalnız çalışmalar boyunca değil bütün bir yaşam boyunca ilgi, sevgi ve desteklerini gördüğüm kıymetli eşime, Kerem’e ve Begüm’e de karşılıksız sevgilerimi, şükranlarımı ifade etmeliyim. Çalışmamızın değerli yeni çalışmalara ışık tutmasını dilerim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM BEYANI	ii
TEZ ONAY SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. TATARLAR	3
1.1. Tatar Adı ve Kimliği	3
1.2. Tatar Coğrafyası ve Tarihçesi	6
1.3. Tatarlar ve İslamiyet.....	8
2. RUSYA'DA MÜSLÜMANLAR	11
2.1. Esere Dıştan Bakış	11
2.2. Esere İçten Bakış.....	13
3. METİN (TRANSKRİPSİYON)	19
SONUÇ	61
KAYNAKÇA	64
EKLER	67
ÖZ GEÇMİŞ	90

GİRİŞ

Tatar tarihi ile ilgili çalışmalar Türkiye Türkolojisinde önemli bir başlık olarak değerlendirilir. Tatarlar özelinde ve genel manasıyla Türklerin ata yurdu Kabul edilen Türkistan illerinde yaşayan Türklerin tarihi, kültürel, sosyal, siyasal durumları, dilleri, yaşantıları, gelenek görenekleri hep Türkoloji araştırmalarının araştırma sahası dahilindedir. Orta Asya coğrafyasında tarihsel boyutta köklü bir mazisi olan ve bu tarihten aldığı güç ile bugün de mevcudiyetini sürdüren topluluklardan biri de Tatarlardır. Tatarlar İdil bölgesinde iki bin yıllık dev bir tarihe sahip olmuş, önemli siyasal ve sosyal hadiselerle tanıklık etmiş Türk dünyasıyla ve bilhassa Rusya ile irtibatla bulunmuş ve bulunmakta olan son derece önemli bir boy durumundadır. Tatarların dünü ve bugününe dair saptalamalarda bulunurken önümüze Türkiye’de yapılmış pek çok çalışma çıkmaktadır. Türkiye Türkolojisi bu noktada çok değerli bir literatürü oluşturmuş ve oluşturmayı sürdürmektedir. Dünden bugüne Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmalar dilden edebiyata, tarihten sosyolojiye, ekonomiden ilahiyat sahasına uzanan genişlikte ve çeşitliliktedir. Ülkemizde konu hakkında kitaplar hazırlanmış, ansiklopedi maddeleri yazılmış, ulusal ve uluslararası toplantılarda tebliğler sunulmuş, makaleler kaleme alınmış, lisansüstü tezler hazırlanmıştır. Bütün bu külliyat dikkatle ele alınıp değerlendirildiğinde konu hakkında hem ayrıntılı bilgilere sahip olmak mümkün olabilmekte hem de yeni ve farklı bir çalışma ortaya konarken çok kıymetli kaynaklara erişmek imkanına araştırmacılar sahip olabilmektedirler. Biz de çalışmamızı hazırlarken ilk iş olarak bu literatürü tarama ve anıma işi ile meşgul olmayı tercih ettik.

Gerçekleştirdiğimiz okumalar bize bu alanda Mısır’da bir Kazanlı bir alim tarafından hazırlanan *Rusya’da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi* isimli eserle karşılaşma imkanı sundu. İlk olarak Prof. Dr. Seyfettin Erşahin hocanın 1996 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’nde yayımladığı makalesinde haber verdiği eseri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığından temin ettik. İlgili birimin internet ortamına aktardığı nüsha kullanılarak transkripsiyon işlemi gerçekleştirildi. Metin kısmını oluşturan eserin Türkiye Türkçesine aktarımı daha önce Erşahin tarafından yapıldığı için tarafımızdan bu işe girişilmedi. Metin kısmından önce Tatarlar hakkında Türkolojide var olan bilgilerin bir özeti yapılmak yoluna gidildi. Bu

bölümde Tatar adı üzerine ileri sürülen türlü değerlendirmeler, etimolojik tahlil denemeleri, Tatar adının anlamı, nereden geldiği, bu adın Tatar soyu ile ilintili tarafları, yine bu adlandırmanın diğer milletler ve/veya kültürler tarafından söyleniş ve algılanış biçimleri üzerinde duruldu. Bu bilgilerin verilmesinin ardından Tatar kimdir sorusuna cevap aranarak Tatarların etnik ve tarihsel durumları irdelenmeye gayret edildi. Tatar kavminin Türk mü yoksa Moğol mu olduğu ya da büsbütün başka bir kavim mi veya birkaç kavmin karışmasıyla ortaya çıkmış heterojen bir topluluk mu olduğu gibi sorular ve bu sorulara verilen/verilebilecek cevaplara değinildi. Tüm bu arayışların ardından Tatar tarihi hakkında ilk dönemlerden başlayarak bugünlere uzanan bir yolculuğa çıkıldı. Bu yolculukta Tatarların tarihsel serencamının önemli köşe taşlarına dikkat çekildi. Tatarların dini durumları ve İslamiyetle olan ilişkileri de tezimizin konusu ile bağlantılı olması hasebiyle ayrı bir başlıkta ele alındı. Son olarak Tatarların bugünkü durumlarına göz atılarak bu bölüm de nihayete erdirildi. Bunların yanında eldeki eser, üzerine çalışılan nüsha, eserin basım yeri, basım tarihi ve yazarı hakkında da bilgiler verildi. Sonuç bölümünde tezin hazırlanma amaçları, metotları, ulaşılan bilgiler verilerek tezimiz hitama erdirildi.

Tezimizin bir araya getirdiği bu bilgilerin bu alanda ve genel manasıyla Türkoloji de yapılacak çalışmalara katkı sağlamasını umuyor, bu çalışmanın yeni ortaya çıkacak bilgilerle zenginleşmesini yepyeni çalışmalara kapı açmasını diliyoruz.

1. TATARLAR

Miladın henüz ilk yüzyılında İdil coğrafyasında boy gösteren Tatarlar üzerine birbirinden farklı pek çok görüş ortaya atılmıştır. Biz Rusya'da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi isimli eserin transkripsiyonuna geçmeden önce Tatar kimliğini ve tarihini daha yakından tanımayı uygun buluyoruz:

1.1. Tatar Adı ve Kimliği

Köklü, güçlü, önemli ve büyük bir Türk boyu olan Tatarların tarihleri, kimlikleri, kökenleri, dilleri, kültürleri, yaşantıları gibi konularda pek çok araştırma yapılmış, farklı alanlarda başka başka görüşler ortaya konmuştur. Biz çalışmamızda tezimizin omurgasını oluşturan *Rusya'da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi* isimli eseri incelerken Tatarları çeşitli yönlerden tanıma ve tanıtmakta fayda görmekteyiz. Tatar ismi Türkiyat sahasının aşına olduğu bir isimdir. İsmi tarihçesine göz attığımızda; Tatar adına bir kavmi niteler şeklinde Göktürk Yazıtları'nda rastlamaktayız. Bilge Kağan Yazıtı'nda Tatar adına şu şekillerde yer verilmiştir: Yoğçı sığıtçı öriğre kün toğsıkdakı Bökli çöl[l]üg il Tabğaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kurıkan Otuz Tatar Kıtariy Tatabı bunca budun kelipen sığtamış, yoğlamış. (Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.)Yırıya Baz Kağan, Tokuz Oğuz budun yağı ermiş. Kırkız Kurıkan Otuz Tatar Kıtariy Tatabı kop yağı ermiş. (Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş.) Ulayu ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum [budunum biriye şadpıt begler yırıya tarkat buyruk begler Otuz Tatar...(Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar...) Kültigin Yazıtı'nda ise Tatar adı şu şekilde zikredilmiştir: Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan bu ödke olurtum. Sabimin tüketi eşidgil. Ulayu ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum budunum biriye şadpıt begler yırıya tarkat buyruk begler Otuz [Tatar ...] (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar...) İlig tutup törüg itmiş. Özi anca kergek bolmış. Yoğçı sığıtçı örfgre kün toğsıkda Bökli çöl[l]üg il Tabğaç Tüpüt

Apar Purum Kırkız Üç Kurikan Otuz Tatar Kıtariy Tatabı bunca budun kelipen sığtamış yoğlamış. Antağ külüg kağan ermiş. (İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırkız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş.) Biriye Tabğaç budun yağı ermiş. Yırıya Baz kağan Tokuz Oğuz budun yağı ermiş. Kırkız Kunkan Otuz Tatar Kıtariy Tatabı kop yağı ermiş. (Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırkız, Kunkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş.) (Ergin, 2011: 3-80).

Türk dilinin bilinen en eski yazılı kaynağı kabul edilen Göktürk Yazıtları'nda kendisine yer bulan Tatarların menşei hakkında çeşitli görüşler ortaya konmaktadır. "Tatar adı, çeşitli tarihlerde Türk ve Moğol kabileleri için müşterek bir ad olarak kullanılsa da başlangıçta Moğolları ifade etmiştir. Geçmişte, günümüz Moğolistan'ının doğu kısmında yaşayan kabilelerin büyük bir kısmı Moğol olup, bunlar Moğol adını sonradan benimsemişlerdi. O dönemde bu kabilelerin başında Kereyit, Nayman ve Tatar kabileleri gelmekteydi. Bu arada özellikle Naymanların Türk mü Moğol mu olduğu konusunda da tartışmaların devam ettiğini söylememiz gerekir. Saydığımız kabilelerden Tatarlar, en kalabalık ve güçlü kabileydi. Bu durum birçok Moğol ve Türk kabilesinin (boyunun) yabancılarla münasebetlerinde kendi adları yerine Tatar adını kullanmalarına neden olmuştu." (Alptekin, 2011: 3)

Tatarların siyasal, askeri, sosyal kimliklerinin sağlam zeminlere oturması sebebiyle söz konusu dönemde itibar gördükleri bilinmektedir. "Onların çok büyümeleri ve saygıdeğer bir yerleri olması sebebiyle değişik boylara mensup olan ve değişik isimleri bulunan diğer Türk kabileleri de onların isimleriyle tanınmaya ve hepsine Tatar denilmeye başlandı. Ve bu değişik boylar kendilerini onlara intisap ettirerek ve onların ismini kullanarak şöhret ve ihtişam kazandılar." (Ahincanov, 2009:153)

Türk yazılı belgelerinin yanında Çin kaynaklarında da Tatar ismi geçmektedir. 800'lü yıllarda Çin kaynaklarında Ta-ta ya da Da-da ismiyle Tatarlardan bahsedilmektedir. Bu kaynaklarda Tatarlar güçlü bir boylar topluluğu olarak tanıtılmaktadır. Bu boylar arasında, Çinlilerin Kara Tatar (Otuz Tatar) dediklerinin

Moğol olduğu, Ak Tatar (Dokuz Tatar) dediklerinin Türk olduğu anlaşılmaktadır.¹ Bu kaynaklarda Tatarlar, en eski Moğollar, Kara Tatarlar, Ak Tatarlar ve Vahşi Tatarlar olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Alptekin (2008)'e göre, Ak Tatarlar bir Türk kabilesi olan Öngütler'i ifade etmektedir ve bu topluluk aslen Sha-t'o Türklerinin Cengiz devrindeki torunlarıdır.

Etnik, tarihsel ve etimolojik açılarından Tatar adına bakmayı sürdürdüğümüzde çıkış noktası olarak çok farklı görüşler öne sürülse de genel manada Türk-Moğol boylarından mürekkep Tatarlar'ın önemli bir Türk kavmi olduğu kabul edilmektedir. Zeki Velidi Togan (1992:130)'a göre Tatar sözü, Moğol kabilelerinin ismidir ve Tatar ismiyle umum kabileler adlandırılmıştır. Çok eski dönemlerden bu tarafa Çin kaynaklarında da kendisinden bahsettiren Tatarların adı çok sık yaptıkları baskınlar, savaşları ve mücadelecilik kimlikleri dolayısıyla Çince de vahşi, kaba, barbar gibi anlamları karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Tatar adı bu şekliyle, Çince'den Araplara ve İranlılara da geçmiştir. Kelime zamanla anlam genişlemesi yaşayarak Çin'in kuzeyinde yaşayan kabilelerin genel adı olmuş, kelime ve soy anlamıyla ciddi bir genişliğe ulaşmıştır. Kaşgarlı Mahmud ile birlikte pek çok İslam kaynağı, Doğu Türkistan'ı ve Moğolistan'ı, buralarda yaşayan insanları Tatar adıyla anmışlardır (Şahin, 2014: 67-68). Tatar kelimesi tıpkı Çinliler için olduğu gibi Avrupalılar için de vahşi anlamını içermektedir. Şahin (2014:70)'in aktardığına göre, Avrupalılar Tatar ismini Tartaros (cehennem, ölümler dünyası²) kelimesinden çağrışımla ürkütücü ve rahatsız edici bulmuşlardır. Bu duruma Moğol ordularının batıya ilerleyişi sırasında oluşan söylentiler desteklemiştir. Orta Çağ resimlerinde Tatarlar korkunç görünümlü, eğri bacaklı yaymyamlar olarak tasvir edilmiştir. Bu bilinçaltının tesiriyle daha sonraki dönemlerde bile Tatar adı Avrupalılar için barbar halkları tanımlayıcı bir kelime olarak kalmıştır.

Tatar kelimesinin etimolojisi üzerine kaynaklarda birbirine yakın bilgiler bulunmaktadır. Konu üzerinde fikir yürütenler, Tatar kelimesinin tat- fiili ve er ismi ile ilişkilendirmişlerdir. "Tat-" fiiline yabancı, yad anlamlarından yola çıkılarak başkalaşmak, yabancı olmak gibi anlamlar yüklenirken "er" Türk dilinde bugün de karşıladığı anlamlardan olan er, adam, kişi, erkek gibi karşılıkları verecek şekilde

¹ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bakınız: Tatarlar, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul, 1986, s. 11300.

² Yenilmiş tanrıların ve Zeus'a hakaret eden kahramanların atıldığı cehennem hapishanesi, sonra klasik Yunan döneminde, günahkâr insanların cezalarını çektikleri, yazarların da dramatize etmekten hoşlandıkları yer.

yorumlanmıştır.³ Yaygın olan bu yorumun dışında kelimenin farklı kültürlerde su Moğolu, dağ kişisi, put, defter, okçu halk gibi anlamları da bulunmaktadır. (Kalkan, 1996:11)

1.2. Tatar Coğrafyası ve Tarihçesi

Faruk Sümer (2011:168-170) tarafından İslam Ansiklopedisi için hazırlanan Tatarlar maddebaşında verilen bilgilere göre bugün Rusya'nın idaresi altındaki topraklarda Kazan yöresinde, Ukrayna'ya dâhil olan Kırım'da, Orta Asya'nın bazı cumhuriyetlerinde bulunan, hatta Kore, Japonya ve Mançurya yanında Romanya, Polonya, Finlandiya ve diğer Avrupa ülkelerine yayılmış durumdadır.

Bugün itibarıyla son derece geniş bölgelere yayılmış olan Tatarlar'ın ana vatani İdil-Kama bölgesi olarak kabul edilir. Bu bölge çok eski dönemlerden bu tarafa Türk kavimlerine yurt olmuştur. Miladın ilk yıllarından itibaren Suvarlar, Hunlar ve Sabir Türkleri bu bölgeye yerleşmişlerdir. Bugünkü anlamıyla Tatar Türklerinin etnik oluşumu Büyük Hun İmparatorluğu döneminde İdil boylarına göç eden Bulgar Türkleri sayesinde gerçekleşmiştir. Bu bilgiye dayanarak bugünkü Tatarların atalarının Hunlar, Sibirler, Suvarlar ve Bulgar Türkleri olduğunu ifade edebiliriz. Bulgar Türkleri VI. yüzyılda İdil - Ural bölgesine yerleşmeye başlamış, VII. yüzyılda İdil-Ural bölgesi tamamen bir Türk yurdu haline gelmiştir. 1220 yılında yıkılacak olan Bulgar Devleti, Altın Ordu Devletinin himayesine girmiştir. Aslen Cengiz torunu olan Batu Han tarafından kurulan bu devlet, daha sonra tahta geçen Berkay ile birlikte Türkleşmeye başlamıştır. Kazan Hanlığı, XIV. yüzyılda bu devletin Timur ordularına yenilip yıkılması ile ortaya çıkan hanlıklardan biridir (Buran ve Alkaya, 2013: 54-60)

Altın Ordu Devleti, 250 yıl boyunca Ruslar üzerinde hâkimiyet tesis etmeyi başarmıştır. Knezleri tahta geçirme, vergi alma ve ülke idaresini sağlama konularında Ruslara da büyük yardımlarda bulunmuşlardır. Knezler yabancı askerî bir güçle kendi ülkelerinin hâkimiyetini uzun süre ellerinde tutmayı başarmışlardır. Hatta Rus knezlerinden bazıları Karakorum'a kadar giderek tahta geçmek için büyük handan icazet alma yoluna bile gitmiştir. Tatarlar, Altın Ordu Hanlığı'ndan ayrılarak bağımsız hareket etmeye başlamış ve yönetimi altındaki diğer topluluklarla ayrılarak Kama havzasına gelmişlerdir. Burada Altın Ordu hanları neslinden olan Toktamış'ın

³ Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk isimli eserine, İlyas Kamalov'un Avrasya Fatihisi Tatarlar isimli çalışmasına, Cahit Alptekin'in Ülkemizdeki Tatarlar ve Kökenleri isimli makalesine, Mustafa Kalkan'ın Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi isimli yayınına bakınız.

haleflerinden Uluğ Muhammed Han'ın riyasetinde Kazan Hanlığı'nın temellerini atmışlardır (Kalkan, 1996: 15). Bu üstünlük ve avantajlı durum XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Korkunç İvan'ın Mosova knezliği esnasında Rusların Kazan Hanlığı'na saldırıları artmış, 1556 yılında Kazan Hanlığı Rusların egemenliğine girmiştir. Bu durum maalesef Kazan'da Tatar Türkleri üzerinde iki yüzyıldan fazla devam edecek büyük bir baskı, taassup ve acımasızlıklara sebebiyet verecektir.

Ruslar başlangıçtan bu tarafa heterojen bir yapıya sahip olmasına rağmen ilk defa Moskova ilk defa böyle devletleri mağlup etmiş ve ilk defa Hristiyanlık dinine güçlü rakip olan farklı bir tek Tanrılı dinin mensubu olan toplulukları içine katmıştı. Üstelik bu olayın büyük bir ideolojik anlamı vardı çünkü Altın Ordu'nun ardılları olan Kazan ve Astahan Hanlıklarının düşüşü Rusya'nın üç yüzyıllık Moğol-Tatar hâkimiyetinden kurtuluşunu simgeliyordu (Şahin, 2014: 74). Yine Şahin (2014: 92-93)'in doktora tezinde aktardığı bilgiler Ruslar'ın baskı ve acımasız uygulamalarını yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Tatar topluluğunun Rus Devleti hâkimiyeti altına girmesi Kazan Hanlığı'nın düşmesi ile gerçekleşmiştir. Kazan Hanlığı topraklarının Rus Devletine dâhil edilmesi süreci, Ruslar için imparatorluk politikasında ilk deneyimin yaşanması açısından çok büyük önem arz eden bir tecrübe idi. Bu ilk tecrübenin çok kanlı olduğunu ve mağlup edilen topluluğu dize getirmek için son derece gaddar yöntemlere başvurulduğunu belirtmek gerekir. İstila savaşları sırasında Kazan'da ve diğer büyük yerleşim yerlerinde erkeklerin kılıçtan geçirilmesi ve kadınların ve çocukların esir alınmasıyla bölgedeki toplam nüfusun en az üçte birinin kaybedildiği hesaplanmaktadır. Müslüman sakinler Kazan'ın 30 km çevresinden, büyük nehir kenarlarından ve büyük yolların yakınlarından sürülürler ve bu saydığımız bölgelere tekrar yerleşmeleri yasaklanır. Yerli nüfusun – özellikle Tatarlar ve Çeremislerin (bugünkü Mariler ve Udmurtlar⁴) – direnişi kanlı bir şekilde bastırılır. Hanlık lağvedilerek toprakları Rus Devleti'ni eyalet sistemine dâhil edilir. Kazan'daki tüm camiler yıkılır ve Ortodoks kilisesi bölge nüfusunu zorla Hristiyanlaştırmak üzere katı tedbirlere başvurur. Hristiyanlaştırmaya karşı 1553-1557 yıllarında patlak veren isyanlar ordu kuvveti ile bastırılır. Bölgenin güvenliğini sağlamak üzere garnizonlar kurulur ve güneyden gelen göçebe akınlarını engellemek için savunma hatları inşa edilir.

⁴ Mariler, Rusya'da yaşayan Fin-Ugor halklarından bir tanesini; Udmurtlar ise Rusya halklarından Votyaklar adı ile de tanınan halklardan birini kasten kullanılmıştır.

1774'te Tatar, Başkurt ve Cuvaş Türklerinin ortaklaşa katıldıkları Pugacev isyanıyla birlikte bir nebze rahatlama olmuştur. Bu durum 1860'lara kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra Tatar Türkleri tekrar Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma tehdidine maruz kalmışlardır. 1917 yılında Kazan'da toplanan kurultayda İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarları Muhtar Cumhuriyeti ilan edilir ve başına Sadri Maksudi Arsal getirilir. Daha sonra bu Meclis, 29 Kasım 1917'de "İdil-Ural Devleti"nin kuruluşunu ilan eder. Ancak 1918'de bu kuruluş Bolşevikler tarafından dağıtılır ve yeni bir kararname ile İdil-Ural Devleti, Tatar-Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülür. Ancak, daha sonra bu devletten de vazgeçilir ve yerine ayrı ayrı olarak 23 Mart 1919'da Başkurt ve 27 Mayıs 1920'de Tatar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ilan edilir. Böylece bölgedeki Türk birliği parçalanır. Tatar Sultan Galiyev, daha sonra bu birliği yeniden kurmaya çalışır, ancak o da Stalin tarafından ortadan kaldırılır.

Gorbaçov'la 1980'lerin sonunda başlayan açıklık politikası sonucunda Tataristan'da da bazı talepler dile getirilir. 30 Ağustos 1990 tarihinde SSCB dağılmadan Tataristan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan eder. Bağımsızlığı dört yıl boyunca hiçbir ülke tarafından tanınmayan Tataristan, 18 Şubat 1994'te Rusya ile bugünkü resmi statüsünü belirleyen bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma sonucunda Tataristan yarı bağımsız özerk bir Türk Cumhuriyeti konumuna gelmiş ve diğer muhtar cumhuriyetlere tanınmayan bazı haklar elde etmiştir. (Buran ve Alkaya, 2013: 54-60)

1.3. Tatarlar ve İslamiyet

Din olgusunun toplumların kimliklerini oluşturan ya da belirleyen/belirginleştiren bir hususiyet taşıdığı bilinmektedir. Tatarların etnik kimliklerinin tespiti noktasında da İslamiyetin önemli bir rolü olmuştur. Bu noktada Fransız Türkolog Jean-Paul Roux (2007:286)'un *Türklerin Tarihi* isimli kitabında yer alan şu ifadeleri dikkate değerdir: "Moğolların Mısır ile ittifak kurmaları ve hükümdarların İslamiyet'i benimsemeleri pek çok değişikliği beraberinde getirirken bu dinin özellikle 14. yüzyılda kitlelere yavaş yavaş sızmasını sağladı. Bu kitleler aynı zamanda tüm Moğol geçmişlerini unuttular ve aristokrasi Türkleşti. Ulusal dillerin ve özellikle de Bulgarcanın aleyhine olarak önce Cengiz Hanlıların kültür aracı Uygurca, sonra da Kıpçak Türkçesi yayılmaya başladı. Türkçe Konuşan Tüm Müslümanlar doğal bir süreçle Tatar adıyla anılmaya başladılar."

Bugün büyük oranda Müslüman bir toplum olan Tatarlar'ın dini geçmişini birkaç safhada incelemek mümkündür. Başlangıçta Tek Tanrı inancına sahip olan Tatarlar daha sonra İslamiyeti seçmişlerdir. Rusya İmparatorluğunun baskıcı ortamında gelişen dönemde Ortodokslastırma süreci ve bugünkü durum ana hatları ile diğer safhaları teşkil eder. Rusyanın Slavlaştırma ve Ortodokslastırma politikalarının yaşattığı acılar ayrı bir konu başlığını teşkil edecek yoğunlukta olsa da Tatarların bugünkü dini durumları incelendiğinde bu baskıların netice verdiğini söylemek neredeyse imkânsızdır. Pek çok çalışmada farklı oranlardan bahsedilse de Tatarlar'ın bugün itibarıyla büyük oranda Müslümanlardan oluştuğu rahatlıkla ifade edilebilir. Müslümanlığın ardından gelen ikinci temel dini gubu haliyle Ortodoks Tatarlar oluşturmaktadır.

Tatarların dini yaşantılarının İslamiyetle ilk kesişmesi 737 yılında gerçekleşmiştir. Son Emevi Halifesi II. Mervan (744-750)'ın Hazar Kağanlığı'na düzenlediği seferler sonucunda İslamiyet Kağanlığın resmi dini olmuştur. X. yüzyılın ortalarında nüfusunun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan İdil bölgesi ticari ve stratejik olarak çok önemli bir konumda idi. Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar burada Müslümanlara ait para basımı gerçekleştiği, Kuran okunduğu, cenaze törenlerinin İslamiyete uygun düzenlendiği⁵ gibi sonuçları ortaya koymaktadır. 922 senesinde Hazar Kağanlığı dışında, Bulgar Devleti de İslamiyeti seçmişti. Bazı çalışmalarda İlk Müslüman-Türk devletinin Karahanlılar değil, İdil-Bulgar Hanlığı olduğuna dair iddialar mevcuttur⁶. 1552 yılında Kazan Hanlığı Rus işgalini yaşamıştır. İşgal dönemi Tatarların dinlerini yaşamalarını imkânsız hale getirici uygulamalara, misyonerlik faaliyetlerine, Ortodokslastırma, Ateistleştirme çalışmalarına, din düşmanlığına sahne olmuştur. Bu süreç 18. yüzyılın sonlarına dek devam etmiştir. 1789 yılında Orenburg Muhammedi Ruhani Meclisi'nin açılmasına izin verilmiştir. Kazan'da ilk caminin açılması, Arap harfli dini metinlerin de basılabileceği matbaanın açılmasına müsaade edilmesi yine bu yıllarda mümkün olmuştur (Garipov, 2012: 58-72). Kazan'da İslam dininin Ruslar tarafından resmen kabulü anlamına gelen bu adımlarla başlayan nisbi rahatlık çok uzun dönem devam etmemiş, Rusların baskıcı tutum ve politikaları yakın dönemlere dek devam etmiştir. Buna rağmen Tatarlar

⁵ Konu üzerine kaleme alınmış müstakil bir kaynak için bkz. Çulpan Zaripova Çetin (2008), *Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri*, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C. 17, S. 1, s. 155-168.

⁶ Çalışmamızın ana konusu dışında kalan bu tartışma için bkz. Erdoğan Merçil (1985), *İtil Bulgar Devleti*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.15.

İslamiyet dışında bir dine geçmeyi düşünmemiş, ülkelerinin daha ücra köşelerinde yaşamayı, başka ülkelere göç etmeyi, çeşitli zorluklarla mücadele ederek İslam'ı yaşamayı tercih etmiş ve dini kimliklerini muhafaza etmişlerdir.

Cedidcilik faaliyetlerinin sosyal, kültürel, dini etkileri, Rusya'da gelişen Marksist – Leninist, Komünist politik ve düşünsel akımlar arasında son asrını pek çok çalkantının arasında geçiren Tatarlar bugün gelinen noktada Rusya'ya bağlı Volga Federal Bölgesi'nin sınırları içerisindeki Tataristan Cumhuriyeti'nde yaşamlarını sürdürmektedirler. Yaklaşık 68.000 kilometrekarelik coğrafi sınırlar içerisinde yine yaklaşık, 2010 nüfus sayımına göre, dört milyon nüfusu barındıran Tataristan Cumhuriyeti'nin resmi dili Tatarca ve Rusça'dır.

2. RUSYA'DA MÜSLÜMANLAR

Tezimizin birinci bölümünde Tatar kelimesinden başlayarak ortaya koyduğumuz kimlik, dil, siyaset, inanç, coğrafya ve tarih atlasının ardından ikinci bölümde *Rusya'da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi* isimli eser üzerinde duracağız.

2.1. Esere Dıştan Bakış

Bu bölümde üzerinde çalıştığımız *Rusya'da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi* isimli eseri çeşitli yönleri ile tanıtmaya çalışacağız. Eserin üzerinde çalıştığımız nüshası, tarafımızdan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığında bulunmuştur. İBB Atatürk Kitaplığı'nın internet sitesi⁷ aracılığı ile erişilen eserin dili Osmanlıcadır. Eserin dijital kopyasının girişinde yer alan bilgilerden ilgili kitaplıktaki eski eserlerin İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından desteklenen İSTKA/2012/BIL/233 proje numaralı Osmanlı Dönemi Nadir Eserlerinin Kataloglanması, Dijital Ortama Aktarılması ve Elektronik Ortamda Kullanıma Sunulması adlı proje ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Başkanlığı tarafından internet erişimine açıldığı anlaşılmaktadır. Bu bilgileri içeren eserin ilk sayfasında şu tanıtım cümlesi yer almaktadır: “Bu eserin; kataloglanması, dijital ortama aktarılması ve elektronik ortamda kullanıma sunulması İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA)'nın desteğiyle İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü (Atatürk Kitaplığı) tarafından gerçekleştirilmiştir.”

Bu bilgilendirme sayfasının ardından gelen bölümde eserin İBB Atatürk Kitaplığı K. Salih Sel Osmanlıca Koleksiyonu'na 458 numara ile kayıtlı olduğu görülmektedir. Siyah deri ciltli 15x20 cm ölçülerindeki eser sarı saman kağıdı üzerine matbu bir Osmanlıca ile basılmıştır. Sayfalar her sayfanın üst orta kısmında yer alan Arap rakamları ile numaralandırılmıştır. Her sayfasında 17 satır olacak şekilde dizgisi yapılan eserin ilk sayfası numarasızdır ve toplam 88 sayfadan oluşmaktadır. Sayfalar süslemesiz ve çerçevesizdir. Her bir sayfanın üst bölümünde sayfa numarası ile Osmanlı harfli metni birbirbinden ayıran ince bir çizgi mevcuttur. Eserin dış siyah deri kapağında herhangi bir ifade, ibare, damga, süsleme vs. bulunmamaktadır. Eserin

⁷ <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php>

içerisinde metin bölümünde önce gelen iç kapakta Eserin ismi Arap harfleri ile basılmış ve sonradan üzerine el yazısı ile eserin orijinal ismi Latin harfi esaslı Türk alfabesi ile yazılmıştır. Eser adının hemen altına bir çizgi ile ayrılan bölümde matbu olarak Arap harfleriyle eserin müellifinin kimliği ile ilgili olarak “İşbu tarihçe Kazan fuzulasından bir zatın eseridir.” yazmaktadır. Yine burada eserin yazarı ile ilgili düşünülen bu notun altında eserin basım yeri ve basımevi ile ilgili olarak “Mısır’da Matbaa-yı Osmaniyede tab olunmuştur.” yazmaktadır. İç kapak sayfasının en alt kısmına tarih olarak “1318 sene” ifadesi yazılmıştır. Bu Hicri tarih Miladi takvimde 1900 yılına denk düşmektedir. İç kapakta bulunan eser adı, yazar adı, basım yeri, basım tarihi gibi başlıklarda verilen bu bilgilerin dışında herhangi bir matbu ya da el yazısı ile düşülmüş ilave bir ibare bulunmamaktadır. Burada bunların dışında iki kaşe yer almaktadır. İç kapak sayfasının üst kısmına vurulan kaşede demirbaş kayıt numarasını bildirmek üzere “İstanbul Belediyesi No.: Sel/458”, alt kısımdaki kaşede ise “Kemal Salih Sel tarafından Atatürk Kütüphanesine bağışlanmıştır” yazmaktadır.

Eserin ana metin bölümü baş, iç ve son kısımları eksiksizdir. Eserin baskısı çok yüksek kâğıda yapılamamış olsa da koruma şartlarının uygunluğu sebebiyle eser içinde zamana ve kullanıma bağlı ciddi bir yıpranma gözlenmemiştir. Sadece başlıklar ve kimi bölümlerde küçük desenlerden yapılan süslemelere rastlanmaktadır. Eserin metin kısmında rakamlarla dökümlerin yapıldığı kısımlarda mensur ana metin gövdesinin yanında Arap rakamlarına ve tablolara yer verilmiştir. Eserin 87. sayfasının son kısmı ile 88. sayfası Arap dili ile yazılmıştır. Bu Arapça bölüm transkribe edilmemiş, Seyfettin Erşahin (1996: 602)’in makalesinden aynen aktarılmıştır.

Eserin son sayfasının alt kısmında Arapça bölümün sonunda köşeli parantez içerisinde “Nil gazetesinin Arapça bölümünden alınmıştır.” yazmaktadır. Eseri hitama erdiren bu son cümlenin altında iki küçük desen arasına “SON” yazılmıştır. Bu yazının hemen sağ tarafına vurulan kaşede yine iç kapak sayfasında olduğu gibi, “Kemal Salih Sel tarafından Atatürk Kütüphanesine bağışlanmıştır” yazmaktadır.

Eser 87 sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfa hariç her sayfası Arap numaralandırma sistemi ile numaralandırılmış durumdadır. Biz eseri okurken Metin bölümünde sayfaların başlangıç numarasını Latin sayı sistemine göre 1’den 88’e kadar sıralandırdık. Tezimizin üçüncü bölümü olan Metin kısmında bu uygulamayı gerçekleştirdik.

2.2. Esere İçten Bakış

Dıştan bakış başlığı altında şekil özelliklerini incelemeye çalıştığımız *Rusya'da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi* isimli esere içten bakış bölümümüzde muhteva açısından değerlendirmeye çalışacağız: Bu noktada eserin iç kapak kısmında yer alan bilgiler bizim için ve araştırmacılar için çok büyük önem arz etmektedir. Buraya düşülen “İşbu tarihçe Kazan fuzalasından bir zatın eseridir.” notu ilk olarak dikkatleri çekmek isteyeceğimiz husus olacaktır. Eserin ilk sayfasında yer alan bu notun dışında metnin içerisinde yazar kendisinden hiç bahsetmemektedir. Eserin herhangi bir yerinde de yazarı işaret eden başkaca bir bilgi mevcut değildir. Bu nottan yola çıkarak eser üzerinde ilk makaleyi yayımlayan Erşahin (1996:562) şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Kitabın asıl yazarı Kazan Müslümanlarındandır. Bunu risalenin kapağındaki "işbu tarihçte Kazan fuzalasından bir zatın eseridir." kaydından çıkarabiliyoruz. Fakat imkanlarımız içinde araştırmamıza rağmen adını tesbit edemedik. Yazarın adının kitaba yazılmamasının akla gelen ilk sebebi Rus otoritelerden duyulan endişe olabilir. Kitabın yayınlandığı sırada halen Rusya'da yaşamakta olan yazar, resmi makamlardan korktuğu için adının yazılmamasını istemiş olması mümkündür. Çünkü henüz o yıllarda (1900) Rusya'da katı bir istibdat yönetimi vardı. Bölgede kısmen meşrutiyet ve hürriyet dönemi, Rusların 1905 'te Japonlar karşısında yenilmelerinden sonra başladı. Bunun yanında, yazar eğer Osmanlı kamuoyunda olumsuz yönleri ile bilinen veya hiç bilinmeyen biri ise yayıncının okuyucularının tenkitlerinden çekinmiş olması da mümkündür. Risalenin içeriği göz önünde bulundurulduğunda yazarın ulemadan olduğu söylenebilir. Çünkü yazar, asırlardır Rusya Müslümanlarının tek dini ve resmi kurumu olan Mahkeme-i Şer'iyeye (Rusya Müslümanları Dini İdaresi) hakkında çok ayrıntılı ve önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanında, konulan ele alırken de dini açıdan bakmaya çalışmaktadır. Ayrıca yazarın o zamanlar Rusya Türkleri arasında iki fikri akım haline gelen "cedidcilik" ve "kadimcilik" akımlarına eşit uzaklıkta olduğu söylenebilir. Şöyle ki, medreselerdeki eğitim öğretim usulünü tartışırken "önemli olan hangi usulde yapıldığı değil iyi ve ciddi eğitim-öğretim yapılmasıdır" demektedir.” Erşahin, eser üzerinde 1996 yılında yaptığı bu çalışmada müellifin kimliğine dair bu yorumları yapmış ve herhangi bir isimden bahsetmemiştir.

Daha sonra aynı eseri bir başka nüsha ile karşılaştırmalı bir şekilde yayımlayacak olan Erşahin bu çalışmasında yazarın kimliğinden net olarak

bahsetmektedir. Erşahin Çoban Yıldızı isimli kitabında müellif olarak Abdürreşid İbrahim'i gösterir ve bu eserin giriş başlığı altında şu bilgilere yer verir: "Yayımlanmış olduğumuz eser Çolpan Yulduzu'nun (İstanbul 1895) bir versiyonu idi. Bu eser, Çoban Yıldızı adıyla da St. Petersburg'ta 1907'de 58 sayfa olarak neşredilmişti. Bizim elimizdeki bu baskıdır. Söz konusu baskıda muharrir ve naşir Abdürreşid İbrahimof olarak geçmektedir. Her iki nüsha muhteva bakımından esasen aynı olmakla birlikte Çoban Yıldızı'nda yayımladığımız nüshada olmayan bazı kıymetli cümleler, başlıklar ve ilaveler bulunmaktadır. Bu bakımdan yeniden yayımlamayı hem A. İbrahim'e vefa borcu olarak hem de muhteva yönünden uygun bulduk." (Erşahin, 2015: 5).

Erşahin'in yazar olarak tanıttığı Abdürreşid İbrahim 1857 yılında Sibirya'nın Tobolsk ilinde dünyaya gelmiş bir yazar ve seyyahtır. Babasının Özbek annesinin Başkurt asıllı olduğu bilinmektedir. Genç yaşta ailesinin yanından ayrılarak tatnımış medreselerde eğitim alan İbrahim, Kırgız kabilelerini dolaşarak hocalık yapmıştır. Hacca gitmek üzere yola çıkan Abdürreşid İbrahim, bu gizli yolculukta İstanbul'a uğramış ve burada iki ay kadar kalmıştır. Hacc farizasını yerine getirdikten sonra Medine'ye geçen, burada aldığı dersler ve icazetten sonra doğduğu kasabaya dönen İbrahim burada bir okul açarak eğitim faaliyetlerine başlamış ve ilk eseri olan Livaü'l-Hamd risalesini İstanbul'da bastırıp Rusya'da dağıtmıştır.

1892-1895 yılları arasında Orenburg Mahkemesinde kadılık görevi yapan İbrahim, bu görevden istifa ederek 1897 yılından 1900 yılına kadar büyük bir seyahate çıkar ve bu yolculuk esnasında Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Avusturya, Fransa, Bulgaristan, Sırbistan, Çin gibi ülkeleri ziyaret ederek Rusya'ya döner. Burada dergi çıkararak ve matbaa kuran Abdürreşid İbrahim, gazete çıkararak milli-siyasi mücadelelerini sürdürdü. Kazan'da başlayan Rusya Türklüğünü bir araya getirme faaliyetlerine öncülük eden İbrahim, siyasi mücadelesinin somut neticelerini almak üzere toplantılar tertip etmeye başlayınca Rusya'nın engellemeleri ile karşı karşıya kaldı. 20. yüzyılın ilk yıllarında Rus baskıları iyiden iyiye arttı. Aydınlar hapse atıldı ya da sürgüne gönderilmeye başlandı. Bu durum karşısında matbaası ve gazeteleri kapatılan Abdürreşid İbrahim yeniden büyük bir seyahate çıkmak durumunda kaldı. Batı Türkistan, Buhara, Semerkant ve Yedisu bölgesini içerisine alan seyahatin ardından ailesini Kazan'a yerleşen Abdürreşid İbrahim, Kazan'dan yola çıkarak Mançurya, Moğolistan, Sibirya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan, Hicaz üzerinden yaptığı yolculukların sonunda İstanbul'a gelir. Daha sonra Alem-i İslam adıyla

kitaplaştıracığı bu yolculuk esnasında İbrahim, özellikle Japonya'da İslamın yayılması için sivil toplum hareketleri başlatır ve çok önemli faaliyetler yürütür.

Mücadeleci kişiliği ile tanıtılan Abdürreşid İbrahim bu faaliyetlerinin ardından 1911'de Tarblusgarp'ta, 1915'te Sarıkamış'ta İslamı müdafaa çalışmalarını bu sefer cephelerde sürdürdü. Bu mücadelesine daha sonra Avrupa'da devam eden A. İbrahim, Telkilat-ı Mahsusa üyesi olarak Almanya'da görev yaptı. Avrupa'da bulunduğu süre boyunca bilhassa Rusya'da Müslümanlara uygulanan baskılar üzerinde durdu ve bu dönemde Berlin'de Tatarca Cihad-ı İslam adında gazete yayımladı. Avrupa'da sürdürdüğü çalışmaların ardından tekrar İstanbul'a dönen İbrahim, sırasıyla Rusya (1922-1923), Kahire (1930) ve Mekke (1930-1931)'de bulunduktan sonra yaşamının son dönemini sürdüreceği Japonya'ya ailesi ile birlikte yerleşme kararı aldı. Yaklaşık 10 yıl boyunca Japonya'da İslamın yayılması için çeşitli faaliyetler gösteren Abdürreşid İbrahim 1944 yılının Ağustos ayında burada hayata gözlerini yumdu.

Seyyah, yazar, gazeteci, imam, kadı, hatip, istihbaratçı, aktivist, stratejist gibi çok yönlü ve çok geniş çerçevede değerlendirilmesi gereken bir şahsiyet olan Abdürreşid İbrahim mücadele ile geçen ömrüne pek çok çalışmayı sığdırarak arkasında çok sayıda eser bırakmayı başarmıştır. Mirat, Ülfet, Tilmiz, Necat, Şirke, Tearuf-i Müslimin ve son olarak Cihad-ı İslam isminde gazete ve dergileri çok ciddi baskı ve kısıtlamalara rağmen çıkaran A. İbrahim'in geride bıraktığı eserleri ise şunlardır:

1. Livaü'l-Hamd (1885)
2. Bin Üç Yüz Senelik Nazra (1905)
3. Çolpan Yıldızı (1895)
4. Vicdan Muhakemesi ve İnsaf Terazisi (1906)
5. İdare-i Muhtariyye (1907)
6. Ed-dinü'l-Fıtri (1922)
7. Tercüme-i Halim ya ki Başıma Gelenler (Tarihsiz)
8. Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyyet (1911)
9. Asya Tehlikede (1910)
10. Bin Bir Hadis-i Şerif Tercümesi (Tarihsiz)
11. Tarihin Unutulmuş Sahifeleri (1933) (Uzun, 1988; Erşahin, 2015)

Eserin müellifi hususunda şu anki bilgilerimiz kesin olarak bir bilgi vermemizi mümkün kılmasa da, üzerinde çalışarak transkripsiyonlu metnini hazırlamaya çalıştığımız nüshanın üzerinde ve metnin içerisinde açık bir biçimde yazar kendini

belli etmese de eserin içerik bakımından, ele aldığı konular ve bu konuların işlenişi bakımından Abdürreşid İbrahim'e atfedilmesi uygun görünmektedir. Elimizdeki nüshayı inceleyerek elde ettiğimiz bir başka veri eserin basım yeri ve tarihi ile ilgilidir. Bu hususlarla ilgili olarak eserin girişinde yer alan "İşbu tarihçe Kazan fuzalasından bir zatın eseridir." cümlesinin hemen altında yer alan "Mısır'da Matbaa-yı Osmaniyyede tab olunmuşdur. 1318" notuna dikkat kesilmek gerekmektedir. Bu bilgiden yola çıkaran eserin elimizdeki nüshasının 1900 yılında Mısır'da Matbaa-yı Osmaniye'de basıldığını anlıyoruz. Bu noktada Erşahin (1996: 562), eseri tanıtmak üzere hazırladığı makalesinde şu bilgilere yer vermiştir: "Bu eser Matbaa-ı Osmaniye sahibi Salih Cemal tarafından Tatar Türkçesinden Osmanlı Türkçesine aktarılarak 88 sayfalık küçük bir risale halinde Mısır'da Mathaa-i Osmaniye'de 1318/1900'de basılmıştır."

Yazar eserine bazı Rusya'daki Müslüman nüfusu ile ilgili bazı istatistikleri vererek giriş yapmıştır. Burada verilen sayılara göre, 18 milyon civarında bir nüfus Ruslar tarafından kabul edilse de bunun gerçeği yeterince yansıtmadığı Buhara'yı da içine alacak şekilde kapsamlı bakış açısıyla bu sayının 30 milyona ulaşacağı görülmektedir. Bu sayı verilerek eserin hazırlanma gerekçesine dönük bir ipucu da sunulmuş olur. Zira sayıca bu kadar geniş bir grubun içerisinde bulunduğu durumların kayda geçirilmesi son derece büyük önem arz etmektedir. Yazar sayılarından yaklaşık olarak bahsettiği bu insanların dinine bağlı, yüksek ahlak sahibi, insani yönleri kuvvetli, haslet sahibi insanlar olduğundan bahsettikten sonra bu insanların üç yüz yıldır Rus hâkimiyetinde kalmalarına rağmen dinlerinden, gelenek göreneklerinden, törelerinden bir şey kaybetmediklerini, asimile olmadıklarını kaydeder.

Eser içeriğinde yazar, sebep-i telif anlamında bazı tespitler yaparak bu eseri neden yazma gereği duyduğunu ifade eder. Eserin hemen başında yer verilen bilgi/yorumda Tatar tarihi üzerine Tatar dilinde eserlerin eksikliğine vurgu yapmaktadır. Yazara göre Tatar tarihi ile ilgili olarak sadece Rus işgali sonrası yaşanan bazı hadiselerle ilişkin sözlü bilgiler mevcuttur. Bu olayların kayda geçenlerin hemen hepsi Rus tarihçiler tarafından kayda geçirildiği için değerli birer ipucu ya da kesin bilgi kaynağı olarak kabul edilemez. Yazara göre birkaç kısa, hacimsiz eser ve iyi niyetli çabalar mevcuttur ve fakat bu çalışmalar yetersizdir. Bu sebeple kendisi Kırk Tartma isimli eserini yazmaya başlamıştır. Yazarın eserden neden Kırk Tartma ismiyle bahsettiğine dair kaynaklarda bir değerlendirmeye rastlayamadık. Kırk düşün, bir söyle atasözünde olduğu gibi kaleme aldıklarını çok dikkatli değerlendirmeler

sonucunda yazdığı ya da çok uzun gözlemler, uzun okumalar ışığında bu eseri yazdığı anlamında bu ismi kullanmış olabileceği ilk akla gelen yorumlardır. Bu durumu kesinleştirecek herhangi bir işaret tıpkı yazar kimliği ile ilgili olarak eser içinde yer almadığı gibi Kırk Tartma ismine işaret eden en ufak bir bilgi de eser içerisinde bir başka yerde zikredilmemiştir.

Yazar eserini nasıl vücuda getirdiğini de bu giriş kısmında zikretmiştir. Eser yazarın gözlemleri, okumaları, yaşadıkları, başından geçenler, şahit olduğu hadiseler, ifa ettiği vazifeler esnasında edindiği bilgiler, seyahatleri sırasında tanık oldukları gibi pek çok farklı kaynaktan beslenerek ortaya konmuştur.

Yazarın Tatar ismiyle bir soyun izini sürmenin ötesinde bir kaygı taşıdığı aşikârdır. Bu durumu eserin içerisinde Tatar tarifini yaparken ortaya koyar ve Tatar adının Rusya'daki Müslümanların genel ismi olduğunun altını çizer. Bu durumu ispat için Avrupalıların da Tatar kavramından Rusyalı Müslümanları anladıklarını ekler. Ve yine bu hususla ilgili olarak Tatar sözünün kimilerinin kullandıkları gibi aşağılayıcı bir söz olmadığını aksine övünülmesi gereken bir tanımlama olduğunu vurgular.

Eser Giriş bölümünden sonra, Tatar Boyları başlığıyla devam eder. Bu bölümde 26 Tatar boyundan ve onların dış görünüşlerinden bahsesildikten sonra eserin asıl konusu olan Rusya Müslümanları konusuna Tataristan'da İslamiyet başlığıyla geçiş yapılır. Aşağıda eserin tamamını vereceğimiz bir Metin bölümü hazırladığımız için uzun uzadıya detaylarını aktarmayacağımız eserin devamında İslamiyet konusu işlenmektedir. Orijinal metinden anlaşılamayan hususlar için Seyfettin Erşahin hocanın hazırlamış olduğu makelede eserin bölümlerinin Türkiye Türkçesine aktarımına da erişmek mümkündür.⁸ Eserin devam eden bölümlerinin önemli başlıkları şu şekilde sıralanabilir: Rusya'da Hristiyanlık Propagandaları ve Misyonerlik Faaliyetleri, Rus Hükümdarların Müslüman Siyasetleri, Mahkeme-i Şeriyye (Görevler, Usuller, Atamalar, Yazışmalar, Karar Mekanizmaları, vb.), Kazaklar Arasında İslam Faaliyetleri, Rusya'da İslama Karşı Baskı ve Zorlamalar (Sansürler, Yasaklar, Müdahaleler), Tatarların Şimdiki Durumları, Geleceğin Güvence Altına Alınması, Bir Örnek Hikaye ve Adaletin Tecellisi ve son olarak Rusya'da Medreseler ve Maarif.

⁸ Erşahin, Seyfettin (1996), agm.

Bu bölümde şekil ve muhteva bakımlarından dışarıdan ve içeriden bakış açıları ile tanıtmaya, değerlendirmeye, tarif etmeye çalıştığımız eseri metin bölümünde tam olarak veriyoruz.

3. METİN (TRANSKRİPSİYON)

RUSYA'DA MÜSLÜMANLAR
Yahud
TATAR AKVAMININ TARİHÇESİ

İşbu tarihçe Kazan fuzalasından bir zatın eseridir.

Mısır'da Matbaa-yı Osmaniyyede tab olunmuştur.

1318

1

Rusya devleti taht-ı tasarrufında bulunan ahali-i islamin mecmu mikdarı her ne kadar istatistiklerde tahminen on sekiz milyona hasr idiliyorsa da usul-i istatistikiyenin layıkıyla ecr olunmadığı mukarrer ve muterif olan bazı erbab-ı vukuf Buhara'yı dahi Rusya müstemlekatı mülhakatından addederek otuz milyondan ziyade nüfusa bali olduklarını tahminen takdir eylemiştir.

Erbab-ı fennin beyanına göre etnoğrafya nokta-i nazarında mezkur Müslümanların nesebleri pek muhtelif ise de islamiyyet muktezasınca kaffeten bir habl-i metin üzere cem olunmuşlardır. Ekseriyyetle müteşeri ve mütesennin ve halukdurlar. Bahusus Kazan Tatarları ziyadesiyle diyanetperver, misafirperver, münim, mükrim olmalarıyla beraber, salabet-i diniyelerine de gayet müteşekkirdirler. Üç asırdan ziyade müddet Rusya idaresinde buldukları halde adat-ı kadime-i islamiyelerine halel getirmediikleri için iftihar iderlerse de becadır.

2

Makulat, meşrubat ve melbusat hep usul-ı kadime üzere olup Ruslara taklidden ziyadesiyle içtinab iderler. Ancak tebdil-i came pek nadir ve belki ender olarak görülmektedir. Tatar lisanında ahval-i tarihçe-i Tatariyyeden bahs ider bir kitap telif olunmadığı cihetle hanlar ve beglerin devri büsbütün mevhum bir hal içinde kalmış olmakla ancak Rusya istilasından sonra vuku bulan bazı havadis kendi beynlerinde şifahen nakl olunmaktadır.

Rus müverrihleri bazı cüzi ve kai ve ahvali kitaplarına kayd itmişlerse de karin-i kabul degildir.

Asrımızda ulema-yı Kazan'dan Şehadeddin El-Mercani hazretleri hanların sülalesini tadad ider fen tarihinde bir eser-i nafi telif eylediye de ziyadesiyle muhtasardır. Bazı zi-himmet gençler tarafından bu fennin neşrine gayret itmek üzere bazı risaleler telif olunduysa da hiçbiri ziyade semereyi müntic olan eserlerden olmayıp ancak birkaç vaka-yı meşhureye münhasırdır.

3

Fakir dahi işbu (kırk tartma) nam eser-i acizanemin derununa kesb-i vukuf itdigim malumat ve müşahedatımı alettasfil derc itmek maksadıyla tesvid evraka şüru eyledim. Rusya devletine tabi müslümanlara umumen (Tatar) tabir olunur, hatta Avrupalılarda dahi (Tatar) denilirse Rusyalı müsellim manası taki olunur. Ruslar ise ta (İvan Groznay) zamanından bu zamana kadar (Tatar) lafzını Müslümanlara tahkir makamında istimal idgeldiklerinden hükümet memurları bir Müslime tekdir idecek olırsa (Tatarın) yahud (Tatareski layatfa) diye hitab etmektedirler.

Tatar kelimesinin tahkire mevzu olduğu havas ve avamca meşhur olduğu içindir ki bugün hiçbir Müslüman Ruslardan kendisine (Tatar) denildiğini işitmek istemez. Binaenaleyh kelime-i mezkure – fil-asl tahkire mevzu olmadığı herkesçe malum ve hatta kavm-i necib Tatar'ın o isimle

4

yâd olunduğu için tefâhur itmesi mukteza iderse de büyük münâza'alar derd-i bâis olur. Rus kibârları nezâketle bir müslime hitâb idecek olursa (kenâz) 'ibâresiyle nidâ ider.

Kâbâ'il-i Tatar

Altay. Ar. Ayalı. İçgin. İştek. Barabe. Başkurt, Türkmen, Tarancı, Toralı, Tipter. Tilankut, Çırmeş, Çuvaş, Denkani, Şagır. Samayile, Kazak, Kalmuk, Kırgız, Kortak, Moğol, Menjur, Nogay, Yasaklı, Mişer.

Mecmû'ı yigirmi altıya bâliğ olan kabâ'il mezbûreye 'umûmen Tatar ismi itlâk olunursa da nessâb-ı muhtelifeye (kelime silik) şübhesizdir. Zîrâ sîmâ ve elsine ve 'âdât-ı kâdîme medkukları: Başkurt. Tipter ve Mişer akvâmını Fine ve Macarlara. Kazak Tatarlarıyla Çırmeş ve Çuvaşları Bulgarlara. Altay, Kırgız

- (1) Tatar oğlı
- (2) Tatara mensûb kürk

5

Kazak ve sâ'ir için asıl Tatar dimişlerdür. Lisânları yekdiglerine münkarib ise de ba'zı akvâmın lisânında digerlerce büsbütün garîb olan lugatlerde müsta'meldir.

Sîmâca beynlerinde fark-ı kebîr vardır. Şöyle ki Kazan tatarları benû el-Asfardan (Benü-el-asfar) olub uzun yüzli, yeşil gözli, ince burunlu olur. Başkurt, Tipter ise beyâza mâ'il müdevver yüzli, koyun gözli ve ekserîsi de köse olur. Kasım Han Tatarları ise Türkü's-sîmâ ve kabâ'il-i sâire esmer olub müdevver yüzli siyah gözlidir. Kırgız, Kalmuk ve sâ'ire küçük yassı göz ile tefrîk olunur.

Her kabîle için ayruca bir 'alâmet-i fârîka bulunur. Çırmeş, Çuvaş ve Mişerlerde firengü's-sîmâ olub Kazan Tatarlarına müşâbehet tamaları görülmektedir. Kortak ve Ayalı kavmi de Kasîrü'l-kâme. Za'îfü'l-bünyedürler. Binâen 'aleyh hidemât-ı 'askeriyyeden dahi mu'âfdırlar.

6

Etnoğrafya ricâlini bile tahayyürde bırakmışdır. İlerüsini antropolociya ashâbına tefvîz iderim.

Tataristanda İslâmiyyet

Ebu'l-Feyz tarihinde, Tatarların şeref-i İslâmiyyetle müşerref oldukları, ashâb-ı güzîn efendilerimiz hazerâtının himem-i 'âliyeleri, sâyesinde olduğu hatta oralarda meşhûr (Kama) nehri sâhilinde, neşr-i dîn-i Ahmedî için gelmiş iken rihlet-i dâr-ı bekâ buyurmuş olan ashâb-ı Resûlullahın iki zâtın âsitâneleri bulunduğu beyân idiyor. Fi'l-vaka' vardır. Hala orası ehl-i islâm tarafından ziyâretgâh ittihâz olunmuşdur. Mezkûr iki zâtın gayretiyle oralarda milyonlarca nüfûs envâr-ı kurâniye ile münevver olmuşlar anlardan sonra dahi o nûr-ı mübârek bütün Tataristânı isti'âb eylemişdir. Bu gibi hidâyet-i rabbânî ve nûr-ı peygamberî dünyânın her bir köşesinde kendi kendine intişâr itdigini Avrupalılar 'aynen müşâhede eylediklerinden asla inkâra mecalleri kalmadığıçün ba'zı muta'assib misyonerler kin ve hasedlerini

7

kalblerine sığdıramayarak sû-i ta'birle emrâz-ı sâriye kâbilinden dimege ve bir takım (Mknatizm) ve (Gaybnâdizim) kavelerini hikâye iderek saçma sapan darb-ı emsâl irtikâbına mecbûr olmuşlardır.

Zîrâ sarf-ı mekâbireleri sevkince münker-i mutlak olduklarından hidâyet-i sübhânî demek işlerine el virmez. Ancak şeytanları omuzlarından indigi esnâda tâğutlarını unuttukları zaman ikrâra mecbûr olurlarsa da rakibleri geldiği gibi gine eski yollarına sevk ider.

İslâmiyyet Hidâyet-i Rabbânîdir

İngiliz feylesoflarından (Tomas Farliyl) nâm zât 1837 sene-i mîlâdiyesinde altı meclisden mürekkebe bir eserinin ikinci meclisinde Hazret-i Fahrü'l-Kâ'inât sallallahü Aleyhi ve Sellem'in nübüvvetinden bahs itdiği sırada muhsenât-ı dîn-i mübîn-i Muhammedîyi mu'teref olarak dirki:

“Muhammedin kelâmı on iki ‘asırdan yüz seksen milyon insana zulmet-i leyl içerüsünde irâ'e-i tarîk ve irşâd

8

iden bir kevkeb hizmeti îfâ eylemiştir. Zamânımızda dahi Muhammedin kelâmıyla ‘amel idenlerin ‘adedi i'tikâdât-ı sâ'ire ashâbı efrâdından ziyâdedir. Anlar bizim gibi benî âdem ve hilâfetde dahi hiç bir tefrikamız yok ve evâmir-i ehliye ile mükellef olmakda müsâvîyiz. Binâen'aleyh anların ahz itdiği şerî'at bizim için nasıl olur? Toğrusu ben kendi tarafımdan diyeceğim. Hak Nebî olduğunu yakînen bilürim. Ve kalbim tasdîk ider. Lakin şerî'atini ihtiyâr idemem. Benim için başka bir mezheb daha hayırlıdır. Hatta Muhammedî olmayayım da her ne olursam olayım” diyor.

‘Înada bakınız! Mukâbireyi seyr idiniz!...

(Sablumof) nâmında Rusya misyonerlerinden biride fesâhat-i Kur'andan bahs eylediği esnâda: “Kur'ân fesâhati sâyesinde küre-i arzın her bir kutruna beyne'n-nâs bu kadar meydân bulmuş fesâhatiyle mecz olması da lisân-ı ‘Araba âşinâ olanlarca müsellemdir.” diyor. Fakat ihtiyâr-ı islâmiyetden toksan milyon fersah idiyor.

Şimdi nazar-ı ‘ibretle bakın! İslâmiyyet hidâyet-i sübhânî degilmidir? Degilse niçün en evvel müslümân olması lâzım gelen kimseler müslümân olmuyorlar da Amerika ve Avusturalya ve Ümid Burnunda – tergîb iden hiç bir kimse olmadığı halde- binlerce, yüzbinlerce, milyonlarca nâs içinde islâmiyyet yevmen feyevmen(günden güne) tezâyüd idiyor. Bir de bakınız ki: hidâyet-i sübhânî olmayan şey kendi kendine münteşir olur mı? Elbette hidâyet-i sübhânîdir? Hidâyet-i İlahî emr-i bâtil olur mı? Elbette hakdır. Birde diyeceğim ki hicâb-ı küfr gözini gaşı itmiş bir kimse şems-i hakkı görür mi?

Milyonlarca Cava ahâlisi ve kâbil-i iknâ’ olmayan bir takım İngilizler dahi hidâyet-i mezkure sâyesinde müşerref-i İslâma müşerref olmuşlardır.

Seyyâh-ı meşhûr (Fişer)’in beyânına göre Sibiryâ kadar cisminde islâmiyyetin intişârı Ruslardan mukaddem (İskir)¹ civârında ticâretle meşgûl olan Buhârîlerin gayret-i

(1) Sibiryâ hanlarının pâyitahtı

diniyyeleriyle husûle gelmiş ba’dehu Buhâra, Hive ve Ürgenç tarafından gelmiş olan ‘ulemâ-yı islâmın himmetiyle tevsi’ itmiş ise de Fişer –bir taraftan ticâret diger taraftan ta’lîm-i dîn ile iştigâl iden Buhârîleri ve evzâ-i himmet ‘ulemâ-yı islâmı-istediği kadar evsâf-ı gayûrâne ile tavsîf itsün. Biz gine islâmiyyetin intişârı hidâyet-i rabbâniyeden başka bir şeyle vücûda gelmiş dimeyiz. Zîrâ emr-i dînin hatırı ‘azîm olduğu cihetle dîn bâbında bir takım esnâf-ı ecânib ve gurebâ kavline uyub da mü’ellifât-ı kadîmelerini ve âbâ u ecdâdları giden şerî’atlerini zevû’l-‘ukûl olan zâtlar –hidâyey-i sübhânî olmadığı halde- asla ve kat’â terk idemezler.

Bâlâda evsâf-ı memdûha ve ahlâk-ı mergûbe-i bahâdırâneleri mübîn olan Buhârîler; Rusya’nın Sibiryâ’yı istilâsından sonra pasaportla ikâmet itmekde idilerse de on ikinci ‘asr hicrî zarfında limaslahat Rusya devletine tâbi’ olmuşdur. Merkûmların ‘adedi elân istatistik

11

mûcibince tahmînen on bine bâliğ olmuştur.

Misyonerlerin Rıbhı

Küre-i arzın her bir kutrını işgâl iden misyonerlerin ne mallar ve ne canlar fedâ eyledikleri ve bir takım (Afrika çöllerinde) kavâm-ı vahşiyeye içerüsünde kendi dîn ü mezheblerini telkîn için mesârif-i külliye ile berâber ihtiyâr mihnet ü zahmet iderek çalışub çabaladıkları müstağnî ‘anü’l-beyândur. Amma efsâd-ı ahlaktan mâ’adâ bir şey’e muvafik olub olmadıklarını cüz’ice beyân idelim. Şöyle ki:

Emvâl ve evlâdını temlik ü tenkîh iderek cühelâ-yı müselmînden ziyâdesiyle fisk (u) fücûra münhemin olan soyundan senevî bir iki behîmeyi iknâ’a muvafik oldukları ba’zı istatistiklerden anlaşılıyorsa da bu kadar milyon frank mesâriflerine nisbeten (o bizim azgınlığımız) anlara bir fâ’ide veya terekkiyât-ı nasrâniyeyi mûcib olmaz ki anları iğvâ ile nefisleri genişlensün belkide muzirât-ı ‘adîdeyi îrâs eylemekdedir.

12

Rusya’nın Nasraniyete İkdamı

Türkistan’da taht-ı tashîrinde bulunan bilâdın ahâlisinden ba’zı cânî ve kâtilleri nasraniyete kabûl iderse cezâdan mu’âf olmak mükâfatıyla teşvîk eylediği halde anlar gürûhundan bir ya iki kimse kazanmakta ise de kazandıkları şahıs –hemân cezâdan halâs buldığı gibi sûret-i islâmiyyete ‘avdet idüb ne islâm ve nasrani bir hâl-i müzebzebe kaldığından- kendilerine mâl olamayub ancak evlâdı bulunan kısmının evlâdından istifâde itmekdedirler. Belâd-ı Avrupa-yı Rusyada dahi (Duhavnai Siminaziye) nâmında bir çok dini mektebler teşkîl iderek mümkün olduğu kadar para veya envâ’-ı resâyis ve sirkatle fukarâ-yı müslimîn evlâdını hîn-i sabâvetlerinden celb ve iğvâ için Rusların büyük ve küçük misyonerleri ve gayr misyonerleri hatta her hükûmet memuru bir büyük misyoner hizmetini îfâ iderek ziyâdesiyle bezl-i cehd itmekte isede hidâyet ehli zâ’il olmadığı takdîrde hiç bir şey’e muvafik olamıyorlar. Hatta bin belâ ile celb iderek beleyüb

13

yetiştirdirdiği çocukların ba’zısı büyüdüğü gibi islâmiyyet da’vâsına kıyâm iderek yakasını heriflerin pençe-i zûlmünden tahlîse çalışıyor.

Zevâl ‘ünvânlı risâlecigimden mûlahhas bir zübde

Rusya ‘âleminde misyonerlerin bir hizmeti mukaddesdir ki umerâ u zâbitân ve cenarallerine (general) varınca o hizmetden cüz’i bir muvaffakiyet kazanebilirse külliyyetle iftihâr ider. Hatta ezmine-i kadîmeden on tokuzuncı ‘asr-ı mîlâdînin evâsıtına kadar Rusya imparatoriçeleri hep misyoner cumhuriyetlerinin re’isesi olagelmıştır.

Ceneral (Kaufman) Türkistânı istilâ itdiği zaman re’ise-i cemâ’at msyoneriye olan İmparatoriçe tarafından Türkistâna (Maalof) nâm misyoner gönderilmiş idi. Mezkûr misyoner Ceneral (Kaufman)’ın yanına geldiği gibi müslümânları cebren ve kahren nasrâniyyete da’vet itmesini talep itmiştir. Ceneral mezkûr meclisinde islâmlardan zâbitân olduğunu ifâde itmesiyle beraber yüzine tebessüm iderek şimdilik o işin

14

sırası olmadığını efhâm idecek olduysa da siyâset ve politikadan haberi olmayan barbar herîf da’vâsında ısrar iderek tekrar tasaddî’e ve da’vâsını meydana vaz’ idemediği takdîrde imparatoriçeye şikâyetle tehdîde başladığından mezkûr ceneral ziyâdesiyle hiddetlenerek kendinin me’mûr-ı muhtâr olduğunu beyândan sonra yigirmi dört sâ’at zarfında Türkistândan çıkmadığı takdîrde kellesini kesmekle inzâr eylemidir.

Tatar Hanlıklar

Tataristân vaktiyle ufak ufak hanlık ve begliklerden ‘ibâret olub (Volga) nehri havâlisinde (Kazan) ve (Kirman) vesâir hanlar Kafkaza karîb cihetlerde dahi (Bukay Han) (Ablay Han) vesâir begler; ve Ural etrâfında (Başkurt) begleri; ve mâverâ-yı Ural’da ise Sibiryâ Hanı ve Türkistân’da dahi bir çok hanlar hüküm iderlerdi. Bunların mecmû’ı on beş kadar han olub her birileri müstakillen idâre iderek yek digerleriyle irtibat

15

ve ittihatları yok idi. O zamanlarda Rusların namları bile işidilmezdi. Sonra hikmet-i ilahi üzere Tatarların başına envâ’-ı felâket tulû’ idüb karnen ba’de karn uhuvvet-i mensûsaları gâ’ib olmağa ve dünyâya bir takım balıkçılar gelmeğe Rus nâmıları

okunmağa başladı. Dirken (kenaz) ‘üvânı takdılar. Tatarlarda gitdikçe sû-i ahlâk ve şerâ’ir-i mu’âmelât teksir itdiginden Ruslar bu esnâda ziyâde fırsat bulmağa Kazan hanlığı ve bir köye rabt eylediler sonra 1502 sene-i milâdiyesinde han ordusunu istilâ 1505 sene-i milâdiyesinde Lehistân dahi kabza-i tasarrufuna geçirmiştir.

1547 sene-i milâdiyesinde (Şoykes)’ler devri hitâm bulub (İvan Gorozna) on altı yaşında tahta cülûs iderek çar ‘üvânını ahz eylediği gibi tanzîmât-ı ‘askeriyye ve matba’alar küşâdile iştigâl eylemişti. 1552 sene-i milâdiyesinde de Kazan hanlığı istilâ iderek ahâlisini ‘âmmeten kılınçtan geçirmiştir. 1582 senesinde dahi sahra

16

larda haydutluk ile meşgûl eşkiyâ zümresinden (Yermak) bin (Dimofi) başına binlerce nâs toplayub yekden Sibiryâ hanlığına hücûm iderek tegallüb itdükdü sonra (İvan Goroznay)’a teslim itmiştir. Mezkûr İvan elli bir sene hükümdârlığı zarfında kuvvesinin kısm-ı a’zâmını müslümanlara sarf itmiş olduğundan Kazan ve Hacı Tarhan şehirlerinde islâm kanı seyl gibi akmıştır. Asmak, kesmek, yakmak elinde olduğu cihetle –velev siyâseten olsun- müslümânlara asla ve kat’â yüz göstermeyüb cebren ve kahren dâimâ nasrâniyyete teklîf ile iştigâl itmiştir. Tambof ve Timinkof Mişerlerine galebe itdükdü sonra dahi nasraniyyeyi kabûl idenleri ibkâ ve itmeyenleri de memleketlerinden tard ve ib’âd eylemiştir. Şimdiki zamanda (Ufa) civârında (Terbifolof) ve (Yenikayef) ve (Orenburg) da (Kinikayif) nâm büyük familyalara mensûb meşhûr müslümânlar en asıl Tümen Mişerlerinden olub İvan’ın pençe-i ta’zibinden dinlerini himâye için muhâciren gelmiştir.

17

Zîrâ (Ufa) o zamanlar da Başkurt (Orinburg)’da Kazan sahrâlarından ‘ibâret olub Ruslar oralara ayak basmamışlardı. Amma Petersburg’da meşhûr (Kinaz) (Galyin) (Neşekof) ve (Dimaşif), (Kantakozin) ve Sarakof civârında bulunan (Tarhof) ve emsâli dahi (İvan Gorozna)’nın şerrine uğramış kimselerden olub irtidâd eyledikleriçün emlakları kendülerine terk olunmasıyla beraber (Kinaz) ve (Duvaranyan(dvoryan)) ‘ünvanlarını da almışlardır. Böylece (Penza) ve (Kamof) vilâyetlerinde birçok müslümanlara tîğ-i zulmet isâbet itmiştir.

(İvan Goroznay) mu'âsırı bulunan müslümanları için ehl-i salibden daha dehşetli bir belâ-yı 'azîm olduğundan o zamandan kalma –herkesçe ma'lûm olmayub ancak hem-civârları bulunan müslümânların meşhûrî olan- ba'zı akvâm var ki Ruslar anlara Karaşin¹ nâmı takmışlardır.

1 (Karaşin) mürted dimekdür.

18

Karaşin

(Karaşin)leri üç kısma tefrîk iderek hallerinden bahs idelim.

Birinci kısmı – Zâhiren ve bâtinen müslümân oldukları halde hükûmet tarafından dîn kardaşları olan Tatarlar ile tekârüb izdivâciye bir taraf olsun ihtilâtları bile memnû'dur. Binâen'aleyh Tatar mekteblerinden ve Tatar hâcelerinden –velev besmele mikdarı olsun- bir ma'lûmât ahz itmediklerinden zulmet-i cehâlet içinde yaşamaktadırlar. Rusyanın hâricine çıkmak ise ticâret için olsa bile memnû'dur.

İkinci Kısım –Zâhiren hıristiyân bâtinen müslümân olub haftada bir def'a ta'lîm-i nasrâniyyet ve nasîhat itmek için bir papas gelür. Merkumlar papas geldiği zaman boyunlarına salîb geçirirlerse de papas gitdikden sonra salîblerini çıkarub namaz oruç vesâ'ir tâ'ât-ı meşrû'aya başlarlar. Rusca ve Tatarca isimleri resmen

19

makbûl olub pasaportlarında dahi her iki isimleri yazılmaktadır. Bunların mikdarı ancak (Ufa) ve (Samara) civârında on bin nüfûsı mütecâviz olduğundan Rusya'da bir harît-i mezâhib devri zuhûr iderse bir gün içinde yüz bin nüfûsun islâmiyyetle müşerref olacağı şübhesizdür.

Üçüncü Kısım –Zâhiren ve bâtinen hıristiyân olmakla (İvan Goroznay)'a bihakkın tab'iyyet itmişlerdür. Ma'mâfih Karaşin isminden kurtulub (Rus) veyâhud (Pravaslavni) ismine muvafik olamamışlardır.

Mezkûr İvan 1556 sene-i milâdiyesinde (Başkurt) (Mişer) (Tipter) akvâmıyla (İdil) ve (Kama) nehirleri sevâhilinde ve (Ural) civârında bulunan müslümânların istiklâllerini büsbütün selb itdiyse de şî'âr-ı dîn ve icrâ-yı âyinleri külliyyen mahv u nâbûd olmayub

ancak mescid ve medreselerin binâ olunması taht-ı memnû'iyetde kalmış idi. Böylelikle (203) sene mescid ve medresesiz yaşadıkdan sonra

20

1859 sene-i milâdiyesinde müsâ'ade virilüb Rusya'nın istilâsından sonra en evvel Kazan şehrinde (Eski Piste) nâm mahalde Ya'kûb Bigmitof'un himmetiyle bir mescid binâ olunmuşdur.

Fakat o zamanlarda mescid binâsına müsâ'ade virildiyse dehşetli müzâyakaları da eksik degildi. Hâsıl-ı kelâm Ruslar 1237 senesinden 1296 senelerine kadar Tatarın ellerinden çekmiş olduğu derdlerin intikâmını elli sene zarfında üç misliyle ahz itmişlerdür. Ziyâdesine ne diyelim?

Şu kahhar İvan Rus hükümdarlarının kırk altıncı hükümdârı idi. Vefâtından sonra (Feyedor) hükümdarlık iderek devrini kemâl-i âsâyişle imrâr eylemişdür. Ba'de tekrâren (Şoyeski)'ler ihtilâli zuhûr idüb (Mihayil Romonof) eyyâmına kadar hükümfermâ oldıysa da Tatarlar bu ihtilâli fırsat bilerek bir nev'-i imtiyâzâne nâ'il olmaya tasavvur idemediler. Mezkûr Mihayil zamân-ı hükümdârisinde bir çok muvaffakiyetler kazanmış evladları dahi gitdikçe terakkî

21

itmişlerdür. Şimdiki Rusya hükümdârları mezkûr Mihayl'in sülâlesindendür.

(Feyedor bin Aleksandır) eyyâmında Türk – Tatar musâlahası esnâsında dahi Tatarlar hiç bir gün (baskı hatası istediklerini manasında bir kelime olması gerekiyor) istediklerini elde edememişleridir.

Dirken Büyük Petro zamanı geldi. Artık Ruslar harb gemileri inşâ iderek Mısır taraflarına göz dikmeye kıyâm itdiler. Mezkûr Petro emsâli görülmemiş ve görülmeyecek derecede müdebbir bir hükümdâr olarak nâm u şânı iktâr-ı arzda şöhet-yâb olmağla her dâ'im nâs anunla darb-ı mesel ider olmuşdur. Devrinde kanun ve forma kabûl olunduğı cihetle ta'assubât-ı câhiliye bir mikdâr ortalıktan kalkmakla her millet-i mezhebçe olan müzâbakadan bir mikdâr teneffüs itmişlerdür. Otuz altı senelik bir hükümdâr ise de eserleri üç yüz senelikdir. Tanzimât-ı 'askeriyye jurnal ve

gazeteler neşri hep anun zamanında husûle gelmişdir. ‘Akıllara hayret virir derecede kendi eliyle yapmış ba’zı sînâ’-i

22

nefiseleri hâlâ mevcûd olub Petersburg’da (Ayominas) ve (Petergof) saraylarında mahfûzdur. Petersburg şehrini dahi o zât binâ itmişdir.

Petrovdan sonra üç karı ve iki erkek hükümdâr geldiyse de anların zamânında müslümanlar hakkında târihe kayd olunmağa şâyân bir hâl sebkat itmemiştir.

Sonra 1762 sene-i mîlâdiyesinde (Katerina) nâm bir imparatoriçe serîr-i hükümdâriye cülûs idüb ‘âkile ve müdebbire bir kadın olduğu cihetle tekmîl lehistânı iskât iderek az bir müddet zarfında kendüsini Avrupaya tanıtmıştır. 1769 sene-i mîlâdiyesine kadar şân ve şöreti Avrupa ‘âlemine havf u dehşet îrâs eylediginden Avrupa erbâb-ı siyâseti kendi halâslarını te’mîn için imparatoriçeyi ‘osmanlılar ‘aleyhine tahrik iderek ‘ilân-ı harb itdirmekle nâ’il-i merâm olmuştur.

Mezkûr kadın zamanında müdebbir Romitsif, Orlof, Sovarof Galiyin gibi adamlar ile boğaçları dâr ağaçlarına

23

kadar asdırmış idi. Ve dâ’ima istilâ ve istimlâk fikrinde bulunduğundan etraf-ı erba’asıyla muhârebeye helal getürmemek için her an âsâyiş-i dâhiliyeyi te’mine gayret iderdi. Şu hikmete mübni Tatarlara diyânet husûsunda bir çok te’mînât göstermiş hatta ayruca bir mahkeme-i şer’iyye küşâdına da müsâ’ade iderek ricâlini hep ‘ulemâ-yı islâmıdan olmak üzere karar virmişdir. Mahkeme-i mezkûre ise bir müfti üç kadıdan ‘ibaret dînî ve şer’î bir dâ’ire-i ‘adliye olub elân mevcûddur. İmâm müderris ve ma’lum olacak kimseler dahi dâ’ire-i mezkûrede imtihânla ta’yîn idülür.

Mahkeme-i şer’iyye yahud Dohavnay Sobraniye

Katerina bâlâda zikr olunan âmâl-i siyâseti muktezâsı üzere müslümânları hoşnûd itmek için 1787 sene-i mîlâdiyesinde müslümânların en galabalık ve mutavassıt bir beldesinde hukûk-ı şer’iyyelerinde mürâca’at itmeleri için hükümete muvâfık bir mahkeme-i şer’iyye küşâdını düşünerek (Simbir) vilâyeti (Ceneral Birnatori) ya’ni

24

(Baron İflistrom)'a istişâre iderek söylemişti. Ceneral Mumiilye(?) dahi müslümânların ahvâline vâkıf bir zât olduğundan imparatoriçenin efkârını ziyâdesiyle münâsib görerek tasdîk ba'dında 1788 sene-i mîlâdiyesinin 22 eylül târihiyle mahkeme-i mezkûre meydân-ı husûle getirilmesiyçün husûsi bir lâyiha tertîb iderek imparatoriçeye takdîm itmesiyle taraf-ı imparatoriçeden fermân-ı 'âlî sâdır olmuş ve târih-i mezkûrda küşâd idilmiştir.

Fermânın tercümesi

"General İflistrom. Lâyiha-i takdîm kerdenizi kabûl itdüm. Şerî'at-i Muhammediyye ricâl-i rûhânî ve mollaları şu mahkeme-i şer'iyede imtihân olunarak her birleri müstahak olduğu münâsib-i şer'iyelerine vilâyât ve illeri tasdîkiyle menşûr (okaz(?))la ta'yîn olunmak lâzımdır. Bu işi kuvveden fi'ile çıkarmak ve (Ufa) beldesinde te'sîs itmekle size emr eyledim. Şöyle ki Rusya memâlikinde bulunan

25

'âmme-i 'ulemâ-yı İslâm mahkeme-i mezkure taht idâresinde olacak ise de (Tarviçeski Oblos) karîm vilâyeti müstesnâ tutulacaktır. Zîrâ orada ayrıca idâre mevcûddur. Vilâyet me'mûrları (Okaz) virdikleri gibi ahlâk vesâ'ir hallerine nazar ve tedkîkde kusur itmeyeceklerdür. Dâ'ire-i mezkûre riyâseti birinci Ahun Muhammed Can Hüseyinof cenâblarına müftilik 'ünvanıyla tevcîh ve ikrâm iderek ma'iyetini 'ulemâ-yı kazandan üç a'zâ ta'yîn idüb müfti hazretlerine senevî bin beş yüz ve a'zâların her birine yüz yigirmi ruble ma'âş tahsîs itmek husûsunu size havâle itdüm. 'Âmme-i müslümânlara i'lân idiniz.

Guretsen Petersburg 22 sitenber sene 1877 Katarina

Ceneral müşârü'n-ileyh şu fermânın 'akibinde müddet-i kalîle zarfında muvâfık emri fermân bir dâ'ire küşâd itdikten sonra bir vech âtî imparatoriçe hazretlerine bir 'arîza

26

takdîm eylemiştir.

Sûret-i 'arîza

(Makâm-ı ‘âlî serîr-i hükûmetde cümleye merhametlü imparatoriçe)

“Hazretlerine”

“Benim ‘arîzam üzere tarafınızdan sene-i mâzîye sitenberinde itâ’atlı tâbi’leriniz olan Muhammedîler için bir mahkeme-i şer’iyye îcâdına emr buyrulmuşdı. Fermân-ı ‘âlnüze imtisâlen mahkeme-i mezkûre serbe’an küşâd olunarak ta’yîn buyurmuş olduğunuz müfti mu’ayyetine ‘ulemâ-yı kazandan üç zât intihâb olunub Kazan ve Batiski vâlileri tarafından bize gönderildi. Mahkeme-i cedidede imtihân olunub ilk def’a olarak nefis-i Kazan’da Tatar mahallesine molla Ebûbekir bin İbrâhim ve (Ar) nâhiyesinde Bebreke karyesine molla Bikçenti bin İbrâhim (Mamadiş) nâhiyesinde Ori karyesinde ‘Abdü’l-Hak bin A’zam ta’yîn olundılar. Cem’iyyet-i islâmiyye meclisi kendi huzûrumda küşâd oldukdan sonra (sikritar) ser-kâtib vesâ’ir kâtibleri ta’yîn

27

eyledim.

(Kansalarya) mesârifinin mikdârı ve Sobraniyeye-i mezkûre a’zâ ve efrâdını hâvî husûsi bir cedvel ve Sobraniyeye nizâm-nâmesi ‘an karîb bir lâyiha tahtına alınub tarafınıza takdîm olunacaktır. Mesârif-i ‘umûmiyenin Ufa Balat mahkemesinden te’diye olunmasıçün fermân buyurulmasını ‘arz iderim.”

Gorat Ufa dikaber sene 1788 Baron İflastrom

Sene-i mezkûrede emr-i küşâd mahkemenin hitâmından sonra ricâli ta’yîn olunan müfti ve a’zâ-yı selâse tarafından mahsûs bir teşekkür nâme tertîb idilerek imparatoriçe hazretlerine takdîm kılınmıştır.

Dâ’irede kâtib tercümân gibi efrâd-ı ricâl kâffeten Ruslar’dan ta’yîn olunduysa da yavaş yavaş gitdikçe islâmların elinde kalmakla şimdiki günde ekserîsi müslimlerdir.

Mahkeme-i şer’iyyenin ibtidâ-yı küşâdında a’zâlardan mâ’dâ me’mûrlar:

28

‘Aded

‘Ünvân-ı me’mûriyet

Ma’âş-ı senevi

Ruble

1	Sikritar-serkâtib	250
1	Tercümân	150
1	Registrator-reyester	100
1	Kansalarya –evrak müdürü	80
2	Müdür mu'âvinleri	50
2	Kâtib	40
1	Suturşi-odabaşı	20
	Kanseleriye mesârifi	150
9		810

Mahkeme-i mezkûre ibtidâ küşâdında (Temistiçistova) taht-ı nezâretinde olup şimdiki halde ise dâhiliye nezâretine tabi' bulunduğu cihetle sâ'ir devâ'ir mutavassıta-i dahiliye sırasında şân u i'tibârî mâlî olup resmen vilâyet mahkemeleri mertebesinde tanılmaktadır. Binâen'aleyh sâ'ir vilâyet mahkeme

29

lerine gönderdiği evrâka (adneşiniye) denilür yoksa (raport) denilmez.

Mahkeme-i şer'iyeye-i mezkûrenin hidemeti

Âhâli tarafından imâm ve müderrisliğe intihâb olunan mollaları 'ulûm-ı şer'iyeden imtihân itmek ve 'umûm Rusya ülkesinde bulunan (Ukaznay) ya'ni imtihân idilmiş resmî imâmlara nezâret itmek ve ba'zı umûrda fetva virmek ve imâmların fetvâlarını tasdik itmek ve imamlara mitrike defteri neşr itmekden 'ibâretdir. İmâmlara nezâret cihetiyle ba'zen mugâyir-i edeb harekâtda bulunan imâmları mevkuten yâhud müebbeden 'azl itmek dahi vezâyifindedir. Vaktiyle medreseler dahi mezkûr mahkemenin taht-ı nezâretinde idiye de şimdi (inspektör)lerin idâresine geçmişlerdir. Mahkeme-i mezkûrede imtihân olunmak için gelen molların elinde pasaportu veyâhud 1 (adneşiniye) müsâvîden müsâvîye gönderilen mektûbun ismidir. 2 (raport) küçükden büyüğe gönderilen 'ariza ismi.

30

mahalli polis dâ'iresinden hasen hâlini mübeyyen 'alem ve haberi olmadıkça imtihâna kabûl olunamaz. Ba'zen diger yollu 'arzuhâl vâsıtasıyla imtihân olunursa de (Ukaz)eyni ya'ni bâ imtihân resmî imâm olduğunu müsbet kâğıdını nefsi mahkeme-i şer'iyeden alamayub ancak bir numara alarak memleketine 'avdet ider sonra maheme kendi mühr-i mahsûsı ve a'zâların birini ve sikritarın imzasıyla müzmâ bir şehâdetnâmeyi merkûmun vilâyetine gönderen vilâyetinde şehâdetnâme mûcibince numarasına bakılarak okazi i'tâ olunur.

Mu'âmelât-ı sâbıkanın kafesinde karîm ile Kafkaz müstesnâdır.

Mahkemenin mu'âmelâtı hep Rusca olub ancak ba'zı i'lânlar hâlis Tatarca yâhud tercümesiyle berâber neşr olunmaktadır.

Yevmî jurnallar hep Rus lisânında yazılıb mahkemede okunur. Müfti ve a'zâlar tarafından tasdîk idildikten

31

sonra (Prokuror) nezâretine irsâl idilür. Fakat Muhammed Yar Sultanof müfti olalı Prokorora gönderilmediği ecilden a'zâların ba'zısı hıyânete başlamışlardır. Zîrâ kangı bir a'zâ jurnalle rıza göstermediği takdîrde kendi tarafından bir fikrin beyânına muktedir olduğundan Prokuror dahi mümi(?) ileyhin fikrini tasdîk iderek böyle bir zamanda jurnali i'âde iderse haklıdır. Cumhûra muhâlif yalnız bir kimsenin kavli beyne'n-nâs karîn kabûl degilse de a'zâ bu halde iken Prokuror'a ne diyelim? Müfti cenâbları a'zâlara nisbeten rütbeten daha fâ'ik bir kimse olduğundan ve mukâbele ve mu'âraza dahi bir nev' semereyi müntec olmayacağı bedîhi bulunduğundan a'zâlar ağızlarını sedd itmege mecbûr kalmışlardır. Müfti istihkâsız bir kimse olduğu cihetle bir takım haksızlıklar meydân-ı zuhûrda teyarân iderek her müslimin burnunda râyiha-i girîhası has olunmadıkda ise de teessûf olunur ki tedâbir hüsne, fazâ'il-i 'âliye misk ü 'anberleriyle hevâ-yı islâmiyyeti istilâ iden mevâd

32

muzırrayı tathîr ve tatyîb idecek kimse zuhûr itmedi!...

Vâkı'â 1896 senesi 23 temmuzunda Fahre'd-Dinof bir fikir mahsûs beyân ve 1893 senesi kanûn-ı sânisinde gayr-ı müstahak bir kimseye ma'âş virildiğiçün kaza İbrahimof dahi i'tirâz eylemişlerse de beynlerinde bir mümeyyiz olmadıktan sonra ne fâ'ide?... Amma jurnaller Prokuror'a yollanır veyahud haftada bir kere neşr olunub inzâr-ı 'âmmeye vaz' olunursa kadı hazretleri elbette bir fikr-i mahsûs kaleme almağa mecbûr olurdu.

Mahkeme-i mezkûre sâ'ir mutavassıt mahkemeler sırasında olduğuçün kadılar üç seneye ittihâb olunub dâhiliye nezâretinin tasdîkiyle ta'yîn olunur. İntihâb-ı emri eskiden Kazan Tatarlarına mahsûs idiye de zamanımızda lağv olunarak müfti tarafından intihâb olunmaktadır.

1891 senesi mayısında sâdır olan fermân-ı 'âlî üzere Rusya'da 'umûm 'ulemâ-yı islâm ve kadılar evkâf-ı umerâ sırasında 'ad olunmakda ve hidmet-i 'ilmiyelerinde buldukları müddet

33

hidemât-ı 'askeriyeden ma'ârif tutulmakda oldukları gibi (Tilistay Nikazaniye) mücazât-ı cismâniyesinden dahi ma'ârif olmakda iken zamânımızda (Oçiniye)'ye bile da'vet olunarak efrâd-ı nâsdan hiç bir farkları kalmamışdı.

1802 senesinde Sobraniyeyede a'zâlar mâbeyninde bir ihtilâf zuhûr iderse ekseriyyetin sadâsıyla tarafeyn müsâvî olduğu halde nazar-ı i'tibâra alınmaması senato hükmünden müstebân olmuş ise de müfti mehkemede bulunmadığı ya gâlib veyahud hasta olduğu vakit kimin niyâbet ideceği mevhûm bir halde kalmağla elân bir nizâma rabt idilememişdir. Gerçi böyle bir zamanda hüküm büyük kadıdadır lakırdısı herkesin lisânında devrân idiyorsa da bunların hangisi büyük olduğu bizce daha ziyâde mechûlâtandır.

Müfti kendi re'iyile birini ta'yîn ve ihtiyâr itmekde dahi muhayyer degildir. Amma müfti uzak gitmez ve ekseriya dâhiliye nezâretinin haberide olmaz diye çekseniz fakat mahkeme-i

34

mezkûreye yevmen feyevmen müta'addid emirler vürûdiyle hâlâ hall olunmayub mev'hûm bir halde turdıği bir kere mülâhaza idiyor musunuz? Neyi eş'âr idiyor. 1817 senesinde usûl-i mahsûsa üzere müftiye bir mu'âvin intihâbı husûsunda 1822 senesinde senato meclisinin karârı üzere 'umûm imâmların hizmetlerinden sâbit oldığı müddet virgüden mu'âf olmaları hakkında emirler sâdır olmuş iken 1826 senesinde imâmlar virgüden mu'âf olmadıkları cihetle ticâret vesâ'ir san'atla iştigâl itmekde muhayyerdürler. Ve 'aynı senede dahi senato meclisinin kararıyla evrak-ı resmiye, Sobraniyeye mahkemesi nâmına gönderilir yoksa mücerred müftiye hitâb ve yalnız anınla mu'âmele olunmaz. Nikâh, talak husûsunda münâza'alar hep imâmların hükmüne müfevvez olduğına mübni bu hususda zuhûra gelen da'vâları mülkiye me'mûrları Sobraniyeye imâmlara mitrine defteri levzî' olunmak üzere emir sâdır olmuşdur.

35

Sobraniyeye mahkemesi her sene vilâyât mahkemeleri vâsıtasıyla her sene mahalle imâmlarına iki 'aded defter yollar. İmâmlarda defterleri üç fasla tefrîk iderek fasl-ı evvelinde toğmuş çocukların babası ve şöhretiyle ismini ve târih-i vilâdetini kayd ider ve fasl-ı sânde dahi vukû' bulan nikâh ve talakın târihiyle velî, vekil ve isim ve şöhretlerini mihrün mu'accel ve mü'cel olduğını hep tafsîl ider. Fasl-ı sâlis ise emvâta mahsûs olub velâdetde tahrîr itdigi şeylerle beraber ne gün hastalıktan vefât itdigini gösterir.¹ Senenin hitâmında defterleri yek digerine kendi imzasıyla tasdîk iderek Sobraniyeye mahkemesine irsâl digerini mahallede ibkâ iderdi. Sobraniyeye defterleri her sene sahîfede gösterilmiştir. Bu defterleri ihsâr itmek için evvelâ devlet hazînesinden yüz ruble karz aldığı cihetle

1 İmâm efendinin 'ilm-i tabda mahâreti olsa veya karyelerde doktor bulunsa mümkün idi. Hâlbuki her ikisi mefkûddur.

36

1869

senesinden berü defter için imâmları elli kapık ya'ni yigirmi santim virgüye rabt eylemişdür. Fakat 1873 senesinde nisf kıymetine tenzîl eylemişlerdür. Bu defterler asılda hukûkî muhâfaza için icâd olunmuş ise de imâm musâhale iderek emvât vesâ'ir

vukû'âtı vaktinde kayd itmediklerinden birçok hukûk zâyi' olmuş ve gitdikçe henüz zâyi' olmakda bulunmuşdur. Meselâ: eyyâm-ı vilâdetde deftere kayd olunmamış olub bir iki sene veya bir kaç sene 'ömri defterde tefâvüt itmiş çocuğun 'askerlik sırası geldiği zaman vaktiyle kayd olunmadığının belâsından anın yerine diğer bir fukara evlâdıgider dirken ecel mev'ûdı hulûl iderek o husûsda hakk-ı gayra mütecâviz olduğu halde dünyâdan gider imâm efendi dahi esnâ-yı vefâtında gine defterine kayd itmez dirken babası da vefât ider. Anın mîrâs da'vâsı zuhûra gelerek envâ'-ı belâ ve fitneler içinde kâfe-i akraba ve ta'allukâtıyla beraber boğulmalarına sebep olur. Ekser müsâhele imâmların! Okumak yazmak

37

husûsunda ma'rifet-i tâmmeleri olmadığından neş'et ider. Zîrâ yazdıracak talebeye rast gelinceye kadar veyâhud medreselerden birine gidüb yazdırmağa fırsat buluncaya kadar hıfzında tutmağa çalışırsa o aralıkda birçoklarını sahrâ-yı nisyâna uçurmuş olur. Şimdi şu senelerde hükûmet defterlerin kemâl-i inzibâtla mazbût olmadığına matla' olarak (ibrâz ve (?)) nizâmını teklîf ve ihdâs eylemiştir. Kendi lisânlarını okuyub yazmağa tekâsül iden imâm efendiler şimdiki günde bu kadar paralar sarf iderek Rus lisânını tahsîl için gice, gündüz sa'y itmekdedürler. Zahmet çekmeyiniz efendiler! Niçün kendinizi bu kadar yoruyorsunuz? Rus çocuklarına beş on kapik virüb defterinizi yazdırıviriseniz olmuyor mu?

Defterlerin ıslâhı için Sobraniyeye bu kadar ictihâd itdiyse de imâlar kulak virmemişlerdi.

Miterike defteri meydana çıktığı gibi Sobraniyeyede hizmet

38

çoğalarak husûsî kâtibler ve ayruca bir (ustal) müdiriyyet icâb itdiginden bi't-tabi' mesârif müzdâd olmasıyla müslümânlara ayruca bir nikâh virgüsü senato meclisinden teklîf olunmuşdur. 1829 senesinde nikâh virgüsü on kapik ta'yîn idildiye de 1881'de on beş kapike kadar iblâğ idilmişdür.

Nikâh parası ekseriya zevc tarafından ahz olunmaktadur. İmâm efendi senenin hitâmında ne kadar nikâh parası cem' olunduysa defter parasıyla beraber yerli polis

yahud kolas mahkemelerine teslîm itdükden sonra mezkûr para hazîne-i devletde nikâh ve mitrike nâmına ayruca teşkîl olunmuş bir kasaya vaz' idilmekdedür.

1831'den 1857 senesine kadar Sobraniyeye de vukû' bulan keyfiyât-ı mu'âmele meçhûl kalmışdır. Zîrâ o zamanlarda husûsi bir dâ'iresi olamayub ancak bir hâneyi isticâr iderek mahkeme ittihâz olunmakda oldığın bâhusûs rivâyâta göre bir harîk zuhûr iderek evrâkın kâmilen muhterik

39

oldığı cihetle eski vukû'ât-ı bi'l-küllîye zâyî' olmuşdur. (Jot Zakon) nâm kitâbın on birinci cildinin ikinci faslında 'umûm nizâmnâmeleri beyân iderken mahkeme-i mezkûreye mahsûs otuz birinci bend 'ilâve iderek mâhiyet-i mahkeme-i mezkûreyi şerh ve îzâh eyledigine nazaran bir müftinin taht-ı riyâsetinde olarak üç a'zâ vesâir efrâddan 'ibâret bir hey'et olub ve ekseriyyet âra ile hükm itmek üzere te'sîs olunmuşdur.

Müfti ve a'zâların intihâbı ise nizâmnâmesi mûcibince Kazan Tatarlarına 'âid olub ba'de'l-intihâb müfti imparator tarafından ve kadılar vâliler tarafından tasdîk olunmakda imiş. Fakat zamânımızda mezkûr nizâmnâme hep lağv olunmuş gibi oldığından müfti dâhiliye nezâreti tarafından intihâb olunub imparator tarafından tasdîk idildikten sonra müfti hazretleri kendi begendigi kimsesi kadılığa intihâb iderek dâhiliye nezâretine tasdîk itdirmekdedür. Müftinin kadı intihâbında olan harekât-ı tecâvüzkarânesi 1890 sene

40

sinde ibtidâ itmiş ise de müfti intihâbında olan Rusya'nın tecâvüzi bir hayli zamândanberü hükümfermâ olmaktadır.

Nizâmnâme-i kadîmenin esbâb-ı adem mürâ'âtı

Şu harekâtın sebebi kimse için ma'lûm degildir. Fakat zaniyâta göre müfti 'Abdulvâhid efendinin vefâtından sonra tamâm iki bücük sene Tatarların müfti intihâbına hükûmet tarafından intizâr idildiği hâlde hiç bir taraftan ses çıkmadığı için 1865'de (Şitab ve Temestür) süvâri yüzbaşı vekillerinden Selîm Giray bin Şâhin Giray cenâblarına müftilik mansıbı tevcih eylemişdür.

O zamanlarda şabkalı bir câhilin başına ‘imâme ve arkasına cübbe giyerek müftilik postuna cülûs itdigin ahâli tarafından –kendi mâbeynlerinde olan kîl ü kâlden mâ’adâ- hiç bir gûnâ i’tirâz görülmediğinden müfti-i merkûmun vefâtından sonra hükûmet etrâfa kulak virdi islâmlara yine hiç teşebbüs olunmadığını hissettiği cihetle birine âmire-i mülkiyeden Muhammed Yar Sultânun nâmında diğeri bir şabkalıyı

41

ta’yîn eylemişdir. İslâmlar mâbeyninde ezmine-i kadîmede olduğu gibi ittifâk ve ittihâd olmadığından bâhusus her memleketde ve her milletde olduğu gibi (‘alasanay)lar ya’ni intihâb için husûsî ‘azâlar bulunmadığından islâmların kimseyi intihâba teşebbüs idemedikleri cihetle müftilik mertebesi ‘ulemânın mansıb ve mesned ve meslekî iken Rusyada umerâ-yı mülkiye ve ‘askeriyeden ta’yîn olunmaktadır.

1885’de beş bin ruble ma’âş ile müfti Muhammed Yâr bin Muhammed Şerîf Sultanof hazretleri ta’yîn olununcaya kadar ‘ulemâ-yı kazandan Şehâbeddînü’l-Mercânî ve ‘Abdûlbârî Yavoşif ve Sokulof gibi zâtların ‘arîza ile müftilik mesnedini talep etmişlerdirse hükûmetçe sem’-i i’tibâra alınmamıştır.

Sâbıkü’l-zikr harîk ve zâyi’âtdan tolayı mahkeme-i şer’iyyenin ibtidâ-yı küşâdından 1836 senesine kadar imtihân olunan mollaların ‘adedi ma’lûm olmayub ancak evrâk perîşândan müstebân olduğına nazaran 1804’den 1836’ya kadar 2528 molların imtihân olduğu tebeyyün itmekdedür.

42

ama 1836’dan 1889’a kadar 13.927 kimsenin imtihânları icrâ olunub imâm, hatîb, âhund, müderris, mu’allim ve mü’ezzin vazîfelerine ta’yîn olduğu muhakkaktır. 1889’da Sobraniyeye taht-ı idâresinde 4254 mahalle olub 3.635.420 nüfûs 65 ahund 2.734 hatîb ve müderris vardır.

Esâmi-i vilâyet

Zükûr

Enâs

Mahalle

Esâmi-i vilâyet	Zükûr	Enâs	Mahalle
Astarhan- Hacı Tarhan	32.851	64.545	88
Ak Mollaniski-Sibiryada	5.285	3.989	9

Vatiski-Vayanka	28.380	59.995	150
Kıgız (?)
Mukatsuvit-Han Ordusu	29.526	29.400	59
Katerinaslof	296	155	Nâ-ma'lûm
Yenesi-sibiryaada	2.948	829	2
İrkotski	2.471	996	0
Kastaroma	189	671	1

43

Esâmi-i vilâyet

Zükûr

Enâs

Mahalle

Kazan	321.928	287.610	845
Moskova	2.513	821	1
Niji Novagoror - Nijagrod	22.515	23.399	57
Orenburg	165.334	154.988	500
Pirmi	72.152	69.625	197
Rizan	3.317	3.447	15
Senpetersburg	2.800	150	3
Simbir	21.587	59.543	169
Simipolan	282.747	237.206	14
Saranof	42.204	41.614	151
Samar	73.739	86.652	285
Tambof	11.440	9.854	27
Tabolaski	31.283	28.322	133
Tomski	16.853	13.455	28

44

Esâmi-i vilâyet

Zükûr

Enâs

Mahalle

Ofimski-Ufa	495.768	489.117	1396
Uralski	9.605	8.688	14
Rastof	176	58	1
	1.894.136	1.654.972	

Cedvelde mezkûr olan vilayetlerden mâ'ada Gilisingoros, Odesa, Goroništa, Varşova, Harkof, Nikolayski, Kirson, Bakü, Batum, Çariçin, Nirçinski, Habarofka, Viladivastok vilâyât ve bilâdında dahi müslümân mahalleleri mevcûd ve ma'lûm ise de mikdâr nüfûsuna dest-res olunamamışdır.

Kafkaz hudûdunda cenûb-ı Çin ve semt-i şimâli Sibiryâ mâbeyninde olan sahra-yı vâsi'ada münteşir olub bedeviyet halinde yaşamakta olan milyonlarca kazak tâ'ifeleri ise büsbütün mechûlu'l-'adeddirler.

45

Sobraniyeye-Mahkeme-i Şer'iyeye vâridatı

Sobraniyeye vâridât-ı seneviyesi miterine ve nikâh akçesi tesmiye olunan iki nev'i vâridâtdan 'ibâret olub hazîne-i devletde muhâfaza olunmaktadır.

Mezkûr iki nev'i vâridâtdan her birleri sekiz bin rubleyi mütacâviz olub yek digeriyle halt idilmelsizün ayruca sanduklara vaz' olunmakta idiye de 1889'da ikisi birleştirilmiştir. Şu yigirmi sene zarfında Sobraniyeye vâridâtının masârifinden fazlası yigirmi bin rubleyi mütacâviz olduğına ve her sene dahi vâridâtın mesârifden bin rubleyi mütecâviz fazla kaldığına nazaran 1828 senesinde şimdiye kadar fazlası toplanursa bu günkü günde lâbûd yüz bin ruble nakid parası olacaktır.

Fakat 1861'de mahkeme-i şer'iyenin binâsıçün elli bin ruble sarf olunmuş ve 1877'de vukû' bulan muhârebede Rusya 'askerine i'âne olmak üzere on bin ruble ve müfti Muhammed Yâr Sultanof hazretlerinin hacca gitmesiçün bin

46

beş yüz ruble virilmiş olduğu gibi mezkûr müftinin her sene petersbuga gelmesiçün beş yüz ruble virilmektedir. Bundan mâ'ada dahi her sene kadı hazretlerine yüz ruble ba'zende ziyâde ve 'umûm kâtiblere üç yüz ruble ve sikeritar (sekreter) ve ustal başlarına dahi ayruca ikrâmiyeler verilmemektedir. Kâtiblere taksîm olunmaktadır.

Mezkûr ikrâmiyelerin hepsi müfti hazretlerinin re'yine (?) (isteğine bağlıdır). Ma'mâfih vâridât-ı masârifâtdan fazladır. Bâhusûs bu senelerde fazla vâridât tezâyüd itmektedir. Mahkeme-i şer'iyenin bu husûsı şâyân-ı şükran olduğu gibi istikbâlide

parlakdır. Ama bu fazla paraları nereye sarf edecekler su'âli hatırınıza gelirse dirizki: Müfti hazretlerinin re'yine mefûzudur. Belki himmet ider de bir medrese veyâhûd bir îtâmhâne küşâd ider. Hâsıl-ı kelâm iş eser-i himmet ibrâzındadır. Yoksa sarf olunacak mühim nâfi' umur bulunur...

47

Sobraniyeyenin küşâdındanberü geçmiş müftiler

Birinci müfti Muhammed bin Hüseyin hazretleri olup en asıl (Oka) nâhiyesinde Sultanay karyesi 'ulemâsından olup ahun 'unvânıyla meşhûr celîs-i âmire(?) bir zât-ı 'âlî kadr imiş. Otuz altı sene müftilik bostunda oturmuş ise de münâfi'-i müslimîne 'âid bir hizmet fevkü'l-'âda göstermemişdür.

1824 sene-i milâdiyesinde rihlet-ı dâr-ı bekâ iderek Hacı Tar karyesine defn olunmuşdur.

İkinci müfti 'Abdüsselâm bin 'Abdurrahim hazretleri olup en asıl Orinborg beldesinde imâm iken biemr imparator Şirgazi han ma'iyetinde dahi bulunmuşdur. İmparator tarafından husûsi iltifât ve ikrâmlara nâ'il olmuş hatta bir def'a beş yüz ruble kıymetinde bir sâ'at dahi kendüsine hediye idilmiş olduğu gibi hâne binâsıçün de kırk bin ruble ihsân imparatora mazhar olmuşdur. Müşârünileyh hazretleri 1825 senesinde müftilik postuna cülûs

48

itmiş kendi eliyle eyyâmında fârisü'l-'ibâre fermânlar yazmışdır. Sâ'ir hidemâtı ma'lûm degildir. On dört sene fetva riyâsetinde bulunarak 1839 senesinde vefât itmiş ve (Ufa) beldesine defn olunmuşdur.

Üçüncü müfti 'Abdulvâhid bin Süleymân hazretleridir. En asıl Esetreli Tamak nâhiyesinde 'Abdüsselâm karyesi 'ulemâsından olup Petersbugda dahi ahundluk vazîfesi îfâ itmişdür. Şimdiki mevcûd mahkeme-i şer'îye dâ'iresi anın eyyâmında binâ olunmuş ise de kendi hayâtında içinde oturmağa muvafık olmadan 1840 senesinde nişin post fetva olup yigirmi iki sene riyâset itdikten sonra 1862 senesinde hatm-i enfâs ma'dûde-i hayât itmiş ve (Ufa) beldesinde defn olunmuşdur.

Dördüncü müfti Selim Giray bin Şahin Giray Tevkiliof cenâblarıdır. Meşhûr Tevkilizâdeler sülâlesinden olub zâdegân zümresinden ‘ad olunmakta idi. Vaktâki Rusya hidemât-ı ‘askeriyesinde bulunub birçok hizmetleri sebkat

49

itmiş hatta bin sekiz yüz yigirmi tokuz seneleri muhârebelerinde ve Polonya vakı’alarında bulunmuş ve ol cihetle ikinci ve üçüncü aleksandırlardan kendüsine (ordeln) nişânları virilmiştir. 1865 senesi Sobraniyeye riyâsetine ta’yîn olunarak eyyâmında şân ve şöreti eslâfına fâ’ik bir müfti olmuştur. Bir cem’iyyet-i islâmiye teşkil itmek için iki def’a Kazan ‘ulemâ ve ağniyasını ziyâret itmiş isede tatarlara gâye-i maksudunu anlatmağa muvafık olamamıştır (Ufa) beldesinde ufak bir itamhâne bu zâtın eser-i himmetleridir. İtamhâne-i mezkura taht-ı riyâset imparatoride (çilevile lobimay opşasteva (?)) meveddet-i insâniye nezâretinde olub elan bir kaç çocuk Rusca ve Tatarca ta’lîm idilmektedir. 1885 senesinde vefât iderek (Ufa) beldesinde câmi’ kurbunda defn olunmuştur.

Beşinci müfti Muhammed Yâr Sultanof en asıl Menzile nâhiyesinde Meçdi karyesinden ve Başkurt kıblesinden olub (Miravay)lık hizmetinde iken yekden senevî beş bin

50

ruble ma’âş ile 1886’da müftilik ta’yîn olunmuştur. Bundan mâ’adâ sekna ve cemî’ levâzımâtı dahi sanraniye hesâbından tesviye olunur.

Bir de müfti hazretlerine mahsûs her sene mahkemenin üst katında –hiç olmazsa üç yüz ruble sarf olunarak- (yemnet(?)) termîmât icrâ olunmaktadır.

Fakat bir şey iyice anlaşılmalı. O da bir ‘asır zarfında mahkeme-i mezkûreye sâhib-i tedbîr ve hâdim-i sâhib iktidâr bir kadı tesâdüf itmediginden ‘ibâretidir. Bu ise islâmlar için cây-ı esefdir. Mezkûr ikinci (Katerina) müslümânları kendüsine ısındırmak için mahkeme-i mezkûreyi küşâd itdirdigi gibi Orinborg ve Turubeski şehirlerinde birer câmi’ ve medrese binâsı dahi imar itmiş hatta o câmi’ ve medreselerin idâreleri için mezkûr beldelerde birer (manalavnay(?)) ticârethâne dahi binâ itdirmiştir ki el-yevm mevcûddur. Binâenaleyh mezkûr ticârethânelerin hâsılatı

câmi' menfa'atine sarf olunmak lazım gelmez.

Bir de (Kırgız) kabâ'il bâdiyelerine din-i islâmı ta'lîm için Kazan Tatarlarından bir çok 'ulemâ toplayub her birlerine mâhiye ma'âş tahsîs iderek Kazakların buldukları mahallere göndermiştir.

1893 senesinde (Kırım)'da Tercümân gazetesi Katerina'nın mezkûr emirlerine (Ufa) vilâyeti gazetesinden naklen derc itmiş idi.

Katerina'nın müslümânları için olan tevsi'ât-ı zâhiriyesi ancak göz boyasından 'ibâret olduğundan Tatarlar kendileri için bu fırsattan bir şey kazanmadılarsa da Kırgız ve Kazakların bâdiyesine hulûl iderek tüccâr, 'ulemâ hep ta'lîm-i dîn ile iştigâl itdiler. O sâyede okumak yazmak ne olduğundan bî-haber bulunan Kazakların ba'zısı bu günki günden bir çok Tatarlası gıpta itdirmektedir. Bu hâle hükûmet matla' olduğu gibi Tatarların Kırgızlar ile münasebetlerini kat' iderek bil'aks oralara hıristiyânları

iskân eylemiştir. (Kazak Uras) ta'bîr olunan Tok hıristiyanları Kırgız arâzi-i vâsi'asına neşr iderek husûsi misyoner ve papaslar ta'yiniyile (Rusfikasya) fikrini ta'mîme sa'y ve gayret itmekde iselerde sa'yleri heb hebâ mensûr olmaktadır. Hükûmetin iskân itdiği hıristiyanlar Kırgızları hıristiyanlığa celb edecekleri yerde bi'l-'aks kendüleri Kırgızlaşmışlardır. Şöyle ki lisânlarını gâ'ib itmişler dinecek derecede kendi mâbeynlerinde Kırgızca konuşurlar. Âyin-i rûhânî ve umûr-ı dinîyeleri husûsunda ise senede ancak iki günlerini sathî bir sûretde ta'zîm itmelerinden mâ'ada hiç bir şeylerini nazar-ı i'tibâra almazlar. At yemesi harâm olduğu günlerde onların mezheblerince eyyâm-ı sâ'irede bile ekli harâm olan bârgîr etini ekl iderek keyf iderler.

Hükûmet bu halden de müte'essir olarak peyder pey misyonerler göndermekte ise de mütenassih (!) olacakları şüpheli olduğundan hükûmet bunun üzerine tekraren misyoner

cem'iyetleri tarafından husûsi tedbirler müzâkeresiçün karar virmişler.

Kırgız Te'ayyüşi

Kırgızlar bedevî oldukları cihetle sâ'ir ehl-i bâdiye gibi süd, et, yoğurd gibi şeylerle geçinirler. Fakat fazla olarak bârgîr eti südi. Yani kımız ile de gıdalanurlar. Misâfir-perverlik husûsunda ise anların emsâli diger bir milletde bulunmaz zannedirim. Eyyâm-ı sayfa bir şahs-ı mechûl gelse bile bir koyun keserler; koyun ise kesildikleri hayvanın en küçük olub kirâm-ı nâsdan biri geldiğinde deve, sağır, et dahi keserler hâsıl-ı kelâm misâfirine göre hayvân kesecektir. Erzâk-ı şitâ'ıye içün en fukarâsı iki at kesdiği gibi zenginleri de otuz kadar meydân alabilürler. Kırgız ata binmekte mehâret-i tab'ıyeye mâlik olub süvârilikleriyle sâ'ir nâsa tefviklerinden dolayı ihtihâr iderler. Hatta Ruslar anların süvâriligini yigirmi sene mukaddem gine Sari, Sadık Hanların Ceneral Kaufman ve emsâli gibi

muhârebelere mukâbil at üzerinde itmiş oldukları harekât hâlâ hâtırlarından çıkaramıyorlar ve bunun için istikbâllerini tefekkür itmekdedirler. Sâdık Han sülâle-i Cengiziyeden olub henüz bir hayât ve tahmînen altmış yaşlarındadır.

Katarina asıl bu halleri mülâhaza itmişti. Ve siyâset-i dâhiliyenin Katerina fikrinde olduğu şübhesizdir. Hâlbuki Kırgızlar beyninde din talimiyçün karar bir taraf ticâret veya bir san'at bahânesiyle bile kurulmaz. Ma'mâfih ihtilât ve 'alaka külliye münkatı' olamaz Tatarlar Katarina'yı her dâ'im der-hâtır iderler. Zîrâ merkûmeye senâ idilecek vakit şimdi gelmiştir.

Nasraniyet Tumanları

Katarina eyyâmından sonra on tokuzuncı 'asır nısfına kadar gerek imparatorlar ve gerek ricâl-i hükûmet tarafından Tatarlar için hiç bir konaklama alınacak yâhud şikâyet idilecek bir mu'âmele sebkat itmemiştir. Avrupada islâmiyet 'aleyhinde birçok neşriyat garazkârâne ber-devâm iken

55

ve s u-i niyet üzere kelâm-ı kad imeyi tercüme ve tab' ve husûsi (Kangurdansiye) tatbikat ve (Bibel) ahd-i 'at k ve 'ahd-i ced dleri elsine-i isl miyeye tercüme, ihdâs olunub beyne'l-müslimîn mecc nen ne r idilmekde iken Rusya'da öyle niyet-i ash bi g r lmemiŐdi. Fakat 1846 sında Rusyada dahi misyoner gurye cem'iyetleri zuhûr iderek mesleklerine mutâbık te'lif tla uŐraŐmıŐ ise de 1870 senesine kadar matb ' bir ris leyle tesâdüf olunamamıŐ belki n dir olmuşdur. İkinci Aleksandırın zamanından i'tib ren bir taraftan misyonerlerin teksiri diger taraftan siyâset-i d hiliyenin Aslavan tarafına kesb-i kuvvet itmesi müslümânlar 'aleyhine birçok tefevv h ta meydân açmıŐdır.

(1871)'den (1886)'ya kadar Rusyada islâmiyet 'aleyhinde ne r olunan res 'ilden elli dört kitâb manzurum olmuşdur. Ba'zılarının isimlerini ve m 'elliflerini beyân ideceğim:

(KaraŐın Tatarlarının istatistikiyesi) Yanem Malof

56

eseri olub (1866) da tab' olunmuşdur. (Muhammed Tatarlarıyla m b hese us li) 1873'de matb ' olub (VinoŐradof)'un eseridir. (Müslümanlara karşı 'ahd-i ced din 'adem-i mahrefiyetini isbât) 1852'de telif ve 1873'de tab' olunmuş Filimonof eseridir. (Kur nın h sılı ve ruhu) 1954'de te'lif ve 1875'de tab' olunmuş Kotiyoski eseridir. (Müslümanları nasraniyete çıkarmak içun Kur ndan münâsib  y t) 1844'de te'lif ve 1875'de tab' olunmuş Fartonatof eseridir. Muhammed "sas"ın nasr niyetden me'hız ef' li ingilizceden tercüme olunmuşdur. (Cih d hakkında müslümânların ta'lim tı) (Hac ve Mekkeye seferin din ve siyâsete te'siri) bu ris lede isl mları mümkün mertebe Hacdan men' itmek içun tedabirin l z munu beyân itmiş ve bu gibi m fteriy tı Ő mil birçok kitab te'lif olunub misyoner cema'atleri taraftan tab' itdirilerek müslümânlar yanında ne r olunmaktadır ve bir  oŐıda tab' olunduysa da Şimdi bir ihtilâf zuhûr itmes n içun mahf  tutulmaktadır. İlerde bie zaman ne r olunacaŐı Ő bhesizdir. Bunlardan

57

mâ'adâ yevmî ve haftalık ve şehri jurnaller dahi eksik degildir. Kimsenin müdâfa'ada bulunmadığı islâmlar için hakikaten musîbetdir. 'Ulemâ-yı islâmdan velev bir def'a olsun bir münâsib reddiye görülmemiştir.

Rusyada böyle bir reddiye neşr itmek mümkün degil ise de harit olan memleketlerde tab' ve neşr idilebilir. Eslâfımızın kendi 'asırlarında Harici Mürçi'e ve Müşebih, Cebriye, Kadriye gibi bir takım fırk-i dâllenin reddi hakkında müte'addid kitâblar te'lif itmiş ve anların mezheblerini ibtâl itdükleri gibi bizde zamânımıza münâsib redd-i nasârî husûsunda kitâblar te'lif itmeliyiz. Mevlânâ el-Şeyh rahmetullah efendi hazretlerinin (İzhârü'l-hak) nâm kitâbı bizim için bir rehber-i kâfi olduğundan hakiki beyânda herkes hür olduğuna binâen kitâb-ı mezkûrî mütala'a ve hıfz itdigidinden sonra hakâ'ik-i islâmiyeyi lâyıkiyla ta'lim itmiş olan çocuklarımıza müdâfa'a usûlünü göstermeliyiz. Bizim için freng ve Rus gazetelerine müdâfa'a mümkün olmadığı takdîrce 'Arabî gazetelerine

58

müdâfa'a itmeliyiz.

Mısırdaki neşr olunan "el-Nil" gazatesinin sene-i hicriyenin bin üç yüz on birinde (400) numarolu ve sene-i mezkure üç yüz on ikisinde (426) numarolu nüshalarında nasrâniyet hakkında cüz'i bir şey gördükleri zaman, bir takım misyonerler, 'ulemâ-yı islâm tarafından müte'addid imzâlar ile hıristiyânlık 'aleyhinde bir takım bendler neşriyle din ve 'ulemâ-mıza iftirâ olunur. Buna nasıl tahammül itmeli diyerek, Amerikada neşr olunmakta olan (Kevkeb-i Amerika) gazatesinin (106)'ıncı 'adedinde sütunlar tolusu hezeyân, erâcif yazdıkları halde erâcif-i mezkûra 'ulemâ-yı islâm veya edibâ zümresinden hiç bir kimsece nazar-ı ehemmiyet alınmadığından guya 'ulemâ-yı islâmı iskât itdik zağm-ı fâsid ile tecâvüzât muta'asibânelerini bu günki günde iz'âf-ı muzâ'afa eylemeğe başlamışlardır. Binâenaleyh böyle bir husûsda sükût itmemeliyiz.

59

Rusyada İslâmiyet 'aleyhinde müdâhele-i resmiye

Evvelâ 'umum medreselerin mu'ârif nezâreti taht-ı idâresinde olmasıdır. Müdâhele-i mezkûrenin icrâsı hakkında ihtilâf âra teksir itdiysede nihâyet senato meclisinde

müzâkere olunarak mevki’-i icrâya vaz’ idilmiş ve bin sekiz yüz altmış dördüncü sene-i mîlâdiyede fermân imparatorı dahi sâdır olmuştur. Fakat âmirâ-yı siyâset, Tatarların içinde nüfûzlu ‘ulemâ bulunduğu için ihtilâl dâhilinden ihtirâz iderek fermân-ı mezkûrî bir parça mahfi tutmalarını münâsib gördüklerinden ‘umûma i’lân itmeyüb ancak müslümânların az bulunduğu mahallerde icrâ ile iktifâ itmekdedirler.

Müslümânların bi’l-nisbet kılletle buldukları mahallerden biri de (Viyatka) vilâyeti olup vilâyât-i mezkûre (Uçiretenvisiz) meclisinde bir nev’ ustalıkla müdâheleye teşebbüs etmek için, medreselerde ma’ârif nezâreti taht-ı idâresine idhâl idileceğini meskût hâlinde terk iderek evvelâ müslümân çocuklarını medreselerin husûsi bir dâi’resinde

60

Rusca okutmakla teklîf itmelerini müzâkere itmişler ferdâsî günü müzâkere-i mezkûrenin neticesi olan Rusca okutmak maddesini (zimesteva) meclisine i’lâm ve iş’âr itmişler ricâl-i meclis kâffeten kabûl itdilerse de Guberniski Ahund İbrâhimof hazretleri şerî’atimiz müsâ’ade itmiyor diyerek (?) itdiginden meclis-i mezkûr 1868 Mart 15 tarîhinde 1540 numarolu evrak-ı resmîyesi ile mes’ele-i mezkûre şerî’at-i Muhammediyece tecvîz olunmadığını mahkeme-i şer’iye ise Rusca okumanın ‘Adem İbrahimof hazretlerine mes’ele-i şâyi’a için husûsî bir fetva yazmasına emr itmiştir. Ahund hazretleri bu halleri görünce ‘adem-i cevâz hakkında kendisinden bir kelâm sâdır olmayub ancak talebe-i ‘ulumun vakitleri müsâ’id olmadığı cihetle ‘ulûm-ı şer’iyeden bî-behre kalacaklarına binâen muhâlefet itdigini beyân itmiştir.

61

Vech-i meşrûh üzere mesele gitdikce meydân vuzûha çıkmakla vâli-i vilâyet ve banka tarafından müftî hazretlerinin ehl-i islâma nasîhatini ricâ iderek mahkeme-i şer’iyyeye husûsi bir mektûb geldiyse de müftî tarafından redd-i cemîlden mâ’adâ bir şey görülmediginden sene-i mezkûre ağustosunun yedisinde vâli-i vilâyet Orenburg tarafından mahkeme-i şer’iyyeye tehdîdâne ve sûreten nâsihâte bir mektûb gönderilmiş.

Bâlâde sebkât itdigi üzere umerâ-yı mahkeme-i şer’iyeden erbâb-ı siyâset ve sâhib-i hamiyet, (?) bir kimse olmadığından kendülerine müsâvi olan bir takım kimselerin

tehdîdinden havf iderek medreselerin mahleme-i şer'îye taht-ı irâdesinde olduğunu ve medrese hakkında her ne emr imparatorı sâdır oldıysa dâhiliye nezâretinden mahkeme-i mezbûreye iş'âr olunarak emr-i mezkûrenin taraf-ı mahkemeden medreselere tenbih idileceğini beyânla vâlileri iskât ve imparatora 'arzhâlât idecekleri bir de kendi yakalarını tahlîs için medreselerin nezâretini sarf-ı nazar iderek

62

'umûm medâris-i islâmiyeyi ma'ârif nezâretine terk ile mukâbele itmişlerdir. Bunun üzerine vâli-i mûmaileyh 12 Eylül târihiyle karar-ı tehdidâne ve âmirâne bir mektûb göndermiş fakat mahkeme-i şer'îye-i mezkûr mektûb-ı âhire bir takım cevâblar yazmak bir mâh tamam olduktan sonra taraf-ı mûmâileyh göndermiş ise de ne gûna cevâb yazıldığı ve cevâb-ı nâmenin irsâli için neye bir mâh kadar yevkif idildiği kimseye ma'lûm degildir.

İşte iş bu raddelere gelince beyne'l-'ulemâ ve beyne'l-ahâli kâl u kâl teksir iderek kabûl ve reddine ihtilâf ârâ zuhûr itmekle re'y-i hükûmeti tasvîb idenler hükûmet tarafından taltîf ve red ve takbîh idenler tevfiik ve taht-ı mes'uliyete alındığı gibi mahkeme-i şer'îyenin de vilâyât mahkemeşerine te'âtî, efkârı tedâvül ve tetâvül itmeğe başladı. O esnâda (Sarabol Uyazni Uçilişçe) mahkemesi tarafından 1868 senesi kânûn evvelinin yedisinde müfti nâmına mahsûs bir varakasında 1864 senesi ve 14 Temmuz

63

tarihinde Tatarları (Ebrusiyet) yani "mümkün mertebe Ruslaşdırmağa gayret idin" emri sâdır olduğunu beyân itmişti. Bundan ma'adâ mezâhib-i ecnebiye idâresi tarafından dahi sûret gayret-i resmiyede olarak bir takım tehdîdât geldiyse de müfti hazretleri halîmâne cevâblar virmiş idi. Vech-i meşrûh üzere vaktiyle mahkeme-i şer'îyeye vârid olan evrâk-ı resmiye ve gayr-ı resmiye bu günki günde cümlesi mevcûddur.

Rusca okumak için Rusların teklîfe başluca sebep olmak üzere gösterdikleri lüzûm! "Müslümânlar hanedân imparatorı isimlerini bilmiyor ve müezzinler du'â itmiyorlar"dan ibaretdir. Ta'lîl-i mezkûr 1890 târihinde (Mokatsaviyot(?)) reisi ya'ni "Han Ordusu" şehrinden müfti hazretlerine dahi gönderilmiş idi.

Mahkeme-i şer'iyenin vilâyât mahkemeleriyle mürâsele-i evrâk esnâsında mahkeme-i mezbûre 'umûm medreselerin nezâret hukûkundan sarf itdiginden bahisle cevâb virmiş

64

oldığı cihetle bu gün kâfe-i medâris müselmîn ma'ârif nezâreti taht-ı idâresinde kalmış ise de beyne'l-ahâli medreselerin nâzırı ma'lûm olmayub eski zamanda olduğu gibi nâzırsız olarak yalnız müderris tarafından idâre olunuyor zannollunmaktadır.

Anlaşıldığına göre ma'ârif nezâretinin maksadı müselmîn medreselerini nev-usûl programa vaz' iderek orada Rus lisânını ta'lîm itmektür. Lakin müslümânları, Rus bizim babamızın büyük oğlu degildir lâbüd anların müdâhalesinde bir mekr ve desîse olacaktır bâhusûs (Ebrosit) Ruslaştırılmak kelimesi dahi etrâfdan esmâ' nâmesi (?) idilmektedir. Diyerek birçok adla îrâd eylemektedirler. Ruslar Tatarların lisânına âşinâ oldukları cihetle mollalar ile imtizâc idemediklerinden garazkârâne mu'âmeleye mecbûr olmaktadırlar. Erbâb-ı 'ukûlden ba'zı nâs mâde-i mezkûrenin hatır-ı 'azîm olduğu cihetle istikbâlini te'mîn etmek husûsunda medreselerin mahkeme-i şer'iyeye taht-ı idâre

65

sinde ve usûl-i cedîde programı üzere olması müceb-i itâ'at ve tarîkât olduğundan her iki tarafın âsâyîşini muhâfaza ve ikmâlê bâ'is olur. Hatta resmen ma'ârif nezâreti idâresinde olsa bile sûreten mahkeme-i şer'iyeye tarafından idâre idilmeli fikrini beyân itmektedir.

Zann-ı 'âcizânece dahi medreselerin bilâ nezâret ibkâsı câ'iz degildir. Fakat ma'ârif me2mûrlarının elsine-i şarkiyeden behremend olmadıklarından başka hep misyoner cem'iyetleriyle 'alâkadar olduklarından bâhusus medârisde tahsîl olunan fûnûn-ı 'Arabiye kâffeten şerî'at-ı Ahmediyeye 'âid bulunduğundan mahkeme-i şer'iyeye nezâretine idhâl edilmesi pek münâsibdir. Birde mahkeme-i mezkûrede bihak nezâret ider bir şû'be teşkil olunub medreseler dahi birçok sınıflara taksîm idilerek müslümânca okuyub yazmak tahsîlini ikmâl iden çocuklara tedrici olarak Rusca dahi ta'lîm idilür ve imtihân-ı senevîleri hitâmında mahkeme-i şer'iyeye vâsıtasıyla hem ma'ârif nezâretine hem de dâhiliye nezâretine 'arz

66

idiliyor bir usûl îcâd idildiği takdirde tarafınca matlûb hâsıl olmuş bulunacağını şübhesizdir. Fakat her vilâyetde medreseler üzerine sâhib insâf bir âhuti müfettiş nısb iderek noksanlarını ikmâl itmek lâzım olduğu gibi ma'ârif nezâreti (Vezimistava) tarafında mu'âvenet nakdiye olmak da lazımdır.

Sâniyen 'ulemâya (Abravatilnay Senbere(?)) teklîf olunmuştur. Bu ise müslümânlarca hiç tecvîz olunamaz. İmâmlar ancak muktediye ve müderris olmakdan mâ'adâ Rusca bilmelerini îcâb iden ahvâl siyâsiyeden müdâhale itmezler ama senevî bir def'a mahkeme-i şer'îye tarafından (miterike) defterleri virilmesi ve ba'zı i'lânların Rusca olması mezkûr defterleri Tatarca neşr itdikeri gibi Sobraniyeyede bulunan tercümân ve kâtibler tarafından dahi Tatarca yazub neşr itmel mümkün olduğu cihetle Rusca okumakla mükellef olmalarıçün 'ille-i tâmmе olamaz. Bu husûsda hükûmetin fikri ancak 'ulemâyı techilden 'ibâret olduğu müselmânlarca ve 'âmme-i erbâb-ı

67

insâfca izhar mine'l-şemsdir. Zîrâ ezmine-i kadîmeden berü 'ulemâmız ta'lîm ve tedrislerinde sâbit kadem oldukları ehl-i takva ve müteşeri' ve mütesennin olmakla ahâliye nüfûzları geçirdi. Hatta ahâli 'ulemâ kavlini 'ayn-i ehâdiyet-i nebeviye gibi telakki itmekte idiler. Fakat Rusca okumak kanunı meydana vaz' olunduktan sonra Rusca'dan imtihân virerek ta'yîn olunan imamlar ise 'ulûm-ı şer'îye ve nesâyihi-diniye ile iştigâlleri bir taraf olsun kendi lisânlarını bile terk itmek derecelerine kadar çikmişdir. Ma'âzallah o makûle imâmlar altı sene zarfında bu kadar teksir itdiler; bundan yigirmi, otuz sene sonra nasıl olacaklar? Öyle imâmların ahâliye nüfûzı te'sîr itmeyeceği bedîhidir. Öyle ise cühelâyâ kim nasîhat ider? Ve evlâdımızı kim ta'lîm ider? Hakîkat burası mûcib-i esefdir. Fakat ihtimâl ki ilerde Rusca'da ve 'ulûm-ı şer'îyenin hepsinde mâhir ba'zı zevât meydâna çıksun. Çıkar, ama eski 'ulemânın nüfûzı anlarda bulunacağı şübhelidir. Hülâsa-i kelâm bu hâl böyle devâm iderse lâbüd Ruslar nâ'il-i

68

merâm olacaklardır.

Sâlisen - Memâlik-i Rusya'da tab'ına müsâ'ade olunmayan kitab ve resâ'ilin medreselerde tadrîsinden men' itmek mezkûr mâhda dahi zâhirde sansürün tecâvüzâtı gibi görününse de 1893 târihinde Tatarların bu husûsda itmiş olduğu resmî ve gayr-i resmî tetkîkâtdan müstebân olduğına nazaran hakikat halde hükûmet müdâhalesi olduğu anlaşılmalıdır, zâten sansür kendüsi dahi ricâl-i hükûmetden bir kimsedir. Tab'ı külliyyen memnû' olan kitâblar ancak 'akâidü'l-nesefî şerhiyle fikhu'l-ekberden 'ibâret ise de tahrîf ve tebdîl itdigi kitâblar pek çoktur.

Sansürün yedinde tahrîf olunan kitâblardan bir kaç kitâb 'ad idebilüriz. Âhâdis-i Nebeviye'den Mişkâtü'l-Mesâbîh ve ahlakdan 'Aynü'l-'ilm ve Buhârîzâde ve 'ilmü'l-fıkıhdan Muhtasarü'l-Vikâye ve bazı sûre-i Kurâniye ve mafsâlât-ı kelâm-ı kadîmeden "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn" sûresi külliyyen tab' itmek istemişti. Hatta Türkce (Üstüvânı) nâm kitâbdan kâfe-i şehâdet

69

ihrâc itmek istemişlerdi. Sansürün mezkûrû'l-beyân mu'âmeleleri 'umûm Tataristânı tezelzüle getürmişti. Hatta sıbyana varıncaya kadar bu halden müte'essir olmuşdu. Binâen'aleyh ahâlîden ba'zısı hicret itmişler ve bir çoklarında anların 'akîbinden hicret itmek üzere müheyâ bir halde gelmişti. O zamanlarda havâs ve 'âvam beyninde kıl ü kâl ve telaş o derecelere varmışdı ki sabah akşam câr civâr hep yekdigeriyle mülâkâtları esnâsında ba'de'l-islâm "Kardaşım ne haldesini? Kitâblarımız ve müslümân kardaşlarımız hakkında ne haber var; hiç bir havâdis işitdiniz mi?" diye istihbâr ve istifâr idişirler idi. Cümle vilâyet ve kâfe-i havâlîde bulunan müslümânlar kesb ü kârlarını terk iderek gice gündüz kapulara 'arîza takdîmiyle iştigâl iderlerdi. Üç mâh bu hâl üzere devâm itmişdir. Nihâyet ba'zı 'ukalânın tedbîriyle Tatarlar tarafından Petersburga peyder pey husûsî vekiller gönderilüb kitab-ı dinîyenin tahrîfinden müslümânlar râzı ve hoşnûd olmadıkları 'arz idildiyse de hiç

70

bir semere görülememişti. 'Âkıbet son def'a olarak 1894 senesi mayısın on beşinde Kazan ve Orinborg ve bilâd-ı sâireden on sekiz vekil-i murahhas Petersburgda ictimâ' idüb dâhiliye nâzırına 'arzuhal takdîm iderek kitab-ı diniyenin 'ali asla ibkâ olunmasını istihâm itmişlerdir. Dâhiliye nâzırı (Dornof) hazretleri murahhasları kemâl-i nezâketle kendi huzurına kabûl iderek Tatarların esbâb-ı telâşından sù'âl

eylemiştir. Anın üzerine Muhammed Han ‘Aliyof hazretleri ahvâl-i müslimîni olduğu gibi şifâhen ‘arz eylemiş ve (Dorinof) cenâbları dahi kemâl-i dikkatle esmâ’ itdikden sonra murahhaslara hitâben (siz mümkün olduğu kadar Tatarları teskîne gayret idin, anlar hicret itmesünler. Hicretin ‘âkıbeti vahimdir, perîşân olurlar. Ben sizin matlûbunuza gayret iderim ve sizi de memnun iderim siz ‘arzuhalleri viriniz! Ben size cevâbını valiler vâsıtasıyla i’lân iderim.) diyerek murahhasların her birerleriyle vedâlaşdıktan sonra anları memleketlerine göndermiştir.

71

madde-i mezkûreden sonra müslümânlar içinde bir heyecân ve harekât-ı müdhişâne has olunmağa başladığından ricâl-i hükûmet dahi artık bu işden şimdilik vaz geçmeli daha sırası degilmiş dimege kalkışmışlardı. Binâen’aleyh ortalık şimdilik teskîn olunduysa da ilerüde şu mu’âmele-i seyyi’enin bir daha meydana çıkmasından havf idilür. Bir sam rüzgarı gibi geldi, geçdi cenâb-ı hak bir daha göstermeye.

Tatarların Ahvâl-i Hâzırası

Tatarlar ticâret ve san’at ve zirâ’at cihetlerinden Ruslara nisbeten dîn dimege mecbûr isek de ticâret bâbında Ruslara refâkat idebilirler. Tatarlar da fabrikatörler hatta imparator tarafından tasdîk idilmiş büyük şirketler dahi mevcûddur. Cam, neft, bez, sabun ve emsâli ufak fabrikalar ashâbı dahi mevcûddur. Birçok sanâyi’-i nıfsiye ashâbından ‘umûmi ve husûsi (Velestofka) sergilerde madalya almış kimseler kesretle bulunur. Paris ve Amerika sergilerinde dahi mevki’-i mühimi işgâl itmişlerdir. El-yevm-i nefis Petersburg ve Moskova

72

ve bilâd-ı sâ’irede (Ristoran) büyük otellerin ashâbı hep Tatar olduğu gibi Petersburgda bulunan Kenaz, Graf ve Konotların tenezzühgâh mahalleri dahi hep Tatarların taht-ı tasarrufundadır. Sibiryâ’da dahi birçok ticâretler Tatarlara münhasır kalmıştır. Tatarların ahût-ı dîniyeleri tam olduğu gibi ticâret ve sâ’ir umûr-ı dünyeviyede dahi te’âzüd ve te’âvünleri eksik degildir. Tatarların içinde terzi, kunduracı, kalpakçı, dülgör, mi’mâr, bakırcı vesâ’ir erbâb-ı hüner kesretle bulunmaktadır. Fakat şimdiye kadar ‘ulûm ve fûnûn-ı ‘Arabiyede mâhir bir çok ‘ulemâ-yı ‘âmileyne ve tadrîs idilen ‘ulûm-ı hikemiye-i riyâziye ve ma’ârif-i siyâsiye Tatarlarca şimdiye kadar nazar-ı ehemmiyete alınmamış idi. Şu son vakı’a-i fecî’ânede ba’zı erbâb-ı ‘ukûl tarafından

‘ulûm ve fûnûnun ta’mîm ve terkîsi ve evlâd-ı vatandan erbâb-ı siyâset yetiştirilmesi mülâhaza olunarak her vilâyet ve nâhiyelerde nev usûl mektebler te’sis iderek ma’ârif yoluna sülûk itmeğe başladıklarından ba’zıları evlâd ve akraba ve ta’allükâtını ve ba’zende karye itâmını ‘ulûm ve fûnûn ve ma’ârif

73

ve siyâset kazandırmak için Türkistan ve ‘Arabistana göndermekdedirler. Semer-i cehd ve gayret olarak şu son seneler zarfında cüz’i muvaffakiyet dahi görülmektedir. Fakat medreselerimizin ma’ârif nezâreti taht-ı idâresinde olduğu külliyyen hâtırdan çıkarmayalım. Hatta o hususda risâlenin sonunda Mısırdaki neşr olunan El-Nil gazetesinden naklen bir mektûb-ı garîb dahi okuyacaksınız. 66 numaralı evrak-ı resmiye ile yeni mekteb ve medrese küşâdının Rusca okutmakla meşrûfî ve sene-i mezkûrede 26 Mart târihiyle dahi muvâfık nizâm olmayan medrese ve mekteblerin ilga olunması müfti hazretlerine i’lân edilmiştir.

Hükûmet tarafından bu gibi tekâlîf esnâsında vilâyât ve ba’zı nevâhîde memûreyin tarafından birçok te’ediyât-ı vahşiyâne vukû’ bulmuşdur. Ezcümle Kazan nevâhisinde (münker) vâkı’ası 1884’de Samara’da (Sulay) vakı’ası ve 1893’de (Çistay) vakı’aları ancak yamyamlardan sâdır

74

olabilir. Ehl-i islâm tarafından cüz’î bir şey görüldüğü gibi yırtıcılık nâmı takarak sütunlar tolusı erâcif neşr itmeğe kıyâm idiyorlar. Bizim bu vakı’alara ne diyecekler? Vâkı’a bu su’âl cevâb vermeleri lâzım gelürse beyinlerinde meşhûr ve darb-ı mesel hükmünde olan “cinâyet-i cezâyî mucibdür. Cânî müslümân olmak şartıyla” kavlini tekrar itmiş olur.

Ruslar Tatarları ne kadar (Abrosit) ya’ni Ruslaşdırmağa gayret iderse o nisbetde ‘adâvetlerimiz dâd olmaktadır. Tatarların içinde Rusya dârü’l-fünûnlarında ikmâl-i tahsîl itmiş kimseler hatta mekteb-i harbiye zadeğân kısmından mahrec birçok zâtlar var ise de derece-i me’mûriyede terakkileri pek mahrûmdur. Şöyle ki dârü’l-fünûndan çıkmış bir me’mûr müslüman rütbesi ancak müstentik pek çok terakkî iderse nihâyet müdd’e-i ‘umûmî vekîli olabilir. ‘Askeriyede ise mîr alaylıktan ziyâde kıt’ayen terfi2 idemez. Nâdiren ceneraller bulunmakta ise de onların terkiyatı birçok

75

esbâba mübnîdür. Meselâ ceneral Sâdık 1877’de vukû’ bulan harbde bu kadar sadâkat göstermiş bir hanzâde iken elli beş yaşında ancak ceneral (letitand) olabilmiş o da (Otostafka) tekâ’üd ile beraber. Lehistanluların cenarallığı ise müte’ehhil olmamak şartıyladır. Hâsıl-ı kelâm bu makûle üç, dört ceneral bulunmaktadır. Beyân itdigimiz şu ‘adâlet (!) yalnız Tatarlar için olmayub Ortadoks olmayanların cümlesine şâmildir. Ezcümle Finlandiyalular, Lehliler, Yahudiler, Raskollar kâffeten Rusya idâre-i ‘âdilânesi tahtında ezilmektedir.(!)

Ba’zen hükûmet-i ‘umûm Tatarları (İbrazavayt) ideceği ya’ni tehzîb-i ahlâk daha doğrusı hıristiyân medeniyeti kesb itdirmek dirken büsbütün hıristiyânlaşdırıvirmek fikrinde olduğu (?) nâsda söylenmekte ise de bir neticeyi muntec olabilecek şeylerden degildir. Rusya’da ‘umûmiyetle ma’ârif henüz revâc bulamamış iken bi’l-hassa Tatarları ma’ârifeye sevk itmek neden neş’et ider? Birde ekseriya bin haneyi

76

mütâcaviz Rus karyelerinde evladlarını ta’lîm idecek bir mektepleri olmadığı halde mi, otuz hânedan ‘ibâret bulunan bir müslümân karyesinin mekteb veya medredsesinin husûsî bir dâ’iresinde Rusca okunması neden tolayı îcâb idiyor? Tatarların lâbüd bu gibi ahvâli maslahata idecekleri.

Lehlüler ezmine-i kadîmede sâ’ir müslimîn sırasında iken hep Rusca okumağa döküldüklerinden bu günki günde yalnız ağızlarında bir kelime-i tevhîdden mâ’adâ islâmiyetlerini izhâr ider bir şey kalmamışdır. Lisân-ı kadîmleri olan Türkceyi ya’ni Tatarcaı büsbütün gâ’ib itmişler. Me’kûlât-ı meşrûbât, melbûsât dahi hep alafranga olduğundan Kazan Tatarlarından mâ’adâ kimseler onların müslümân olduklarını dahi bilmiyorlar. Ma’ârifin lüzûmı Tatar 2indinde dahi inkâr olunamaz, fakat ma’ârif-i islâmiye ile beraber olmadıkça fâ2ide virmez. Binâen’aleyh ‘âlem-i islâmiyetde evvel-be-evvel tahsîl lâzım olan şey ‘ulûm-ı diniyesidir. Tahsîl-i ‘ulûm sa’y

77

ve gayret vücûda gelecek şeylerden olduğu cihetle usul-i cedîde ve kadîmeden herhangi biri olursa olsun sa’y herkesce bedîhîdir. Zîrâ usûl-i cedîdeden murâdımızda okumağa ve anladığını hıfz itmeğe çalışdırmaktan ‘ibâretdir. Bundan otuz sene

mukaddem kazan ve civârında ve Orinborg ve tevâhisinde hatta Sibiryâ'da usûl-i kadîme üzere okuyub yetişmiş birçok 'ulemâmız var idi ki anların heybetinden yalnız müslümânlar değil Ruslar, hatta ricâl-i devlet bile huzûrlarında te'dib iderler.

Bu hâl ise 'aynen müşâhede eylediğimiz şeylerden olmağla hiç bir kimsenin inkâra mecâlî yoktur. Rusya hükûmeti dahi hâl-i mezkûre matla' olduğundan dolayı 'ulemânın şevketini izâle için (senato) meclisinin kararıyla (Abraza ve (?)) mes'elesini teklîf eylemiştir. 'Umûmen 'ulemâ evsâf-ı hamîde muttasıf olmadıkça 'ilmlerinden hiç bir şey istifâde idilemez. Hatta zamânımızda 'ulemâ silkinde

78

görülür bir çok kimseler vardı ki dünyâda andan irzâl mahlûk bulunmaz dirsek haklıyız. (Dohavanay Sobraniye) taht-ı idâresinde 5600 imâm bulunduğu hâlde ancak kendi mahallesine nüfûzı geçermiş 'âlim bulabilirsek şükr ideriz. Hâlbuki 'ulemâ-yı sâlifenin nüfûzı 'umûm vilâyetlere kadar te'sîr iderdi. Vaktiyle 'ulemâdan bir emr sâdır olduğu zamân 'âmmece kabûl olunmamak mahâl derecesinde olması hep ahlâk-ı hamîde ile muttasıf ehl-i takva ve hakîkten emri bi'l-ma'rûf neh(yi) 'ani'l-münker olduklarından neş'et itmişdür. Binâen'aleyg müstakbelde milletimizin sa'âdet-i medeniyeye vusûllerini yine 'ulemâmızın salâh hâlinde ümîd ideriz. Fakat şurada bir hadîs-i şerîf tahattur itdi. (Ravi'an Abdullah bin 'Amr bin el-'as radiyallahu 'anhü kâl. Kâl Resûlullah sallalahi 'aleyhi ve sellem innallahi lâ-yakbazü'l-'ilm.... (Arapça) Kâl ebû 'İsa hazâ hadîs (Hasan Sahîh)

79

mantûk hadîs-i şerîf şimdilik Rusya müslümânları beyninde zuhûr itmişdür. Lakin Cenâb-ı Mevlâ fırsat ihsân iderek ahlâk-ı 'ulemânında ıslâh olunması mümkün şeylerden olduğu cihetle (latiyasva) âyet-i celîlesini der hâtır eyleyerek sa'y ve gayret itmeli (ve i'tesimû evlâ tefrika (arapça)) kavî-i şerifleri mûcibince habl-i metîne temessük ve beyne'l-ihvân iftirâkdan tecennüb iderek (?Arapça) kusur ve kûsûru mu'âfâatla ittifâk ve ittihâd ve yekdigermize lâyıq ve mümkün olduğumuz mertebe mu'âvenet itmekle mu'âmele-i mahmûde ve ahlâk-ı memdûha ile muttasıf olmağa çalışmalıyız. Târihlere bakılırsa görülür ki her devletin inhidâmı, ve her milletin infirâdına birinci sebep ihtilâf ve tefrikadır. Tatarların üzerine Rusların tasallutuna sebep (?) ber-devâm olan yekdigere karşı gösterdikleri 'adâvet ve beyne'l-'ulemâ

zuhûr iden husûmetdir. Tatar gençleriçün tedrici olarak Rusçayı tahsîl itmek emr-i nâfi' ise de 'ulemâ için lüzûmı yokdur.

80

Temin-i İstikbâl

Efkâr-ı 'âcizâneye göre Tatarların istikbâlini te'min itmek mümkün ise de bir çok şurûta mütevakıfıdır. Birinci sobraniyeyi ıslâhdan 'ibâret olub o da bir kaç esbâba mevkûfdur. Evvelen kadı hazretlerinin mâhiyesini yüz elli ruble itmeli ki rüşvet ve tam'adan ictinâb itsün. Sâlisen kadı intihâb-ı idilecek zaman takarrüb itdiğinde ekâbir-i 'ulemâ ve ağniyâ müfti hazretlerinden mütedeyyin bir kimseyi intihâb itmesini iltimâs itmeli. Emîn bir zât tesâdüf itdiği takdîrde hıdmetini üç seneye hasr itmeyüb belki iki üç (tertîb)'e ibkâsiyçün sa'y itmeli. Sâlisen kadı hazretleri sobraniye hukûk ve nâmusını vikâye için ('adli sâ'at hayrû min 'ibâdet seb'în senetün) ma'nâ-yı münîfince 'amel itmeli.

Râbi'an sobraniyeye mahsûs nîm-i resmî bir (vidomes) gazete neşr idilerek abonesi mahalle imâmlariçün iki ve efrâd-ı nâs için üç ruble olmalı. Hem sobraniyeye külliyyetli vâridât ve hem de 'umûm ehl-i islâmın istifâdesini mûcib oldığı

81

gibi bu münâsebetle mushaf-ı şerîfin tab'ında sobraniye matba'asına hasr idilebilir. Her bir vilâyetde rûhânî bir jurnal neşr olunmakta olduğundan muhteviyâtı yalnız mahkeme-i şer'iyeye mahsûs resmî havâdisden 'ibâret olub siyâsete müdâhele itmediği takdîrce hükûmet husûs-ı mezkûre memâni'at itmedikden başka memnûn dahi olur. Evâmir-i mahsûsa ve tanzîmât bu gazete i'lân olunur. Sirkolara(?) hâcet kalmaz. Mitrike defterleri dahi kendi matba'asında ihzâr idilür. Matba'a için ayruca bir dâi're lâzım degildir. Zîrâ matba'a ve hey'et-i tahrîriye için mescid tarafında kâ'in (fifol(?)) kâfidir. Ve bu sâyede her sene husûsî salnameler ve istatistikler dahi neşr olunur. Birde ara sıra sobraniyeye mahsûs risâleler neşr idülür. Hâsıl-ı kelâm sobraniye için husûsi bir matba'a buldurmak farz derecesindedir. Hâmisen kadı hazretleri imâmların istihkâklariçün bir had ta'yîn itmeli hadd-ı mu'îne mutâbık olmadığı takdîrde kimsenin hatırına ri'âyet itmeksizin bilâ istihkâk mahrûm göndermeli.

Sâdisen ekâbir-i ‘ulemâ her sene eyyâm-ı ta’îlde müfti hazretlerini ziyâret bahânesiyle gelüb münâfi’-i milliyeye ‘âid fikirler ‘arz itmeli.

Sâbi’en sobraniye medreseleri taht-ı idâresine alub ‘ulemâya husûsi bir tarîk-i müstakîm göstererek tefîş ve imtihânla tadrîsine emir verdikten sonra müsta’id talebe yetiştiren medreseleri madalya ve ikrâmiye ile taltîf ve tarîk-i müstakîmden inhirafla hudûd-ı şer’iyeye tecâvüz iden imâmları ‘itâb ve tevbîh itdikten sonra da ‘ibreten lilsâ’irin(?) gazete ile i’lân idilirse ıslâh-ı külli husûle gelecegi şübhesizdir.

Sâmian sobraniye ve irâdetini mümkün mertebe tezeyyüd iderek münâfi’-i islâmiye masrûfatının bakiyesini münâsib bir sûretle mekteb ve medreselere tevzi’-i mükâfât için sarf iderek talabe-i ‘ulûmı hoşnud ve tahsîle teşvîk itmeli.

İkinci – ‘Ulemâmız yekdigelerine olan ‘adâvet ve i’râz-ı nıfsâniyelerinden vaz geçdikden sonra beyne’l-‘avâm hissiyatlar

ını himâye için fisk u fesâd ve ahlâk-ı zemîmeden tecennüd iderek her birerleri kavmlerine dünyevî uhrevî nâfi’ ve muhtasar mev’izelerde bulunmalı. “arapça” diyerek ba’zen tehdîdâne ve ba’zen de tergîbâne nasîhatler de bulunurlar sa az bir müddet zarfında istikbâl-i ümmet te’mîn idilebilir. Hükûmet de bu hâle müsâ’ede ider belki mu’âvenet itmesi bile me’mûldür. Fakat bizim yola gireceğimiz bir parça şübhelidir.

Tatarlar hâlâ cehâlet içindedirler. Hükûmet tarafından bir polis veya jandarma me’mûrlarından biri gelürse ‘acaba bu niçün geldi? Ve nasıl kağıd getürdi? Sonu ne olacak? Diye her biri birer şübheye zâhib olur. Dirken anlamaksızın büyük bir patırdı koparılır. Neticeyi fikr itmezler, bu gibi zamanda mansıf, müdebbir bir me’mûr tesâdüf iderse fesâda meydân virmez ama ne’uzubillah bir takım sarıca renkli, kafası tumanlu ıslavân

yürekli me'mûrlardan birine tesâdüf iderlerse Allahümahfezna Tatarlar için ihtilâl çıkarmak hiç bir şey degildir. İhtilâlât-ı dâhiliye vâkı'â bir hükûmet için muhârebeden daha muzır ve büyük felâketleri iras iderse de 'âsî olan millet dahi kâmilen mahv olmakla hükûmetden ziyâde mutazzırır olur. İhtilâl çıkararak kavimlere bak ekseriyen mahv oldılar işte Çin müslümânları ihtilâl çıkarmakla başlarına nice felâketler geldi. İslâm kanları seyl gibi akdı. Hâsıl-ı kelâm devlete 'isyân tehlikden hâlî degildir binâen'aleyh mümkün olduğu kadar imân kapusını âsâyışden ve bu âsâyışden bi'l-istifâ 'ulûm ve ma'ârifden arayub ihtilâlden ihtirâz itmeli.

Kazan'da bir 'Adalet

Kazan şehrinden almış olduğu işbu vakı'a-i garîbeyi 'arz-ı inzâr yar ve ağıâr eyliyoruz. Mukaddimesi her ne kadar cansuz ise de netîcesi de o nisbetde câlib-i memnûniyettir. Kazan şehrinde tenassur ve ikâmet eylemiş bir adamın hânesi

müslümân olan pederi misâfir olur. Bir iki gün ikâmetden sonra karyesine gideceği esnâda oğlunun niyâzı üzerine refâkatde bulunan küçük çocuğı (bâlâsını) daha bir kaç gün ikâmet etmek üzere bırakur gider. İhtiyâr bir müddet çocuğünü beklerse gelmez. Arar bulamaz hâsilü'l-kıssa çocuk gâ'ib olur ve aradan biraz müddet geçince bi't-tabi' her şey gibi bu çocuk da unudulur gider. Günün birinde ihtiyâr yine şehre gelir çocuğünün Dohanay simirnarı)'ye de ya'ni mekteb-i külli rûhâniye her nasılsa aşırılmış olduğunu işidüb tahkike mecbûr olur. Muvafık olamaz bir az müddetden sonra mekteb çocuklarının esnâ-yı teneffüs ve istirahatlerinde kendi oğlını görür. Çocuk hemân pederini görür görmez âgûş-ı (?) can atar ve mektebden tahlîsini ricâ eyler. İhtiyâr pederi çocuğünün böyle bir tuzağa tutulduğunu görüb çocuğünü almak istemişcise de (?) pençe-i zülmünden kurtarmaz. Nihâyet polise mürâca'at eylerse de iş yine

kesb-i su'ûbet ider binâen'aleyh bî-çâre ihtiyâr (Prokuror) ya'ni hukûk mahkemesine ilticâ ider ve muhâkeme olur. Re'is mekteb çocuğünün kendi ihtiyârıyla geldiğini iddi'â eylerse de ihtiyârın o vakit çocuğün henüz on iki yaşında olub hakk-ı ihtiyâra mâlik olmadığını isbât eyler ve mahkeme dahi on dördü tecâvüz itmediği hâlde hürriyete mâlik olmayacağına hüküm iderek bî-çâre ihtiyâra çocuğünü teslîm ider. Polis

ma'rifetiyle çocuğını mektebden almak üzere gitdiği esnâda yine çocukların arasında tokuz yaşında bir müslümân kızı gelüb kucağına atılır ve kendisini de kurtarmasını istirhâm eyler. İhtiyâr dahi 'adâletden aldığı bu kuvvete i'timâden bir elinde kendi oğlını ve diğer elinde o müslümân kızını alarak mektebden çıkub gider. Mekteb o kızı men'e bile kıyâm idemez. İhtiyâr derhâl (Peçin) bazarında tecemmu' itmiş olan müslümânlara keyfiyeti ihbâr itmiş ve kızı dahi onlara emânet eyleyüb kemâl-i mesrûriyetle karyesine gitmişdir. Bu gibi siminaziyelerin

87

öteden beri müslümân çocuklarını almak gibi 'adâletlerinden ne kadar müte'essir olmak îcâb iderse Rusya hükûmetinin ve bi'l-hassa mahkeme-i mezkurenin bu bâbda gösterdiği hissiyât-ı 'adâletden dolayı da insâniyyet nâmına mûcib-i Muhammedtedir.

(Nil gazetesinin Türkî kısmından menkuldür.)

Rusya'da Medreseler ve Maarif⁹

Bu topraklarda, şehirlerde ve köylerde Müslümanların medreseleri hürdü ve genel eğitime müdahale ve tahakküm yoktu. Ancak Rusya Devleti yeni bir karara vardı ve genel bir emirle bu kurumları Maarif Nezareti'nin tahakkümü altına aldı. Artık bir kimse bu bakanlığın kararlaştırdığının dışında ders veremez. Söz konusu karar Tatarların öfkelerini artırdı. Onlar bu zulmü hükümet dairelerine şikâyet ettiler, hatta Çar III. Alexandır zamanında Petersburg'a heyetler gönderdiler. Yetkililer de bu heyetleri Maarif Nezareti'ne yolladılar. Nihayet Tatarlar geleneksel usullerinde serbest bırakıldılar ve kendilerinin rahatsız edilmeyecekleri teminatı verildi. Ama bunun böyle devam edeceği kuşkulu. Zira bugünlerde Rus gazetelerinden birinde şu haberi görüyoruz: Turgay valisi Maarif Nezareti'nden, bir özel okul yapılması yönünde emir aldı. Bu emir, müderrislerin bir yıl süre ile Rusya'da uygulamada olan usulle eğitilmelerini ve buna alışkanlık kazanmalarını öngörüyor. Mezun edilecek müderrisler kendi okullarına dönüp orada öğrendikleri yeni usulde Müslüman çocuklarını eğitecekler. Adı geçen okulun yapımı için 3500 ruble toplandı. Anlaşılan

⁹ Bu bölüm transkripsiyonunu yaptığımız nüshada Arapça olarak yazılmıştır. Bu son bölümün Türkiye Türkçesine aktarımı Prof. Dr. Seyfettin Erşahin'in *Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar Çoban Yıldızı* isimli kitabından yapılmıştır.

o ki Rusya, İslam medreselerini Maarif Nezareti'nin tahakkümü altına koymaya kararlı görünüyor.

(Nil Gazetesinin Arapça bölümünden alınmıştır.) (Erşahin, 2015: 71)

SONUÇ

Rusya Müslümanları ile ilgili olarak hazırlanan *Rusya'da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi* isimli eseri okumaya ve tanıtmaya çalıştığımız tezimizi eserin tıpkıbasımı ile sonlandıracağız. *Rusya'da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi* isimli eser Tatarların tarihçesine ışık tutmak, nüfus, coğrafya, sosyal yaşam gibi alanlarda dününü ve bugününü ortaya koymak bakımlarından son derece önemli bir eserdir. Üzerinde çalışmış olduğumuz orijinal metinde yazar adı hiçbir şekilde olmasa da yapılan çalışmalar eserin Abdürreşid İbrahim'e ait olması ihtimalini kuvvetli bir biçimde işaret etmektedir. Eserin basım yeri, tarihi net olarak bilinmemektedir. Eser 1900 yılında Mısır'da Matbaa-yı Osmaniyye'de basılmıştır. Yazar eser içinde kendisinden bahsetmese de risalenin ilk bölümlerinde böyle bir eseri niçin kaleme aldığını şöyle açıklamıştır: Tatar lisanında ahval-i tarihçe-i Tatarıyyeden bahs ider bir kitap telif olunmadığı cihetle hanlar ve beglerin devri büsbütün mevhum bir hal içinde kalmış olmakla ancak Rusya istilasından sonra vuku bulan bazı havadis kendi beynlerinde şifahen nakl olunmaktadır.

Rus müverrihleri bazı cüzi ve kai ve ahvali kitaplarına kayd itmişlerse de karin-i kabul degildir. Asrımızda ulema-yı Kazan'dan Şehadeddin El-Mercani hazretleri hanların sülalesini tadad ider fen tarihinde bir eser-i nafi telif eylediyse de ziyadesiyle muhtasardır. Bazı zi-himmet gençler tarafından bu fennin neşrine gayret itmek üzere bazı risaleler telif olunduysa da hiçbiri ziyade semereyi müntic olan eserlerden olmayıp ancak birkaç vaka-yı meşhureye münhasırdır.

Fakir dahi işbu (kırk tartma) nam eser-i acizanemin derununa kesb-i vukuf itdigim malumat ve müşahedatımı alettasfil derc itmek maksadıyla tesvid evraka şüru eyledim.

Eserin Muhtevası Tatar adıyla izah edilmeye çalışılan Rusya Müslümanlarının kim oldukları, Rusya'da karşı karşıya kaldıkları zorluklar, İslam'ı Rusya'da yaşamının meşekkatleri, Rusların genel tavırları ve tarih içerisinde değişen politikalarıdır. Eseri önemli kılan hususlardan bir tanesi son bölümde ortaya konan ve madde madde sıralanan önerilerdir. Yazar Geleceğin Güvence Altına Alınması bölümünde tespitlerini, riskleri, önlemleri, tekliflerini sıralamıştır. Eserin anlatım ve kurgu bakımından kuvvetine delil olması bakımından bir anlatım yöntemi olarak eser hitame erdirilirken anlatılan hikaye son derece önemlidir. Bu Rusların her ne kadar

İslama karşı tutum ve politikaları mevcutsa da hukukun evrensel nitelikte kararlar verebilme özgürlüğü yaşanmış bir hikâyeye ortaya konmaktadır. En son olarak Nil gazetesinin Arapça bölümünden aktarılan kısımda ise Rusların eğitim sistemlerinde yeni yapmakta oldukları düzenlemelerden duyduğu endişeyi dile getiren yazar adeta bir ikaz ve şerh noktası ile eserine son vermektedir.

Eser ile ilgili çalışma ve araştırmalar yürütürken üzerinde yoğunlaşmaya başladığımız Tatarlar üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ana vatanı Türkiye'dir demek yerinde olur. Ülkemizde bu eser üzerine yapılan en dikkat çekici iki çalışma Seyfettin Erşahin tarafından yapılmıştır. Erşahin'in ilk çalışması¹⁰ eseri günyüzüne çıkaran çalışmadır demek yanlış olmaz. 1996 yılında *Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi* başlığıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan yaklaşık kırk sayfa hacmindeki makalesiyle eseri Türkiye ve dünyadaki araştırmacıların dikkatine sunmuştur. Yazar bu hacimli makalede bir sunuş bölümü hazırlayarak eser hakkında bazı bilgiler verdikten sonra metni sadeleştirerek Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Prof. Dr. Seyfettin Erşahin hocanın konu ile ilgili söz konusu ettiğimiz diğer çalışması *Çoban Yıldızı* ismini taşımaktadır¹¹. Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları arasında 2015 yılında yayımlanan kitapta Erşahin, Abdürreşid İbrahim tarafından yayımlanan *Çoban Yıldızı* isimli bir eseri bulduğunu ve bu eserin *Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi* ile büyük benzerlikler taşıdığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Bu arada elime geçen, üzerinde yazarının adı olmayan Rusya'da Müslümanlar adlı risaleyi, Abdürreşid İbrahim'in olabileceği kaydıyla yayımladım. Zaman içerisinde tahminim doğru çıktı; söz konusu yazarın Rusya İmparatorluğu hâkimiyetindeki Müslüman Türklerin dinî hayatı ve temel dinî kurumu hakkında çok değerli bilgiler ve belgeler içeren *Çoban Yıldızı* adlı kitabını buldum. Yayımladığımız risalenin, *Çoban Yıldızı*'nın Osmanlı coğrafyasında yayımlanan bir versiyonu olduğunu tespit ettim. Ancak iki versiyon arasında büyük çapta olmasa da üslup ve içerik bakımından bazı değişiklikler vardı. Bu sebeple iki nüshayı karşılaştırarak âdeta birleştirip yayımlamayı uygun buldum." (Erşahin, 2015: VII)

¹⁰ Erşahin, Seyfettin (1996); "Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXV, 561-602.

¹¹ Erşahin, Seyfettin (2015); *Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Çoban Yıldızı ya da Rusya'da Müslümanlar yahud Tatar Akvamının Tarihçesi adı ne olursa olsun Türk dünyası ile ilgili bize önemli kapılar açan elimizdeki nüshayı tanımak ve tanıtmak adına yaptığımız çalışma ile Ekler bölümünde tam listesini vereceğimiz Türkiye'de yapılan konuya ilişkin çalışmaların Türkistan'da Türkiye'deki kadar geniş bir alanda, çok sayıda ve farklı disiplinlerin çalışmaları ile yapılamıyor olması üzüntü ve kaygı vericidir. Üzerinde tezimizi hazırladığımız bu ve benzeri eserlerin günyüzüne çıkarılması; tarih, dil, edebiyat, sosyoloji, ilahiyat gibi farklı alanlarda bu eserlerle ilgili tezler hazırlanması, yayımlar üretilmesi Türk boylarının tamamı için son derece önemlidir. Ata yurdunda yaşanmış ve yaşanan tarihi, siyasal, dini, toplumsal olayların tüm detayları ile bilinmesi gelecek tasavvurunun şekillendirilmesi, önleyici, geliştirici, yenileştirici politikaların yaygınlaştırılması, bilimsel bilginin üretilmesi gibi bakımlardan hayatidir. Tüm Türk boylarının ve Müslüman halkların geçmişte karşı karşıya kaldıkları sorunların yarın yaşanması muhtemel problemlere dair ipuçları taşıdığı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

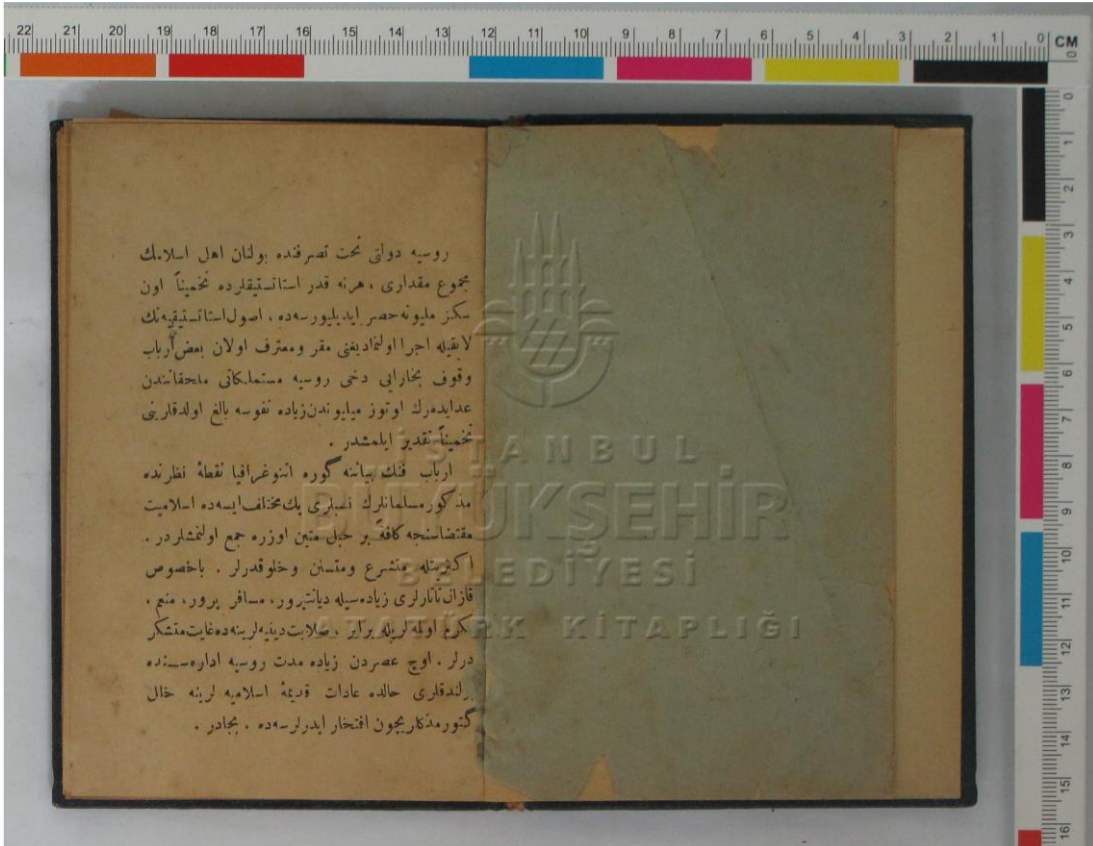
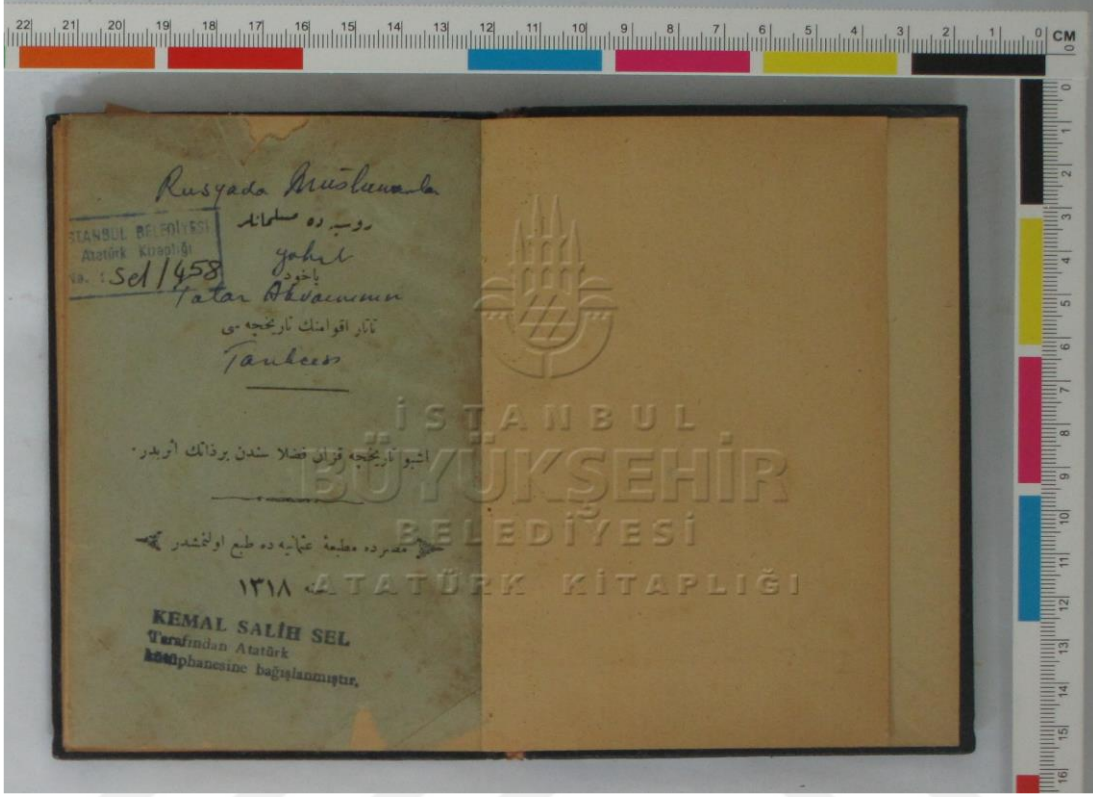
- Ahincanov, Sercan (2009); Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar, *Selenge Yayınları*, İstanbul.
- Alptekin, Cahit (2008); Sha-to Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarihi, Iq Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Alptekin, Cahit (2011); “Ülkemizdeki Tatarlar ve Kökenleri”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 190, s. 149-160.
- Buran, Ahmet ve Ercan Alkaya (2011); Çağdaş Türk Yazı Dilleri-I, *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir.
- Çetin, Sultan Zaripova (2007), “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklar İle İlgili Mitler ve İnanışlar”, *Bilig*, S. 43, s. 1-32.
- Çetin, Sutan Zaripova (2008); “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, s. 155-168.
- Demirbaş, İhsan (2009); Rusya Türkleri (Tatar, Başkurt, Kırım Tatarları) ve Rus Basınında II. Meşrutiyet (1908-1909), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (2011), Orhun Abideleri, *Boğaziçi Yayınları*, İstanbul.
- Erşahin, Seyfettin (1996); “Rusya’da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV, s. 561-602.
- Erşahin, Seyfettin (2015); *Çoban Yıldızı*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Garipov, Rasul (2012); Tataristanda Sosyal ve Dini Hayat (Kazan Örneği), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gürün, Kamuran (1981); Türkler ve Türk Devletleri Tarihi 1, *Karacan Yayınları*, İstanbul.
- İbn Batuta (1917); Deşt-i Kıpçak Seyahati, Orenburg.
- İnalcık, Halil (1944); “Yeni Vesikalara göre Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Belleten*, 8, s. 185-229.
- İnalcık, Halil; “Kırım Hanlığı.” TDV İslam Ansiklopedisi.
- Kalkan, Mustafa (1996); “Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.393, Yıl XXXIV, s. 11-18.

- Kalkan, Mustafa (1995); Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri, İzmir.
- Kamalov, İlyas (2009); Altın Orda ve Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi, *Ötüken Neşriyat*, İstanbul.
- Kireççi, M. Akif ve Selim Tezcan (2015); *Kırım'ın Kısa Tarihi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Kurat, Akdes Nimet (2002); IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, *Murat Kitabevi*, Ankara.
- Nadir Devlet (1985); Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara.
- Nesimi Yazıcı (1994); İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Ankara.
- Ömer Hakan Özalp (2001), Rızaeddin Bin Fahreddin: Kazan'la İstanbul Arasında Bir Âlim, İstanbul.
- Pınarer, Ataalp Kadir (2014); İsmail Gaspıralı ve Kırım Tatar Milli Hareketi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ramazan Şeşen (1977); Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, İstanbul.
- Roux, Jean Paul (2007); Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl, *Kabalcı Yayınları*, İstanbul.
- Sümer, Faruk (2011); Tatarlar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 40, s. 168-170.
- Şahin, Liaisan (2014); Rusya Federasyonu Tarih Öğretiminde Ulusal Kimlik Arayışları: Tataristan Cumhuriyeti Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tekin, Talat (2014); Orhon Yazıtları, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- Togan, Zeki Velidi (1992), Kısaca Türk Tatar Tarihi, Kazan.
- Uzun, Mustafa (1988); Abdürreşid İbrahim, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 1, s. 295-297.

EKLER

EK 1. TIPKIBASIM

ما کولات ، مشروبات و مایوسات هب اصول قدیمه
 اوزره اولوب روسلر تقلیددن زیاده سبله اجتناب ایدر لر .
 انجیق تبدیل جامه پک نادر و بلکک اندر اوله رق گورلمکده در .
 تاتار اساننده احوال تاریخیه تاتار یه دن بحث ایدر بر کتاب
 تألیف اولمادی بی جهتله خانلر و بگرنک دوری بستیون
 موهوم بر حال ایچنده قلمش اولمقله آنجیق روسیه استیلا
 سندن صکره وقوعبولان بعض حوادث کندی یینلرنده
 شفاهاً نقل اولمقله در .

روس مورخلری بعض جزئی وقائع و احوالی
 کتابلریه قید ایتلملر سده قرین قبول دکلدن .

عصر مزده علمای قازاندن ، شهاب الدین المرچانی
 حضرت تلی خانلرک سلاله تی تعداد ایدر فن تاریخچه
 بر اثر نافع تألیف ایلدیسه ده زیاده سبله مختصر در .
 بعض ذی همت کنجبلر طرفندن بوفنک اشرفیه غیرت
 ایتک اوزره بعض رساله لر تألیف اولدیسه ده هیچ بری
 زیاده نمره بی منتج اولان اثرلردن اولیوب آنجیق بر
 قاج وقائع مشهوره به منحصر در .

فقیر دخی اشبو (قرق طارقه) نام اثری عاجزانه مک
 درونه کسب وقوف ایتدیکم معلومات و مشاهداتی
 علی التفصیل درج ایتک مقصدیله تسوید اوراقه شروع
 ایلدم .

روسیه دولته تابع مسلمانلر عموماً (تاتار) تعبیر
 اولنور . حتی اورویا لورجه دخی (تاتار) دینلورسه
 روسیه تی مسلم معناسی تاقی اولنور . روسلر ایسه تا
 (ایوان غریزنای) زمانندن بوزمانه قسدر (تاتار)
 لفظنی مسلمانلر مختصراً مقامنده استعمال ایده کلدن
 حکومت مامورلری بر مسلمه تکدی ایده جنک اولورسه
 (تاتارن) [۱] یاخود (تاتارسیک لایقه) [۲] به خطاب
 ایتدیکه در لر .

تاتار که سنک محقره موضوع اولدی بی خواص و عوامجه
 مشهور اولسینی ایچوندر که بوگون هیچ بر مسلمان
 روسلردن کندیسنه (تاتار) دینلدیگی ایتتمک ایسته سن .
 بناء علیه کله مذکوره — فی الاصل محقره موضوع
 اولمادی هر کسجه معلوم و حتی قوم نجیب تاتارک اواسمه

یاد اولمادی ایچون تفاسر ایتسی مقتضی ایسه ده —
 بیولک نثاره مرده باعث اولور .

روس کبارلری نثاره کتبه بر مسامه خطاب ایدر جنک
 اولورسه (کتاز) عبار سبله ندا ایدر .

قبائل تاتار
 آلتای . آرز . آیلی . ایچکین . ایشنک . بارابه .
 باشقورط . ترکمن . تارنجی . تورانی . تیتر . تیلا نکوت ،
 چیرمش . چووش . دنکانی . شاعر . سامایله ، قازاق ،
 قالموق . قرغیز . قورتاق . مغول ، منزور ، سونغای
 یاساقلی ، میشر .

مجموعی بگرمی الی به نام اولان قبائل من بوردن عموماً
 تاتاراسی اطلاق اولنورسه ده اسباب مختلفه با تاتاری شبه
 سزدر . زیرا سها والسنه و عادات قدیمه مدقه قسبی
 باشقورط . تیتر میشر لقوایی فینو و مجارلر . قازان
 تاتاریلرله چیرمش و چووشلری با عارلر . آلتای . قرغیز .

[۱] تاتار اوغلی
 [۲] تاتاره منسوب کورک

قازاق و سائره ایچون اصل تاتار دیشلردن . اساتاری
 بکدیگر سبه مقاربا ایسه ده بعض اقوامک اساننده دیگر لورجه
 بستیون غریب اولان لغتلرده مستعملدر .

سیماجه یینلرنده فرق کبیر واردن . شوبله که قران
 تاتارلری بنو الاصفردن اولوب اوزون بوزلی ، یشیل
 گوزلی ، ایچه بورونلی اولور . باشقورط ، تیتر ایسه
 بیاضه مائل مدور بوزلی ، قوبون گوزلی و اکثر ایسه ده
 کوسه اولور . قابیم خان تاتارلری ایسه ترکی السیما
 و قبائل سارده سمر اولوب مدور بوزلی سیاه گوزلیدر .
 قرغیز ، قالموق و سائره کوچک یسی گوز ایله تقریب
 اولنور .

هر قبیله ایچون ایزوجه بر علامت فارقه بولنور .
 چیرمش ، چووش و میشرلرده فرنگی السیما اولوب
 قران تاتارلر سبه مشابته نامهلری گورلمکده در . قورتاق
 و آیلی قومی ده قصیر القامة . ضعیف البیه در لر . بناء
 علیه خدمات عسکر یه دن دخی معاندلر .

حاصل کلام : تاتارک — سیماجه اولان تفاسر اولری

انٹوگرافیا رجائی بیله تجریدہ بر آفشدردر . ایلروسی
انٹروبولوجیا اصحابہ تفویض ایدرم ،
تاناار ستانده اسلامیت

ابوالفیض تاریخنده ، تانارلرک شرف اسلامیتله مشرف
اولدقلری ، اصحاب گزین آفشدردلرمن حضر انک هم
عالی لری سایه سنده اولدیفنی حتی اورالرده مشهور
(قاما) نهری ساحلنده . نشر دین احمدی ایچون گلمش
ایکن رحمت داربقا بیورمش اولان اصحاب رسول الاهدن
ایکی ذاتک آستانه لری بولندیفنی بیان ایدور . فی الواقع
واردر . حالا اوراسی اهل اسلام طرفندن زیارتنگه
انخاز اولمشدر . مذکور ایکی ذاتک غیرتله اورالرده
میابونلرجه نفوس انوار قرآنیله یور اولمشدر
آنلردن سوکره دخی اونور مبارک بتون تانارستانی
استیعاب ایلمشدر . بوگی هدایت ربانی ونور بیغمیری
دنیاک هر بر گوشه سنده کنندی کندیبه انتشار ایتدیگی
آوروبایلر عینا مشاهده ایلدکارندن اصلانکاره مجاللری
قلماد بیچون امض معصب میبوزلر کین وحیدلری

قایلرینه صدیرمه میهرق سوء تعبیرله امراض ساریه قیاندن
دیگه ویر طاقم (مقاطیرم) و (غینسادیزم) قوه لرخی
حکایه ایدرک صاچه صابان ضروب امثال ارتکابنه
مجبور اولمشدر .

ذیرا صرف مکاره لری سوقنجه منکر مطلق
اولدقلرندن هدایت سبحانی دیمک ایشلرینه ال ویرمن .
آنحق شیطانلری اوموزلرندن ایندیگی اناده طاعونلری
اونونقلری زمان اقراره مجبور اولورلر سده راکلری
گلدیگی گئی گنه ایکی بولرینه -وق ایدر .

اسلامیت هدایت ربانیدر
انکایز قیلدوقلرندن (توماس فارلیل) نام ذات
۱۸۳۷ سنه میلادیه سنده الی مجاهدن مرکب بر انریک
ایکنیجی مجاهدنه حضرت نضر الکائنات صلی الله علیه
وسلمک نبوتندن بحث ایتدیگی صرده محسنات دین مبین
محمدی بی معرف اولهرق دیوگه :

« محمدک کلامی اون ایکی عصرده بوز سکسان بیون
انسانه ؛ ظلمت ایل ایچر وسنده ارائه طریق وارشاد

ایدن بر کوکب خدمتی ایفا ایلمشدر . زمانغزده دخی
محمدک کلامیه عمل ایدنلرک عددی اعتقادات سائر اصحابی
افرادندن زیاده در . آنلر بزم گئی بنی آدم و خلفتده دخی
هیچ بر تفرقه من یوق و اوامر الهیه ایله مکلف اولمقده
مساوی ز . بناء علیه آنلرک اخذ ایتدیگی شریعت بزم
ایچون اصل اولور ؟ طوغروسی بن کنندی طرفندن
دییه حکم . حق نبی اولدیفنی یقینا بیلورم وقام تصدیق
ایدر . لیکن شریعتی اختیار ایدم . بنم ایچون بشقه بر
مذهب دها خیرلیدر . حتی محمدی اولیهیم ده هر نه
اولور سه اولهیم « دیور .

عناده باقیکنز ! مکاره بی سیر ایدیکز امه
(صابلو قوف) نامنده روسیه میسویوزلرندن بری ده
فصاحت قرآندن بحث ایلدیگی اناده : «قرآن فصاحتی
سایه سنده کرنارضک هرر قطرنده بین الناس بوقدر
میدان بولمش و فصاحتیلر . مجیز لولمسی ده لسلسله عربیه
آشنا اولنلرجه مسامدر « دیور . فقط اختیار اسلامیتدن
طمسان میلویون فرسخ فرار ایدیور .

شمدی نظر غیرتله بافک ! اسلامیت هدایت سبحانی
دیگه ایدر ؛ دیگه ایچون لک اول مسلمان اولدی لازم گان
کیسه لر مسلمان اولبورلر ده امریقا و اوسترالیا و امید
بروتده - ترغیب ایدن هیچ بر کیسه اولمادیفنی
خالده - بیکارجه ، یوز بیکارجه ، میابونلرجه ناس
ایچیده اسلامیت یومآقوما ترا ایدایدور ؛ برده باقکنز که :
هدایت سبحانی اولمیان شی کنندی کنندیبه منتشر اولورمی ؟
ایته هدایت سبحانیدر ؟ هدایت الهی امر باطل اولورمی ؟
ایته حقدور . برده دیه حکم که - چاب کفر گوزنی
عینی آتش بر کیسه شمس حتی گوریرمی ؟

میابونلرجه جواد هالهی و قابل افتخار اولمیان بر طاقم
انگایزلر دخی هدایت مذکورده - ایسه سنه مشرف اسلامیه
شرف اولمشدر .

سیاح مشهور (فاشر) لک بیاتنه گوره - سیریا قطر
جیتیمعه اسلامیتک انتشاری ، روسلردن مقدم (اسکر)
[۱] جوارنده بخارنله مشغول اولان بخارلرک غیرت

[۱] سیریا خالرنیک باخفی

دینیه لربله حصوله گلمش بعدہ بخارا ، خیوا وارگنج
 طرفندن گلمش اولان علمای اسلامک همتله توسع
 ایش ایسهده فیشر - بر طرفدن تجارت دیگر طرفدن
 تعام دین ایله اشتغال ایدن بخاریلری واوئی همت
 علمای اسلامی - استدیگی قدر اوصاف غیورانه ایله
 توصیف ایسون . بزگنه اسلامیک انتشاری هدایت
 ربانیدن بشقه برشیه وجوده کیش دیمه یز . زیرا امر
 دینک خطری عقلم اولدینی جهته دین باینده برطاقم
 اصنافی اجانب وغرباقوله اوروبده مالوفات قدیمه لرلی
 و آبا واجدادلری گیدن شر بعترینی ذوی العقول اولان
 ذاتلر - هدایت سبحانی اولدینی حالد - اصلاح و قطعاً
 ترک ایده مزملر .

بالاده اوصاف مدوحه و اخلاق مرغوبه بهادرانقلری
 مبین اولان بخاریلر روسیه نک - سبیریانی استیلا سندن
 سوکره - ساپورطله اقامت ایتمکده - ایدیلر - اوده اون
 ایکنجی عصر هجری طرفنده لمصاحجه روسیه دولته تابع
 اولشاردر . مرقوملرک عددی الان ایستا تسبیح

موجبیجه تخمیناً اون بیکه بالغ اولمشدر .

میسو زلرک ربیحی

کره ارضک هر بر قطرنی اشغال ایدن . میسو زلرک نه
 مالارونه جانلر فدا ایلدکاری و برطاقم (افریقا جولر نده)
 قولم وحشیه ایچرو بنده کندی دین و مذهلربی تلقین
 ایچون مصارف کلیه ایله برابر اختیار بحنت وزحمت
 ایدرک جالشوب جبالادقلری مستغنی عن البیاندرو . اما
 افساد اخلاقدن ما عدا بر شیهه موفق اولوب اولدقلربی
 جزیحیه بیان ایدهلم . شوبله که :

اموال و اولادنی تملیک و سکیح ایدرک جهلای
 مسلمیندن زیاده - یله فسق فحوره مهمک اولان سویندن ،
 سنوی بر ایکی بهیمنی اقتاعه موفق اولدقلری بعض
 استانیستقلردن اکلاشیلور سده بو قدر میلیون فرانق
 مصارفلینه نسبة (اوزم آزیغیمز) آتله بر فائده
 و یاریقات نصرانیه بی موجب اولماز که انلری اغوا ایله
 نفسلری گیشلنسون بلکهده مضرات عدیده بی ابرار
 ایلمکده در .

روسیه نلک نصرانیته اقدامی

ترکستانده تحت استخیرنده بولنان بلادک اهلایسندن
 بعض جانی و قاتلری نصرانی قبول ایدر سه جزادن معاف
 اولق مکافاتله تشویق ایلدیگی حالده انلر گروهندن بر .
 یا ایکی کیمسه قزاقمده ایسهده قزاندقلری شخص - همان
 جزادن خلاص بولدیگی صورت اسلامیه عودت
 ایدوب نه اسلامونه نصرانی بر حال مذمذبده قالدیفندن -
 کندیلریسه مال اوله مبوب آنجق اولادی بولنان قسمک
 اولادندن استفاده ایتمکده درلر . بلاد اورویای روسیه
 دخی (دو خانای سیمینازیه) نامنده بر جوق دینی مکاتب
 تشکیل ایدرک ممکن اولدینی قدر باره ویا انواع دسایس
 و سرقتله فقرای مسلمین اولادینی حین صباوتلر نده جاب
 و اغوا ایچون روسلرک بیوک و گوچک میسیونرلی و غیر
 میسیونرلی حتی هر حکومت ما موری بر بیوک میسیونر
 خدمتی ایقالبدرک زیاده سیاه بذل جهدا ایتمکده ایسهده
 هدایت الهی زائل اولدینی تقدیرده هیچ رشیهه موفق
 اوله میورلر . حتی بیک بلا ایله جاب ایدرک بسله بوب

یناشدیردیگی چو جقلرک بعضی بیودیگی گئی اسلامیت
 دعوا سنه قیام ایدرک یا قهسنی حریفلرک نیجه ظلمندن
 تخلیصه جالیشیور .

زوال عنوانی رساله حکمدن ماخص برزیده
 روسیه عالمده میسیونرلک بر خدمت مقدسه در که
 امرا و ضابطان و جنرالریسه وار نیجه او خدمتدن جزئی
 بر موقیت قزاقه بیلورسه کلیله افتخار ایدر . حتی
 ازمنه قدیمه دن اون طقوزنجی عصر میلادینک واسطه
 قدر روسیه امپراطور یچه لری هب میسیونر جمهوریتلرینک
 ریسه سی اوله کیشلدر .

جنرال (قاقون) ترکستانی استیلا ایتدیگی زمان ریسه
 جماعت میسیونریه اولان امپراطور یچه طرفندن ترکستانه
 (مالوف) نام میسیونر گوندرلش ایدی . مذکور
 میسیونر جنرال (قاقون) ک یانه گدیگی گئی مسلمانلری
 جبراً و قهرآ نصرانیته دعوت ایتمنی طاب ایشدر .
 جنرال مذکور مجلسنده اسلاملردن ضابطان اولدیفنی
 افاده ایتمسینه برابر یوزینه تبسم ایدرک شمعدنیک اوایشک

صهره سی اولادینی افهام ایده جک اولدیساده سیاست
وبولتیقه دن خبری اولیان باربار حریف دعوا سنده اصرار
ایده رك تکرار بکرار تصدیقه و دعوائی میدانه وضع
ایده مدیگی تقدیرده ایمراطوریجه یه شکایتله تهدیده
باشلادیغندن مذکور جنرال زیاده سیله حد تنه رك کندیك
مأمور مختار اولدینی بیاندن سوکره یگریمی درت ساعت
ظرفنده ترکستاندن چیقما دانی تقدیرده کله نی کسمکله
انذار ایلمشدر .

تاتار خانلقلر

تاتارستان وقتیه اوقاق اوقاق خانلق و بکلمکردن
عسکارت اولوب (وولغا) شهری حوا لیسنده (قران)
(کیرمان) وسائر خانلق و قاققازمه قریب جهتلرده
دخی (بوکای خان) (آبلای خان) وسائر بکلمر و
اورال اطرافنده (باشقورط) بکلمری و ماورای اورالده
ایسه سبیریا خانلی و ترکستانده دخی بر جوق خانلق حکم
ایدلردی . بونلرک مجموعی اون بش قدر خان اولوب
هر برلری مستقلا اداره ایده رك بکدیگر لر یله ارتباط

وانخادلری بوق ایدی . اوزمانلرده روسلرک ناملری
بیله ایشیدلمزدی . سوکره حکمت الهی اوزره تاتارلرک
باشنه انواع فلاکت طلوع ایدوب قرنا بعد قرن اخوت
منصوصه لر ی غائب اولغنه و دنیایه بر طاقم
بالقجیلر کلکله روس ناملری اوقونمه باشلادی . دیرکن
(کناز) عنوانی طاقسدیلر . تاتارلرده گندکجه سوء
اخلاق و شرار معاملات تکثر ایتدیگندن روسلر بو
انسانده زیاده فرصت بولغنه قران خانلقی و بر گو یه ربط
ایلدیلر سوکره ۱۵۰۲ سنه میلادیه سنده خان اوردوسی
اسقیلا ۱۵۰۵ سنه میلادیه سنده لهستانی دخی قبضه
تصرفه کچورمشدر .

۱۵۴۷ سنه میلادیه سنده (شویسکی) لردوری ختام
بولوب (ایوان غروزی) اون آلتی باشنده تخت جلوس
ایده رك چار عنوانی اخذ ایلمدیگی گچی تنظیمات عسکریه
و مطبعه لر کشدیلدیلر شتغال ایلمشدری ۱۵۵۲ سنه میلادیه
سنده ده قران خانلقی اسقیلا ایده رك اهل ایسینی عامه
قلنجدن کچورمشدر . ۱۵۸۲ سنه سنده دخی حیرا

لردو حیدوداق ایله مشغول اسقیبا زمردن (یارقاق)
بن (دیموف) باشنه بیکرجه ناس طویلابوب یکدن سبیریا
خانلقه هجوم ایده رك تعاب ایشیدکن سوکره (ایوان
غروزی) یه نسایم ایتشدر . مذکور ایوان الهی بر سنه
حکمدار لخی ظرفنده قوه سنک قسم اعظمی مسلمانلر
صرف ایتش اولدیغندن قران وحاجی ترخان شهرلرنده
اسلام قانی سیل گچی ایتشدر . اصمق . کسمک . یاقق الله
اولدینی جهله — ولوسیا اولسون — مسلمانلره
اصلا و قطعاً بوزگوستریموب جبراً و قهراً دائماً نصرانیته
تکلیف ایله اشتغال ایتشدر . نامدوف و نیمیکوف مباشر
لر یه غلبه ایتدکن سوکره دخی نصرانی قبول ایدلنری
ایغا و ایتیانلری ده مملکتلرندن طرد و ایماذ ایلمشدر .
شعبدی زمانده (اوقا) جوارنده (تریفولوف) و (یسکایف)
و (ارینبورغ) ده (کینکایف) نام بیوک فامیلیاره
منسوب مشهور مسلمانلر سن اصل تومن میشرلرندن
اولوب ایوانک نجبه تعصبندن دینلری حایه ایچون مهاجر
کیشدر .

زیرا (اوقا) اوزمانلرده باشقورطو (اورینبورغ) ده
قران حیرا لرندن عبارت اولوب روسلر اورالره آیق
باصمامشدری . اما پترسبورغده مشهور (کناز)
(غالیین) (ناشقوف) و (دیماشیف) (قاتاقوزین)
وصباراقوف جوارنده بولان (تارخوف) و امثالی دخی
(ایوان غروزی) ک شریته اوغرامش کیمسه لر دن
اولوب ارتداد ایلدکار ایچون املاکاری کندولر یه ترک
اولتسیله برابر (کناز) و (دواراین) عنوانلرنده
آیشلردر . بولنه چه (پترا) و (قامبوف) ولایتلرنده
بر جوق مسلمانلره تیغ ظلمت اصابت ایتشدر .
(ایوان غروزی) معاصر ی بولان مسلمانلر ایچون
اهل صابیدن دهاده شتی بر بالای عظیم اولدیغندن
اوزماندن قلله — هر کجه معلوم اولیوب ایچق هم جوار
لری بولان مسلمانلرک مشهودی اولان — بعض اقوام
وارکه روسلر انلره قرایشین [۱] نامی طاقشدر .

[۱] (قرایشین) مرتد دیکدر .

قراشین

(قراشین) لری اوج قسمه تقریق ایدرهك حالارندن بحث ایدم .

برنجی قسمی - ظاهرآ و باطنآ مسلمان اولدقلری حالده حکومت طرفندن دین قرداشلری اولان تاتارلرایله تقارب ازدواجیه بر طرف اولدون اختلاطاری سیله ممنوعدر . بناء علیه تاتار مکتببارندن وتاتار خواجه لرندن - ولوبسمعه مقداری اوسون - بر معلومات اخذ ایدمه دکلرندن ظامت جهات ایجنده بشاهمقدمه درلر . روسیه نك خارجنه جیمیق ایسه تجارت ایچون اولسه بیله ممنوعدر .

ایکنجی قسمی - ظاهرآ خرابستین باطنآ مسلمان اولوب هفته ده بردفعه تعلم نصرانیت و تصحیح ایتك ایچون بر پاپاس گلور . هر قوملر پاپاس گلدیگی زمان بوینلرینه صایب گچور برلر سده پاپاس گندکدن سوکره صایبارینی چیقاروب نماز . اوروج وسائر طاعات مشروعه به باشلارلر . روسجه وتاتارجه اسماری رسماً

مقبول اولوب بسابور طارنده دخی هر ایکی اسماری یازلمقدمه در . بونلرک مقداری ایچق (اوقا) و(صامارا) جوارنده اون بیک نفوسی متجاوز اولدیفندن روسیه ده بر حریت مذاهب دوری ظهور ایدرسه برگون ایجنده یوزبیک نفوسک اسلامیتله . شرف اوله جفی شبهه سزدر . اوچنجی قسمی - ظاهرآ و باطنآ خرابستین اولمقله (ایوان غروزی) ه بحق تبیت ایتشلردر . مع مافیة قراشین اسمندن فور تولوب (روس) ویاخود (بر او اسلاونی) اسمنه موفق اوله مابشردر

مذکور ایوان ۱۸۵۶ سنه میلادیه سنده (باشقورط) (میشر) (نیتر) اقوامیله (ایدیل) و (قاما) نهرلری سواختنده و (اورال) جوارنده بونان مسلمانلرک استقلاللری بستیون سلب ایتدیه ده شعار دین و احرای اینلری کلیاً محو و نابود اولوب آتیق مسجد و مدرسه لرک بنا اولندی تحت ممنوعیتده قالمش ایدی بویله لنگه (۲۰۲) سنه مسجد و مدرسه سز بشادقندن سوکره

۱۷۵۹ سنه میلادیه سنده مساعدده ویریلوب روسیه نك استیلا سندن سوکره ك اول قران شهرنده (اسکی پسته) نام محله ده یعقوب بیگمیتوفك همتیله بر مسجد بنا اولمشدر .

فقط او زمانلرده مسجد بنا سنه مساعدده ویرلدیسه دهشتلی مضایقه لری ده اسک دکادی . حاصل کلام روسلر ۱۲۳۷ سنه نندن ۱۲۹۶ سنه لره قدر تاتارک لارندن چکمش اولدیفنی دردلرک انتقامی الی سنه طرفنده اوج متایله اخذ ایتشلردر . زیاده سنه نه دیلم شو قهار ایوان روس حکمدارلرندن قرق آلتیجی حکمدار ایدی . وفاتندن سوکره (فیودور) حکمدارلق ایدرهك دروینی کمال اسایشله امرایله مشدر . بدمه تکراراً (شویسکی) لر اختلالی ظهور ایدوب (میخایل رومانوف) ایامنه قدر حکمفرما اولدیه سده تاتارلر بو اختلالی فرصت بیله ك برشوع امتیازاته نثل اولدی . تصویر ایدمه دیلر . مذکور میخایل زمان حکمدار یسنده بر جوق موقعتلر قازانمش اولادلری دخی گندکجه ترقی

ایتشلردر . شمدیکی روسیه حکمدار لری مذکور میخایلک سالله سننددر . (فیودور بن الکساندر) ایاننده ترك - تاتار معالجه سی آتاشنده دخی تاتارلر هیچ بر گونا حصه نند اوله مامشاردر .

دیرکن بیوک بترو زمانی کادی . آرتاق روسلر حرب گیلری انشا ایدرهك مصر طرفلرینه گوزدیکمه به قیام ایتدیلر . مذکور بترو ؛ امثالی گورلسامش و گورلیه چک درجه ده مدبر بر حکمدار اوله رق نام و شانی اقطار ارضه شهرت یاب اولمقله هر دائم ناس انکله ضرب مثل ایدر اولمشدر . دورنده قانون و فورمه قبول اولدیفنی جهتله تعصبات جاهلییه بر . مقدار اورته تقدن قائمه قله همتلر مذمذبه اولان مضایقه دن بر مقدار نفس ایتشلردر . اوتوز الی سنه تک بر حکمدار ایسنده اثرلری اوج یوز سنه لکدر تنظیمات عسکریه ، ژورنال و غرضلر نشری هب آنک زماننده حصوله لکشدر . عقللره حیرت ویربر در جهده کندی ایله یابش بعض صنایع

تقدیر عالی حالا موجود اولوب پترسبورغده (ایومیناس) و (پترغوف) سرایلرنده محفوظدر . پترسبورغ شهرینی دخی اوزات بنا اتمشدر .
 پتروندن سوکره اوچ قاری و ایکی ارکک حکمدار کلدیسه ده آنلرک زماننده مسلمانلر حقدده تاریخه قید اولغنه شانین بر حال سبقت اتمامشدر .
 سوکره ۱۷۶۲ سنه میلادیه سننده (به قاترینه) نام بر ایمراطور بیجه سریر حکمداری به جلوس ایدوب عاقله ومدیره بر قالدین اولدینی جهتله تکمیل لهستانی اسکات ایدرک از رمدت ظرفنده کندوسی اورویا به طامشدر . ۱۷۶۹ سنه میلادیه سنه قدر شان وشهرتی اورویا عالمه خوف ودهشت ایراث ایلدیکندن اورویا اربابسیاستی کندی خلاصلرینی تأمین ایچون ایمراطور بیجینی عثمانلیلر علیهته تحریک ایدرک اعلان حرب ایتدیرمکله نائل مرام اولشاردن .
 مذکور قالدین زماننده مدیر رومیستیف ، اورلوف سواروف غالیبن گگی ادملر ایله بوغاچاری دار آغاچلرینه

قدر أصدرمش ایدی . ودائما استیلا واستیلاک فکرنده بولندیغندن اطراف اوبه سیله محاربه به خلیل گتور مامک ایچون هر آن آسایش داخلینی تأمینه غیرت ایدردی . شو حکمته مبنی تاتار لرد دیات خصوصنده بر چوق تأمینات گوترمش حتی آیروجه بر محکمه شرعیه کشادینه ده مساعدده ایدرک رجالی هب علمای اسلامدن اولمق اوزره قرار ویرمشدی . محکمه مذکور ایسه بر مفتی اوچ قاضیدن عبارت دینی وشرعی بر دائرة عدلیه اولوب الان موجوددو . امام ، مدرس ومعلم اوله حق کیمسلر دخی دائرة مذکورده امتحانله تعیین ایدیلور .
 محکمه شرعیه یاخود دوخونای صابراینه
 به قاترینه بالاده ذکر اولنان اعمال سیاحتی مقتضایی اووره مسلمانلاری خوشنود اتمک ایچون ۱۷۸۷ سنه میلادیه سننده ، مسلمانلرک غلبه لک ومتوسط بر بلده سننده حقوق شرعیله لرده مراجمت ایتلری ایچون حکمته موافق بر محکمه شرعیه کشادینی دوشونهرک (سیمیر) ولایتی (جنرال غوبیرناطوری) یعنی والیسی

(بارون ایفلسترموم) استشاره ایدرک سویلمشدی . جنرال مومی ایله دخی مسلمانلرک احوالنه واقف بر ذات اولدیغندن ایمراطور بیجینک افکارینی زیاده سیله مناسب گوره رک تصدیق بعدنده ۱۷۸۸ سنه میلادیه سنک ۲۲ ایلول تاریخله محکمه مذکور میدان حصوله گتیرلمسجون خصوصی بر لایحه ترتیب ایدرک ایمراطور بیجیه تقدیم اتمسبیله طرف ایمراطور بیجیهدن فرمان عالی صادر اولمش وتاریخ مذکورده کشاد ایدلشدر .
 فرمانک ترجمه سی
 « جنرال ایفلسترموم . لایحه تقدیم کرده کیزی قبول
 « ایتدم . شریعت محمدیه رجال روحانی ومالاری شو
 « محکمه شرعیهده امتحان اولنهرق هر پرورلی مسیحق
 « اولدینی مناصب شرعیله رسته ولایات والیلری تصدیقیله
 « منشور (اوقاز) له تعیین اولمق لازمدر . یواینی
 « قوه دن فعله چیقارمق و (اوقا) بلده سنده تأسیس
 « اتمکله سزه امر ایتدم . شویله گروسیه مالکنده بولنان »

« عامه علمای اسلام محکمه مذکورده تحت اداره سنده اوله
 « حق ایسهده (تاریخچسکی اوبلوس) قریم ولایتی مستنا
 « طوتوله حقددر . زیرا اوراده ایروجه اداره موجوددر .
 « ولایات مأمورلری (اوقاز) ویردکاردی کچی اخلاق
 « وسائر حاللرینه نظر وندقیقهده قصور اتمیه جکاردر .
 « دائرة مذکورده ریاستی برنجی آخون محمد جان
 « حسینوف جنابلرینه مفتیک عنوانیله توجه واکرام
 « ایدرک معیتله علمای قزاندن اوچ اعضا تعیین
 « ایدوب مفتی حضرتلرینه سنوی بیک بش بوز
 « واعضالرک هر برینه بوز یگرمی روبله معاش تخصیص
 « اتمک خصوصی سزه حواله ایتدم . عامه مسلمانلره
 « اعلان ایدیکز .
 غورت سن پتربورغ ۲۲ ستمبر سنه ۱۷۸۸
 به قاترینه
 جنرال مشارالیه شو فرمانک عقیننده مدت قبله
 ظرفنده موافق امر وفرمان بر دائرة کشاد ایتدکن
 سوکره بوجه آنی ایمراطور بیجه حضرتلرینه برعریضه

تقديم الماشدر .

صورت عريضه

(مقام عالی سربر حکومتہ جلہ سے محتوا بر اطوریجہ)

« حضر تارینہ »

« بنم عریضہم او زرہ طرف کینز دن سنہ ماہیہ سنہ ۱۲۰۰ »
 « اطاعتی تابع کز اولان محمدیلر ایچون بر حکمہ شریعہ »
 « ایجادینہ امر بیورلمشدی . فرمان عالی کیزہ امتیلاً »
 « حکمہ مذکورہ سر بعا کشاد اوله رق تعیین بیورمش »
 « اولدی کینز مفتی مہینہ علمای قراندن اوج ذات انتخاب »
 « اولوب قران و باتسکی والیزی طرفندن بزه گوندلری . »
 « حکمہ جدیدہ امتحان اولوب ایلك دفعہ اوله رق »
 « نفس قرانده تاتار محلہ سنہ ملا ابر بکر بن ابراهیم »
 « و (آر) ناحیہ سندہ بیرہ کہ قرینہ سنہ ملا سیکجی بن »
 « ابراهیم (امامدیش) ناحیہ سندہ اوری قرینہ سنہ عبد »
 « الخالق بن اعظم اعلم تعیین لولندیلر جمعیت اسلامیہ »
 « مجامعی کندی حضور مدہ کشاد اولندقدن صوکره »
 « مخصوص (سیکریتر) سرکاتب و سایر کاتبلر تعیین »

« ایلم »

« (قانسہ لریہ) مصارفک مقدرای و صابرائیہ »
 « مذکورہ اعضا و افرادی حاوی خصوص بر جدول »
 « و صابرائیہ نظامنامہ سی عن قریب بر لایحہ تختہ آلتوب »
 « طرف کینزہ تقدیم اوله جقدر . مصارف عمومیه نك »
 « اوقاف بلاط حکمہ سندن تأدیہ اولنمسیچون فرمان »
 « بیورلمشی عرض ایلم . »
 غورت اوقا دیکابر سنہ ۱۷۸۸ بارون ایفلس تروم
 سنہ مذکورہده امر کشاد حکمہ نك ختامندن صوکره
 رجالی تعیین اولنان مفتی و اعضای نك طرفندن مخصوص بر
 تشکر نامہ ترتیب ایله لریک ایمر اطوریجہ حضر تارینہ
 تقدیم قلمشدر .
 دائرہده کاتب . ترجمان گبی افراد رجال کافه روسلردن
 تعیین اولندیلر مدہ بولش یواش گندیکه اسلام لریک النده
 قالمقابه شمیدیکی گوننده اکثریتی مسلمانلر .
 - حکمہ شریعہ نك ابتدای کشادندہ اعضا دن ماعدا
 مأمورلر :

عسدر	عنوان مأموریت	معاش سنوی روبله
۱	سیکریتر -- سرکاتب	۲۵۰
۱	ترجمان	۱۲۰
۱	ریفستوراتور -- ره یستر	۱۰۰
۱	قانسہ لریہ -- اوراق مدیری	۸۰
۲	مدیر معاونلری	۵۰
۲	کاتب	۴۰
۱	سطورشی -- اوپه باشی	۲۰
	قانسہ لریہ مصارفی	۱۵۰
۹		۸۱۰

حکمہ مذکورہ ابتدای کشادندہ (تمسکچیلر)
 تحت نظارتندہ اولوب شمیدیکی حالده ایسه داخله نظارتنه
 تابع بولندیقی جهتہ سائر دوائر قیوسیطه داخله صرہ
 سندہ شان و اعتباری مالی اولوب رسماً ولایات حکمہ لری
 مرتبه سندہ طانیامقدمدر . بناء علیہ سائر ولایات حکمہ

لریہ گوندردیکی اوراقه (آدنه شینیه) (۱) دنیلور یوقسه
 (راپورط) (۲) دنیلمز .

حکمہ شریعہ مذکورہ نك خدمتی
 اهالی طرفندن امام و مدرس لریک انتخاب اولنان ماللری
 علوم شرعیہ دن امتحان ایتمک و عموم روسیه اولیکه سندہ
 بولنان (اوقاز نای) یعنی امتحان ایلمش رسمی اماملرہ
 نظارت ایتمک و بعض امورده فتوی ویرمک و اماملرک
 قبول لریقی تصدیق ایتمک و اماملرہ متری کده فتوی نشر ایتمکدن
 عبارتدر . اماملرہ نظارتی جهتیه بعضاً معاینه ادب
 حرکاتده بولنان اماملری موقتاً یا خود مؤدأ عزل ایتمک
 دخی وظایفنددر . وقبیلہ مدرسہ لریک دخی مذکور
 حکمہ نك تحت نظارتندہ ایله دوشمدهدی (اینسپکتور)
 لریک اداره سنہ کیمه شاردر . حکمہ مذکورده امتحان
 اولنمسیچون کلان ملانک النده بساپورطی و یا خود
 (۱) (آدنه شینیه) مسلوی دن مساوی به گوندردیلان مکتوبک
 اسیدر .
 (۲) (راپورط) کوچکدن بیوکه گوندردیلان عریضه اسی .

مجلسی پولیس دائرہ سندن حسن حالی میں بر علم و خبری اولدخجہ امتحانہ قبول اولئہ ماز : بعضاً دیگر یولو عرضحال واسطہ سیلہ امتحان اولتورسہ دہ (اوقاز) یعنی با امتحان رسمی امام اولدیفنی مثبت کاغذینی نفس محکمہ شرعیہ دن آله میوب آتجق بر نومرہ آلہرق ملکتنہ عودت ایدر صوکرہ محکمہ کندی مهر مخصوصی واعضالک برینک وسیکر تارک امضاسیلہ امضا بر شہادتنامہ بی مرقومک ولایتہ گوندہ رک ولایتسدہ شہادتنامہ موجبجہ نومرہ سنہ باقیہ رق اوقازی اعطا اولتور .

معاملات سابقہ تک کافہ سندنہ قریم ایلہ قفقاز مستنادر . محکمہ تک معاملات ہب روسجہ اولوب اتحق بعض اعلانر خالص تاتار جہ یاخود ترجمہ سیلہ برابر نشر اولتقدہ در بل اوقوزنالر ہب روس اسانسدہ یازیلوب محکمہ دہ اوقونور . مفتی واعضالر طرفندن تصدیق ایدلکدن

صوکرہ (بروقورور) نظارتہ ارسال ایدیلور . فقط محمد یار سلطانونف مفتی اولہلی بروقورورہ گوندر لمدیکی اجلندن اعضالک بعضیسی خیانتہ باشلامشاردر . زیر اقلتی بر اعضا زورنالہ رضا گوستر مدیکی تقدیردہ کندی طرفندن بر فکرک بیانسہ مقتدر اولدیفندن بروقورور دخی مومی الہک فکرینی تصویب ایدہ رک بویلہ بر زماندہ زورنالی اعادہ ایدرسہ حقلیدر . جہورہ مخالف یالکیز بر کیسہ تک قولی بین الناس قرین قبول دکسہ دہ اعضا بو حالده ایکن بروقورورہ نہ دیہلم ؟ مفتی جنابباری اعضالہ نسبہ ، رتبہ دہا فائق بر کیسہ اولدیفندن ومقابلہ ومعارضہ دخی بر نوع نمبرہ بی نتیج اولیہ جنی بدیمی بولندیفندن اعضا لر اغزلرینی سدہ ایتمکہ مجبور قالمشاردر . مفتی استحقاقسز بر کیسہ اولدیبی جہتہ بر طاقم حقمنظر لقلر میدانر ظہوردہ طبران ایدہ رک ہر مسلمک بروئسدہ رایجہ کریمہ سی حس اولتقدہ ایسہ دہ تاسف اولتورکہ تدابیر حسنہ ، فضائل عالیہ مسک وغیر لر یلہ ہوا ی اسلامیق استیلا ایدن مواد

مضرہ بی تطہیر و تطہیب ایدہ جک کیسہ ظہور ایتدی . . . واقعا ۱۸۹۲ سنہ بی ۲۳ نومزندہ قاضی نغز الدینوف بر فکر مخصوص بیان ۱۸۹۳ سنہ بی کانون نایسندہ غیر مستحق بر کیسہ بیہ معاش ویرلدیگیچون قاضی ابراہیموف دخی اعتراض ایلشدر . . . دہہ یئلرندہ بر غیر اولدقدن صوکرہ نہ فائدہ . . . اما زورنالر بروقورورہ یوللائیر ویاخود ہفتہ دہ بر کرہ نشر اولتوب انظار عامہ بیہ وضع اولتورسہ قاضی حضر تتری البتہ بر فکر مخصوص قائمہ آلفہ مجبور اولوردی .

محکمہ مذکورہ سائر متوسط محکمہ لر صرہ سندنہ اولدیفچون قاضیلر اوج سنہ بیہ انتخاب اولوب داخلہ نظارتک تصدیقیلہ تعیین اولتورلر . انتخاب امری اسکیچدن قران تاتار لرینہ مخصوص ایدیسہ دہ زمانزدہ لغو اولتہرق مفتی طرفندن انتخاب اولتقدہ در . ۱۸۹۱ سنہ بی مایسندہ صادر اولان فرمان عالی اوزرہ روسیہ ددعوم عامای اسلام وقاضیلر اوفاق امر صرہ سندنہ عد اولتقدہ و خدمت عامیہ لرندہ بولندقلری مدت

خدمات عسکرہ دن معاف طوائفقدہ اولدقلری کی (تیلدستای تقازانیہ) مجازات جہانزہ سندن دخی معاف اولتقدہ ایکن زمانزدہ (اوجیدہ) بیہ بیلہ دعوت اولتہرق افراد ناسدن ہیج بر فرقرتری قالماشدر . ۱۸۰۲ سنہ سندنہ صابرازیہ دہ اعضالر مایسندہ بر اختلاف ظہور ایدرسہ اکثریتک صداسیلہ ، طرفین مساوی اولدیبی تقدیر جہہ مفتی طرفی ترجیح اولتیمی ومفتی یالکیز اولدیبی حالده نظر اعتبارہ التامی صناو حکمنندن مستبان اولش ایسہ دہ مفتی محکمہ دہ بولنادیبی یاغائب ویاخود خستہ اولدیبی وقت کیہک نیابت ایدہ چی موہوم بر حالده قائمہ الان بر نظامہ ربط ایدیلہ ماشدر . کرچہ بویلہ بر زماندہ حکم بیوک قاضیدہ در اقر دیسی ہر سک اسانسدہ دوران ایدیسورسہ دہ بولرک ہانکیسی بیوک اولدیبی بزجہ دہا زیادہ مجہولاندندر . مفتی کندی رأییلہ برینی تعیین واختیار ایتمکدہ دخی مخبر دکادہر . اما مفتی آوزاق کپتمز واکثریا داخلہ نظارتک خبری دہ اولمازدیہ جکسکز فقط محکمہ

مذکورہ یوماً فیوماً متعدد امر لے روودیلہ حالاحل
 اولیویوب موہوم بر خالده طور دینی بر کره ملاحظه
 ایدیور میسکنز؟ نه بی اشعار ایدیور ۱۸۱۷ سنہ سنده
 اصول مخصوصه اوزره مفتی به بر معاون انتخابی
 خصوصنده ۱۸۲۲ سنہ سنده صناتو مجلسنک قراری
 اوزره عموم اماملرک خدمتارنده ثابت اولدینی مدت
 ویرگودن معاف اولملری حقنده امر لے صادر اولمش ایکن
 ۱۸۲۶ سنہ سنده اماملر ویرگودن معاف اولمدقاری جهته
 تجارت وسائر صناعتله اشتغال ایتمکده مخیردر لر . وعین
 سنده دخی صناتو مجلسنک قراریله اوراق رسیمیه .
 صابرانیه محکمه سی نامه گوندربلیر یوقسه مجرد مفتی به
 خطاب ویالکنز انکله معامله اولنرز . نکاح ، طلاق
 خصوصنده منازعه لرهپ اماملرک حکمنه مفوض اولدیفنه
 مبنی بو خصوصده ظهوره کلان دعوالری مالکیه مأمور لری
 صابرانیه محکمه سنه حواله ایتمکده مجبوردر لر . ۱۸۲۸
 سنه سی اماملره میتربکده دفتر تی اوزریع اولنقی اوزره امر
 صادر اولمشدر .

صابرانیه محکمه سی هر سنه ولایات محکمه لری واسطه
 سیله هر سنه مجله اماملر نه ایچی عدد دفتر یوللار .
 اماملر ده دفتر لری اوج فصله تقریبی ایدرک فصل اولنده ،
 طوعمش جو جو قنرک بابای وشهر تپله اسمنی وتاریخ
 ولادتنی قید ایدر وفصل نایده دخی وقوعه بولان نکاح
 وطلاقک تاریخله ولی ، وکیل واسم وشهر تپرنی مهرک
 معجل ومؤجل اولدیفنی هب تفصیل ایدر . فصل ناک
 ایسه امواته مخصوص اولوب ولادنده تحریر ایشدیکی
 شیلرله برابر نه گوناخته اقدن وفات ایشدیکی گوسر لر . [۱]
 سنه سنک ختامنده دفتر لری یکدیگریه بالقابله کنندی
 امضایله تصدیق ایدرک صابرانیه محکمه سنه ارسال
 دیگر نی مجله ده ایفا ایدر . صابرانیه دفتر لری هر سنه
 احضار ایدر مطبوع جسدولاریله دفترک اصولی اول
 صحیفه ده گوسر لمشدر . بو دفتر لری احضار ایتمک ایچون
 اولاد دولت خزینه سندن بوزر بوله قرض آلدینی جهته

(۱) امام افندیک علم طیده مهارتی اولسه ویاقره یارده دو قنور
 بولنسه ممکن ایدی . حال بوکه هر ایکسی مفقوددر .

۱۸۲۹ سنه سندن بو دفتر ایچون اماملری اللی قایق یعنی
 یگر می ساتم ویرگوبه ربط ایلمشدر . فقط ۱۸۷۳
 سنه سنده نصف قیمتته تزیل ایلمشدر . بو دفتر لر
 اصلده حقوق محافظه ایچون ایجاد اولمش ایسه ده اماملر
 مساهله ایدرک اموات وسائر وقوعاتی وقتنده قید
 ایتمکدن بر جوق حقوق ضایع اولمش وگندیکجه
 هنوز ضایع اولقده بولنمشدر . مثلاً : ایام ولادینده
 دفتره قید اولنماش اولوب بر ایچی سنه ویابر قاج سنه
 عمری دفتر ده تفاوت ایتمش جو جنک عسکرک صره سی
 کلدیکی زمان وقتله قید اولنمادینک بلا سندن انک
 یرینه دیگر بر قنر اولادی گدر دیرکن اجل موعودی
 حلول ایدرک او خصوصده حق غیره متجاوز اولدینی
 حالده دنیادن گدر امام افندی دخی آسای وفاتنده گنه
 دفترته قید ایتمز دیرکن بابای ده وفات ایدر . انک
 برده میراث دعواسی ظهوره کله رک انواع بلا وقتله لر
 ایچنده کافه اقربا و نعاقانیله برابر بو غولمه لرینه سبب
 اولور . اکثر مساهله اماملرک اوقومق . یازمق

خصوصنده معرفت نامه لری اولمدیفندن نشأت ایدر .
 زیرا یازدیره جق طلبیه راست کانهجه قدر ویاخود
 مدرسه لر دن برینه گیدوب یازدیر مغه فرصت بولنجه
 قدر حفظنده طوتمه جالیشیرسه او آراقده بر جوق لری
 صحرای نسیانه اوچور مش اولور . شمعی شو سنه لر ده
 حکومت دفتر لرک کمال انضباطله مضبوط اولدیفنه مطلع
 اوله رق (ابراز واتیلای سیزه) نظامنی تکلیف واحداث
 ایلمشدر . کنندی لسانلرینی اوقویوب یازمغه تکامل
 لیدن امام افندیار شمیدیکی گونده بو قدر باره لر صرف
 ایدرک روس لسانی تحصیل ایچون گیجه ، گوندوز
 سی ایتمکده در لر . زحمت چکمکیز افندیار ایچون
 کندیکیزی بو قدر یور یور سکنز ؟ روس جو جقارینه
 بش اون قایق ویروب دفتر یکیزی یازدیر یور یور سره کر
 اولیور می ؟
 دفتر لرک اصلاحی ایچون صابرانیه بو قدر اجتهاد
 ایتدیه ده اماملر قولاق ویرمه مشاردی .
 میتربکده دفتر تی میدانه چیقدانیگی صابرانیه خدمت

چو غالهرق خصوصی کاتبیر و آبروجه بر (اوسنال) مدیریت ایجاب ایتدیگندن بالطبع مصارف مزدا و نسیله مسلمانره آبروجه بر نکاح ویرگوسی صناتو مجلسندن تکلیف اولمشدر . ۱۸۲۹ سنه سنده نکاح ویرگوسی اون قایمک تعیین ایدلده سنه ۱۸۸۱ ده اون بش قایمکه قدر ابلاغ ایدلمشدر .

نکاح پاره سی اکثریایزوج طرفندن اخذ اولتمقدده . امام افندی سنه نك ختامنده نه قدر نکاح پاره سی جمع اولدیده دفتر پاره سیله برابرلی بولیس یاخود قولص محکمه لرینه تسلیم ایتدیگدن سوکره مذکور پاره خزینه دولته نکاح و میریکه نامه آبروجه تشکیل اولمش بر قاصیه وضع ایدلده در .

۱۸۳۱ دن ۱۸۵۷ سنه قدر صابر انیه ده وقوعولان کیفیت معامله مجبول قالمشدر . زیرا او زمانلرده خصوصی بر دایره سی اولوب انجیق برخانه بی استیجار ایدره ک محکمه اتخاذ اولتمقدده اولدیغندن باخصوص روایانه گوره بر حریق ظهور ایدره ک اورا قک کاملاً محترق

اولدینی جهته اسکی وقوعات بالکلیه ضایع اولمشدر . (زوت زاقون) نام کتابک اون برنجی جلدینک ایکنجی فصلنده عموم نظامنامه لری بیان ایدرکن محکمه مذکورده به مخصوص اوتوز برنجی بند علاوه ایدره ک ماهیت محکمه مذکورده بی شرح و ایضاح ایلدیگنه نظراً بر مقتینک تحت ریاستده اولهرق اوج اعضا و سائر افراددن عبارت بر هیئت اولوب و اکثریت آرا ایله حکم اتمک اوزره تأسیس اولمشدر .

مفق و اعضا لک انتخابی ایسه نظامنامه سی موجبجه قزان تاتار لرینه عابد اولوب بعد الانتخاب مفقی ایمراطور طرفندن و قاضیلر و ایبلر طرفندن تصدیق اولتمقدده ایش . فقط زمانلرده مذکور نظامنامه هب لغو اولمش گئی اولدیغندن مفقی داخله نظارتی طرفندن انتخاب اولنوب ایمراطور طرفندن تصدیق ایدلگدن سوکره مفقی حضرت تلمی کنندی بگنیدی کیسه سی قاضیله انتخاب ایدره ک داخله نظارتیه تصدیق ایدر مکده در . مقتینک قاضی انتخابنده اولان حرکات مجاوز کارانه سی ۱۸۹۰ سنه

سنده ابتدا ایش ایسه ده مفقی انتخابنده اولان روسیه نك تجاویزی بر خیلی زماندنبرو حکمفر ما اولمقدده در .

نظامنامه قدیمه نك اسباب عدم مراعاتی

شو حرکاتک سبی کیسه ایچون معلوم دکدر . فقط ظنیاته گوره مفقی عبد الواحد افندی ک وفاتندن سوکره تمام ایکی ییق سنه تاتار لک مفقی انتخابنه حکومت طرفندن انتظار ایدلدیکی حالده هیچ بر طرفندن سن جیقما د یغیچون ۱۸۶۵ ده (شتاب و تمستر) سواری یوزیانی وکیللرندن سلیم گرای بن شاهین گرای جتا بلرینه مقتینک منصبی توجیه ایلمشدر .

او زمانلرده شایقه لی رجاهلک باشنه عماله و آبرقه سنه جبه گیه رک مقتینک بوسته جاوس ایتدیگنه اهالی طرفندن کندی ما پینلرنده اولان قیل و قالدن ماعدل — هیچ بر گونا اعتراض گورمه دیگندن منقی صرقومک وفاتندن سوکره حکومت اطرافه قولاق ویردی اسلاملرده یه هیچ تشبث اولمادیغنی حس ایتدیکی جهته لرینه امرای ملکیه دن محمد یار سلطانون نامنده دیگر بر شایقه لی بی

تعیین ایلمشدر . اسلاملر ماییننده ازمنه قدیمه ده اولدینی گئی اتفاق و اتحاد اولمادیغندن باخصوص هر مملکتده و هر ملتده اولدینی گئی (علاصنای) لر یعنی انتخاب ایچون خصوصی اعضا لر بولمادیغندن اسلاملرک بر کیسه بی انتخابه تشبث ایدره مدکاری جهته مقتینک مرتبه سی علمانک منصب و مسند و مسلکی ایکن روسیه ده امرای ملکیه و عسکره دن تعیین اولتمقدده در .

۱۸۸۵ ده بش بیک روبله معاش ایله مفقی محمد یازین محمد شریف سلطانوف حضرت تلمی تعیین اولتمقدده قدر علمای قراندن شهاب الدین لمرجانی و عبدالباری باووشیف و صوفوفان گئی ذاتلر عراضه ایله مقتینک مسندنی طلب ایتملرله حکومتجه سمع اعتباره آلماشدر .

سابق الذکر حریق و ضایعاتدن طولانی محکمه شرعیه نك ابتدای کشادندن ۱۸۳۶ سنه قدر امتحان اولنان مال لک عددی معلوم اولوب انجیق اوراق بریشاندن مسلمان اولدیغنه نظراً ۱۸۰۴ دن ۱۸۳۶ به قدر ۲,۵۲۸ مال لک امتحان اولدینی سین ایتمکده در .

اما ۱۸۳۶ دن ۱۸۸۹ ه قدر ۱۳,۹۲۷ کیمسه نك امتحانلری اجرا اولوب امام ، خطیب ، آخوند ، مدرس ، معلم و مؤذن وظیفه لرینه تعیین اولدیلدی محققدر . ۱۸۸۹ده صابرائیه تحت اداره سنده ۴,۲۵۴ محله اولوب ۳,۶۲۵,۴۶۰ نفوس ۶۵ آخوند ۲,۷۳۴ خطیب و مدرس وارددر .

اسمى و ولايات	ذکور	اناث	محلہ
استرخان - حاجی طرخان	۳۶,۸۵۱	۲۴,۵۴۵	۷۷
اقولانسکی - سیرپاده	۵,۲۸۵	۳,۹۸۹	۹
واتسکی - ویاقه	۶۸,۳۸۰	۵۹,۹۹۵	۱۵۰
کیرغزسکی ویریمینوی سویت
موفت سویت - خان اوردوسی	۲۹,۵۲۶	۲۹,۴۰۰	۵۹
یه قاترینسلاف	۲۹۶	۱۵۵	نامعلوم
یه نه سی - سبیرپاده	۲,۹۴۸	۸۲۶	۲
ایرقوتسکی -	۲,۴۷۱	۹۹۶	۰
قاستروه	۱۸۹	۶۷۱	۱

اسمى و ولايات	ذکور	اناث	محلہ
قران	۳۲۱,۹۲۸	۲۸۷,۶۱۰	۸۴۵
موسقوه	۲,۵۱۳	۸۱۲	۱
یزونومغورد - ییزاغورد	۲۲,۵۱۵	۲۳,۳۹۹	۵۷
اوریبوغ	۱۶۵,۳۳۴	۱۵۳,۹۸۸	۵۰۰
بیرمی	۷۲,۱۵۲	۶۹,۶۲۵	۱۹۷
بیزره	۳۲,۳۲۹	۳۲,۳۴۹	۱۲۱
ریزان	۳,۳۱۷	۳,۴۴۷	۱۵
سن پتربورغ	۲,۸۰۰	۱۵۰	۳
سیمبیر	۶۱,۵۸۷	۵۹,۵۴۳	۱۶۹
سیمبولات	۴۸۲,۷۴۷	۲۳۷,۲۰۶	۱۴
صلواتوف	۴۲,۲۰۴	۴۱,۶۱۴	۱۵۱
سامارا	۷۳,۷۳۹	۸۶,۶۵۲	۲۸۵
سامبوف	۶۱,۴۴۰	۵۹,۸۵۴	۲۷
تابولسکی	۳۱,۲۷۳	۲۷,۳۲۲	۱۳۳
تومسکی	۱۶,۷۵۳	۱۳,۴۵۵	۲۸

اسمى و ولايات	ذکور	اناث	محلہ
اوفیمسکی - اوفا	۴۹۵,۷۶۸	۴۸۹,۱۱۷	۱۳۹۶
اورالسکی	۹,۶۰۵	۸,۶۸۸	۱۴
راستوف	۱۷۶	۵۸	۱
	۱,۸۹۴,۱۳۶	۱,۶۵۴,۹۷۲	

جدولده مذکور اولان ولایتلردن ماعدا غیلستغورس ، اودیسه ، غروشتا ، وارشوه ، خارقوف نيقولانسکی ، کیرسون ، باکو ، باطوم ، چارچین ، نیرچینسکی ، حباروفکه ، وولادبولنوق ولایت وبلادده دخی مسلمان محلهلری موجود و معلوم ایسه ده مقدار نفوسنه دسترس اولمه ماسدر . قافقاز حدودندن جنوب چین و سمت شمالی سبیریا ما بینده اولان صحراى و اعنه ده منتشر اولوب بدویت خائده پشاهقده اولان مایونلرجه قازاق طائفه لری ایسه بسبتون مجهول العدد درلر .

صابرائیه - محکمه شرعیه وارداتی
صابرائیه واردات سنویه سی میتربکه و نکاح اچیه سی کسمیه اولنان ایکی نوع وارداتدن عبارت اولوب خزینه دولته محافظه اولمقده در .
مذکور ایکی نوع وارداتدن هر برلری سکر بیک روبله نی متجاوز اولوب یکدیگریله خلط ایدلمکسزین ابروجه صندوقلره وضع اولمقده ایدیسه ده ۱۸۸۹ ده ایکیسیرلشدیرلمشدر . شو بگرمی سنه ظرفنده صابرائیه وارداتنک مصارفدن فاصله سی بگرمی بیک روبله نی متجاوز اولدیغنه و هر سنه دخی وارداتک مصارفدن بیک روبله نی متجاوز فاصله قالدیغنه نظر ۱۸۲۸ سنه سندن شمعی یه قدر فاصله سی طولانورسه بو گرنکی گونده لابدیوز بیک روبله تقدر یاره سی اوله جقدر .
فقط ۱۸۶۱ ده محکمه شرعیه نك بناسیچون الی بیک روبله صرف اولمش ۱۸۷۷ ده موقوعبولان محاربه ده روسیه عسکرینه اعانه اولق اوزره اون بیک روبله و مئتی محمدیار سلطانوف حضر تارینک حجه گیمه سیچون بیک

بش بوز روبله ویرلمش اولدیغی گئی مذکور مقتبتک هر سنه بترسبورغه کلیچون بش بوز روبله ویرلمکده در. بوندن ماعدادخی هر سنه قاضی حضر تیرینه بوز روبله بمضاده زیاده وعموم کانبلره اوج بوز روبله ووسیکر بتار، و اوستال باشلرینه دخی آبروجه اکر امیله ویرلمکده در. هر سنه ایکی بوز روبله بلکه دها زیاده پاره تقویم اولتوب کانبلره تقسیم اولتوقده در.

مذکور اکر امیه لره هسی مفتی حضر تیرینک رأینه مفوضدر. مع مافیه واردات مصارفادن فضله در. باخصوص بوسنلرده فضله واردات تراید ایتمکده در. محکمه شرعیه نک بو خصوصی شایان شکران اولدیغی گئی استقبالی ده پارلاقدر. اما بوفضله پاره لری نه به صرف ایده جسکر سؤالی خاطر کوزه کلبرسه دیرزنگه : مفتی حضر تیرینک رأینه مفوضدر. بلکه همت ایدر ده بر مدرسه ویاخود بر ایتمکخانه کشاده ایدر. حاصل کلام ایش اثر همت ابرازنده در. بوقسه صرف اولتوجق ۴۴۰ نافع امور بولتور

صابرانیه نك كشاندیبرو گچمش مفتیلر
برنجی مفتی محمد جان بن حسین حضر تیری اولوب
عن اصل (اوقا) ناحیه سنده سلطانای قریه سی علماسندن
اولوب اخون عدوانیهله مشهور جلیس امرا بر ذات عالی
قدراشمش اوتوز اتی سنه مقتبتک بوسنلده اوطورمش
ایسه ده منافع مسالمینه عائد ر خدمت فوقی العاده گوستره
مامشدر .

۱۸۲۴ سنه میلادیه سنده رحلت دار بقا ایده رنک حاجی آق قریه سنده دفن اولتمشدر .

ایکنجی مفتی عبد السلام بن عبد الرحیم حضر تیری اولوب عن اصل اورنبورغ بلده سنده امام ایکن بالمر امپراطور شرعازی خان همیتنده دخی بولتمشدر . امپراطور طرفین خصوصی التفات واکراماره نائل اولمش حتی بر دفعه بش بوز روبله قیمتنده بر ساعت دخی کندوسنه هدیه ایتمش اولدیغی گئی خلیفه سنا. چون ده قرق بیک روبله احسان امپراطوری به مظهر اولمشدر . مشار الیه حضر تیری ۱۸۲۵ سنه سنده مقتبتک بوسننه جلوس

ایش کندی الیه ایامنده فارسی عبارده فرمانلریاز مشدر. سار خدماتی معلوم دکدر . اون درت سنه فتوی ریاستنده بوانهرق ۱۸۲۹ سنه سنده وفات ایش و (اوقا) بلده سنه دفن اولتمشدر .

اوچنجی مفتی عبد الواحد بن ساجان حضر تیریدر . عن اصل استرلی طاماق ناحیه سنده عبد السلام قریه سی علماسندن اولوب بترسبورغده دخی آخوندلق وظیفه سی ایفا ایشدر . شمعیکی موجود محکمه شرعیه دائره سی انک ایامنده بنا اولتمش ایسه ده کندی حیاسنده ایتمنده او طورمه موقی اولمه دن ۱۸۴۰ سنه سنده نشین بوست فتوی اولوب یگریمی ایکی سنه ریاست ایشدکن صوکره ۱۸۶۲ سنه سنده حتم انقاس معدوده حیات ایش و (اوقا) بلده سنده دفن اولتمشدر .

دردنجی مفتی ساجم گرای بن شاهین گرای توکیلیف جنابلریدر . مشهور توکیلی زاد مسلاله سندن اولوب زادکان زمره سندن عدالتمقده ایدی . وقتا که روسیه خدمات عسکریه سنده بولتوب بر چوق خدمتلی سبقت

ایش حق بیک سکر بوز یگریمی طقوز سنه لری محاربه لرنده و بولونیا وقعه لرنده بولتمش اول جهته ایکنجی و اوچنجی الکساندر لردن کندوسنه (اوردان) نشانلر ویرلمشدر ۱۸۶۵ سنه سی صابرانیه ریاسته تعیین اولتورق ایامنده شان و شهرتی سلاقه فائق بر مفتی اولمشدر . بر جمعیت اسلامیه تشکیل ایشک ایچون ایکی دفعه قزان علما واغنیاسنی زیارت ایش ایسه ده تاتارلره غایه مقصودنی آکلتمغه موفق اوله مامشدر . (اوقا) بلده سنده اوقافی بر ایتمکخانه بوذاتک اثر همتیدر . ایتمکخانه مذکوره تحت ریاست امپراطوریده (جیلا ویله لویجی اوپشاسوا) مودت انصاریه نظارتنده اولوب الآن بر قاج چو حقی روسجه و تاتارجه تعلیم ایلمکده در . ۱۸۸۵ سنه سنده وفات ایده رنک (اوقا) بلده سنده جامع قرینده دفن اولتمشدر .

اشنجی مفتی محمدیار سلطانوف عن اصل منزله ناحیه سنده مجدی قریه سندن و باشقورط قبیله سندن اولوب (میراوی) لقی خدمتمنده ایکن یکدن سنوی بش بیک

روبه معاش ایله ۱۸۸۶ ده مقبله که تعیین اولمشدر .
 بوندن ماعدا سکنه و جمیع اوزمانی دخی صابرائیه
 حسابندن تسویه اولنور .
 برده مفتی حضر تارینه مخصوص هر سنه محکمه نك
 اوت قاتنده . هیچ اولمازه اوج یوز روبه صرف
 اولنه رق - (عونت) ترهجات اجرا اولمقدهدر .
 فقط بر شی ایجه آکلاشالی . اوده بر عصر
 طرفنده محکمه مذکورده صاحب تدبیر و خادم مات
 برمفتی و باخود هیچ اولمازه ارباب سیاست و صاحب
 اقتدار بر قاضی تصادف ایتمدیگندن عبارتدر . بو ایسه
 اسلامرا ایچون جای اسفندر . مذکور ایکنجی (به قاترینه)
 مسلمانلری کندوسنه ایصندمفتی ایچون محکمه مذکورده
 کشاد ایتمدیگی گئی اورینبورغ . وطن و بوسگی
 شهرلرنده بر جمیع و مدرسه بناسنی دخی امر ایتمش حتی
 او جامع و مدرسه لرك ادره ایچون مذکور بلسلرده
 برر (منالونای) بخارخانه دخی بنا ایتمدی مشدر که ایوم
 موجوددر . بناء علیه مذکور بخارخانه لرك حاصلاتی

جامع منفعتنه صرف اولمق لازم کلزمی ؟
 برده (قرغیز) قبائل بادیه لرینه دین اسلامی تعلم
 ایچون قزان تاتارلرندن بر چوق علما طوبالایوب هر
 بر لرینه ماهیه معاش تخصیص ایدرک قزاق لرك بولندقلری
 محللره گوندرمشدر .
 ۱۸۹۳ سنه سنده (قریم) ده تر جان غزیه سی به قاترینه
 نك مذکور امر لرینی (اوقا) ولایتی غزیه سنندن تقلا
 درج ایتمش ابدی .
 به قاترینه نك مسلمانلری ایچون اولان توسیعات
 ظاهر به سی آنحق گوز بویاسندن عبارت اولدیغندن
 تاتارلر کندیلر ایچون بو فرصندن بر شی قزانغدیلسه ده
 قرغیز و قزاق لرك بادیه سنه حاوول ایدرک بخار ، علماهب
 تعلم دین ایله اشتغال ایتمیلر . او سایه ده اوقومق
 یازمق نه اولدیغندن بی خبر بولتان قزاق لرك بعضی
 بوگونگی گولیده بر چوق تاتارلری غلبه ایتمدی مکدهدر .
 بو حاله حکومت مطلع اولدیغنی گئی تاتار لرك قرغیزلرایله
 مناسب لرینی قطع ایدرک بالمکس اورالره خریستیانلری

اسکان ایامشدر . (قزاق اورس) تعبیر اولنان طوق
 خریستیانلری قرغیز اراضی واسعه سنه نشر ایدرک
 خصوصی میسیونر و بیابانلر آیینله (روسفیکاسیه) فکری
 تعمیه سی و غیرت ایتمکده ایسه لرده سعیرلی هپ هباء
 منثور اولمقدهدر . حکومتک اسکان ایتمدی خریستیانلر
 قرغیزلری خریستیانلغه جب ایده جک لری برده بالمکس
 کندولری قرغیزلر یور مشدر . شویله که لسانلری
 غائب ایتمش لر دینه جک در جهده کندی مایندلر نده قرغیز جه
 قونوشورلر . آیین روحانی وامور دینه لری خصوصاً سنده
 ایسه سنده آنحق ایکی گونلری سطحی بر صورتده تعظیم
 ایتملرندن ماعدا هیچ بر شیلرینی نظر اعتباره املازلر .
 ات به سی حرام اولدیغنی گونلر ده انلرک مذهب لر نجه ایام
 سازه ده بیله اکلی حرام اولان بارگیراتی اکل ایدرک
 کیف ایدرلر .
 حکومت بو حاله نده متأثر اوله رق بیلرینی میسیونر لر
 گوندر مکده ایسه ده منتص (۱) اوله جقاری شهه لی
 اولدیغندن حکومت بونک اوزرینه تکراراً میسیونر

جمعیلری طرفندن خصوصی تدبیرلر مذاکره سیچون
 قرار وبرمشدر .
 قرغیز تعبشی
 قرغیزلر بدوی اولدقلری جهتله سائر اهل بادیه
 گئی سود ، ات ، بوغورد گئی شیلرله کینیرلر . فقط فضاه
 اوله رق بارگیراتی وسودی . یعنی قزایله ده غذالورلر .
 مسافر برورلک خصوصاً ایسه انلرک امثالی دیگر
 بر مانده بولماز ظن ایدرم . ایام صیفده بر شخص مجهول
 کاسه بیله بر قویون کسرلر ؛ قویون ایسه کسندکاری حیوانک
 الک کوچکی اولوب کرام نلیدن ری کالدیگنده دوه ، صغیر ،
 آت دخی کسرلر حال کلام مسافرینه گوره حیوان
 که جکدر . ارزاق شناییه ایچون انق ققراسی ایکی آت
 کسدیگی گئی زنگینلری ده اونوز قدر میدان آله بیلورلر .
 قرغیز آته پشمکده مهارت طبیعیه به مالک اولوب
 سواریلک لریله سار ناسه تقو قلرندن دولایتی اقتخار ایدرلر .
 حتی روسلر آنلرک سواریلک لری نگریمی سنه مقدم کینه
 صاری . صادق خانلرک جنرال قاقوشن وامشالی گئی

مخاربه مقابل آت اوزرنده ایتش اولدقاری حرکتی
حالا خاطر لرندن چیقاره میورلر و بونک ایچون استقبالی
تفکر ایتمکده درلر . صادق خان سلاله جنگیزیه دن اولوب
هنوز بر حیات و تخمیناً آتیش باشلرنده در .

به قارینه اصل بوظلاری ملاحظه ایتمشدی . و سیاست
داخلیه نك قارینه فسکر نیجه اولدینی ده شبهه سزدر .
حالبوکه قیرغیزلر بیننده دین تعابیمچون قرار بر طرف
تجارت و یابر صناعت بهانه سیله بیله طور و نیز . مع ما فیه
اختلاط و علاقه کلیاً منقطع اوله من تانارلر به قارینه بی
هر دایم در خاطر ایدرلر . زیر امر قومه به ننا ایدیه چك
وقت شمعی گلشدر .

نصرايت طومانی

به قارینه ایامندن سوکره اون طقوزنجی عصرک
نصفته قدر گرگ ایبر طور لر و گرگ رجال حکومت طرفندن
تانارلر ایچون هیج بر گوناقله اته جق یاخود شکایت
ایدیه چك بر معامله سبقت ایتمشدر . اور و پاده اسلامیت
علمنده بر جوق نشریات غرضکارانه بر دوام ایکن

وسوه نیت اوزره کلام قدیمی ترجمه و طبع و خصوصی
(قانقوردانسیه) تطبیقات و (بیدل) عهد عقب و عهد
جدیدلری السنه اسلامیه به ترجمه . احداث اولنوب بین
المسلمین بخاناً نشر ایتمکده ایکن روسیه ده نیت
اصحابی گورلماشدی . فقط ۱۸۴۶ سنده روسیه ده دخی
دیسوز غوره جیمتاری ظهور ایدیه رک مسلکارتیه
مطابق تالیفاته اوغراشمش ایسه لرده ۱۸۷۰ سنه سنه
قدر مطبوع بر رساله به تصادف اوانه مامش بلنکه نادر
اولمشدر . ایکنجی الکساندرک زماندن اعتباراً بر طرفندن
دیسوز لرک تکثری دیگر طرفندن سیاست داخلیه نك
اصلا وان طرفه کسب قوت ایتیمی مسلمانلر علمنده
بر جوق تفوهاته . میدان آچمشدر .

(۱۸۷۱) دن (۱۸۸۶) به قدر روسیه ده اسلامیت
علمنده نشر اولان رسالیدن الاتی دوت کتاب منظورم
اولمشدر . بعضار نك اسمارینی و مؤلفارینی بیسان
ایده حکم :
(قراشین تانارلرنک استاتسقیقه سی) یعنی مالوف

آری اولوب (۱۸۶۶) ده طبع اولمشدر . (محمد تانارلریله
مباحثه اصولی) ۱۸۷۳ ده مطبوع اولوب (وینو غرادلی) نك
آریدر . (مسلمانلره قارشیه عهده جدیدک عدم محر فینی
اثبات) ۱۸۵۲ ده تالیف و ۱۸۷۴ ده طبع اولمش
فیلیموتف آریدر . (قرآنک حاصلی و روحی) ۱۹۰۴
ده تالیف و ۱۸۷۵ ده طبع اولمش کوتیوسی آریدر .
(مسلمانلری نصرايته چیقارمق ایچون قرآندن مناسب
آیات) ۱۸۴۴ ده تالیف و ۱۸۷۵ ده طبع اولمش فار تو تالیف
آریدر . محمد «صام» نك نصرايتدن مأخوذ قعالی انکلیزجه
دن ترجمه اولمشدر . (جهاد حقتده مسلمانلرک تعابیمق)
(حج و مکة به سفرک دین و سیاسته تاثیر) بورسلله ده
اسلاملری ممکن مرتبه حجندن منع ایتمک ایچون تانارلرک
لزومی بیان ایتش و بوگی مغترباتی شامل بر جوق کتب تالیف
اولنوب دیسوز جیمتاری طرفندن طبع ایتمک اولمشدر .
نار یئنده نشر اولمشدر . بر چوغنده طبع اولمشده ده
شمعی بر اختلاف طایور ایتیم و ایچون معنی طوالمقده در .
ایلموده بر زمان نشر اولمشده شبهه سزدر . بونارندن

ماعدای بومی و هفتعلق و شهری ژورناللر دخی آکسک
دکلدر . کسه نك مدافعه ده بولندینی اسلاملر ایچون
حقیقته مصیبتدر . علمای اسلامدز ولو بردفمه اولسون
بر مناسب ردیه گورلماشدر .
روسیه ده بویله بردیه نشر ایتمک ممکن دکل ایسه ده
جریس اولان مملکتلرده طبع و نشر ایدیه بیلور .
اسلافنک کندی عصر لرنده خوارج مرجئه و مشبهه .
چیره به ، قدر به گئی بر طاقم فرق ضاله نك ردی حقتده
متعدد کتابلر تالیف ایتش و آنلرک مذهب لری ابطال
ایتمک لری گئی بزده زماندن مناسب رد نصاری خصوصنده
کتابلر تالیف ایتلر . مولانا الشریح رحمة الله اقدی
حضرت تانارلرک (اظهار الحق) نك کتابی بزم ایچون بر رهبر کافی
اولدیشدن حقیقی بیانه هر کس حر اولدیفنه بناء کتاب
مذکورى مطالعه و حفظ ایتمکدن سوکره حقائق
اسلامی لری لا قبلک تعابیم ایتیمی اولان حیو حقایق مدافعه
اصولنی گوسترملی بزم . بزم ایچون فرنک و روس غزیه
لری مدافعه ممکن اولدینی تقدیر چه عربی غزیه لرینه

مدافعه اجملی بز

مصدره نشر اولان « النيل » غزته سنك سنه هجرية
 نك بلك اوج يوز اون برنده (۴۰۰) نومرولو وسنه
 مذكوره اوج يوز اون ايكنسنده (۴۲۶) نومرولو
 نسخه لر نده نصرانيت حقنده جزئي برشي گوردكاري
 زمان ، برطاقم ميسيونرلري ، علمای اسلام طرفندن متعدد
 امضار ايله خريستاناق عليهنده برطاقم بندلر نشريله
 دين و علمامزده افترا اولتيور . بوكا نصل تحمل اجملي
 ديرك ، امر يقاده نشر اولمقده اولان (كوكب امريكا)
 غزته سنك (۱۰۶) حجي عددنده ستونلر طولوسي
 هزيان ، ارا جيف ياز دقلى حالده ارا جيف ، مذكوره علمای
 اسلام و يا ادا زمرة - نندن هيچ بر كيمسه جه نظر اهميته
 آنجا ديقندن گوياعلمای اسلامي اسكات ايتدك زعم فاسدده
 نجاوزات متعصبانه لرني بوگونكي گونده اطعاف مضاعفه
 ايلمگه باشلامشدر . بناء عليه بوبله بر خصوصده سكوت
 اتمه ملي بز .

روسیده اسلامیت علمبنده مداخلة رسمیه

اولا عموم مدرسه لرك معارف نظارتي تحت اداره سنده
 اولسيدير ، مداخلة مذكوره نك اجراسي حقنده اختلاف
 آرا تكثر ايندييه ده نهايت . صناتو مجلسنده مذاكره اولنه
 رقي ، وقع اجرايه وضع ايدلس و بلك سكر يوز آلتش
 در دانشي سنه ميلاديه ده فرمان امپراطوري دخي صادر
 اولمشدر . فقط امرای سياست ، تا تارلك ايچنده نفوذلي
 عامما بوئنديني ايچون اختلال داخيلدن احتراز ايدرك
 فرمان مذكوري بر پارچه مخفي طومنه لرني مناسب
 گوردكاردن عمومه اعلان ايجوب انجق مسلمانلرك
 آز بوئنديني محالرده اجرا ايله اكنفا ايتمكده درلر .
 مسلمانلرك بالاسه قائله بوئندفولري محالردن بري ده
 (وثايقه) ولايت اولوب ولايات مذكوره (اوچيره تنوي
 سيز) مجلسنده بر نوع اوسته نقله مداخلة به تشبث ايتك
 ايچون بمدل لرك معارف نظارتي تحت اداره سنه داخل
 ايديله چكفي مسكوت عته خالصده ترك ايدرك اولا
 مسلمان چو چقلايرني مدرسه لرك خصوصي بر دارة - نده

روسجه اوقومتقله تكليف ايتملرني مذاكره ايتمشلر
 فرداسي گوني مذاكره مذكوره نك نتيجه سي اولان
 روسجه اوقومتق ماده سي (زمستوا) اعضالردن مير سيد
 بن يعقوب بونسوف واسطه سيله (زمسكي) مجلسنه اعلام
 و اشعار ايتمشلر رجال مجلس كافة قبول ايتديلرسده
 غوبيرسكي آخوند ابراهيموف حضر تاري شريعتمز
 مشاعده ايتيور ديرك مخالفت ايتديگندن مجلس مذكور
 ۱۸۶۸ مارت ۱۵ تاريخنده ۱۵۴۰ نومرولو اوراق
 رسميه سي ايله مسئله مذكوره شريعت محمديه جه تجوز
 اولناديقني محكمه شرعيه ايسه روسجه اوقومه نك عدم
 جوازينه ظاهرأ بر قنوي بوله مديقندن مذكوره آخوند
 ابراهيموف حضر تاريه مسئله شايعه ايچون خصوصي بر
 قنوي ياز مسنه امر ايتمشدر . اخوند حضر تاري بو حاللاري
 گورنجه عدم جواز حقنده كنديسندن بر كلام صادر
 اوليوب انجق طابفة قلوبك و قلوبك ميساعد اولماديقني
 جهته علوم شرعيه دن بهره قاله چقلاينه بناء مخالفت
 ايتديگني بيان ايتمشدر .

وجه مشروح اوزره مسئله گيدكجه ميدان وضوحه
 چيقمقله والي ولايت و بائق طرفندن مفتي حضر تار بلك
 اهل اسلامه نصيحتني رجا ايدرك محكمه شرعيه به
 خصوصي بر مکتوب گديسه ده مفتي طرفندن رد چيلدين
 ماعدا برشي گورلد يگندن سنه مذكوره اغستوسنك
 بديينده والي ولايت اورنبورغ طرفندن محكمه شرعيه به
 تهديدانه و صوره ناصحانه بر مکتوب گوندر لمشدر .

بالاده سبقت ايتديكي اوزره امرای محكمه شرعيه دن
 ارباب سياست و صاحب حجت ، مدير بر كيمسه اولما
 ديقندن كندولر يمه مساوي اولان بر طاقم كيمسه لرك
 تهديدندن خوف ايدرك مدرسه لرك محكمه شرعيه
 تحت اراده سنده اولديقني و بدرجه حقنده هر نه امر
 امپراطوري صادر اولديسه داخله نظارندن محكمه
 مزبورده اشعار اولمق رقي امر مذكورك طرف محكمه دن
 مدرسه لره تهديه ايديله چكفي بيانله . واليرلي اسكات
 و ايتير طوزه عشر نخالات ايتده چكاري برده كندي ياقه لرني
 تخليص ايچون مدرسه لرك نظارتنني صرف نظر ايدرك

عموم مدارس اسلامیة یعنی معارف نظارتہ ترک ایلہ مقابلہ
اجتہاد در . بونک اوزرنہ والی موسی الیہ ۱۲ ایلول
تاریخیاہ فکرار مہداده و آمرانہ بر مکتوب گوندرمش
فقط محکمہ شرعیہ مذکور مکتوب اخیرہ بر طاقم
جوابلریازہرق بر مہ تمام اولدقندن سوکرہ طرف موسی
الیہ گوندرمش ایسده نہ گونا جواب یازلرینی وجواخانہ
نک ارسالیچون نہ بر مہ قدر توقف ایدلرینی کیملہ بہ
معلوم دکندر .

ایشته ایش بورادہلرہ کاتبہ بین العنا و بین الاہالی
قیل وقال تکثر ایدرک قبول ورد بنتیہ اختلافی
ظہور ایتمکہ رأی حکومتی تجویب ایدلر حکومت
طرفندن تاطیف ورد و نتیج ایدلر توقیف و تحت
مسئولیتہ آلدینی گی محکمہ شرعیہ تک دہ ولایات محکمہ
لربلہ تعاطی افکاری تداول و تطاول ایتمکہ باکملادی
اونانده (صارایول اویزنی اوچیلشجہ) محکمہ
طرفندن ۱۸۶۸ سنلی کانون لوشک تیدیشده مفتی
نامہ مخصوص برورقہ سندہ ۱۸۶۴ سنہی و ۱۴ تموز

تاریخندہ تاتارلری (ابروسیت) یعنی «تکمن مرتبہ روسلا
شدیرمنہ غیرت ایدک» امری صادر اولدیغنی بیان
ایتمشدی . بوندن ماعدا مذاہب احتیجیہ ادارہسی طرفندن
دخی صورت غیر رسمیه دہ اولہرق بر طاقم تہدبات
کلدیسهده مفتی حضرتلری حلیانہ جوابلر و برمش
ایدی . وجہ مشروح اوزرہ و قیبلہ محکمہ شرعیہ بہ
وارد اولان اوراق رسمیه و غیر رسمیه بوگونکی گونده
جملہ سی موجوددر .

روسجہ اوقومق ایچون روسلرک تکلیفہ باشلوجه
سبب اولمق اوزرہ گوسہ تردکاری لزوم ! «مسلمانلر
خاندان امیراطوری استلرینی بیلمور و مؤذللر دعا
تجمیورلر» دن عبارتدر . تعیل مذکور ۱۸۹۰ تاریخندہ
(موقت صاوت) ردیی یعنی «خان اردوسی» شہرندن
مفتی حضرتلرہ دخی گوندرمش ایدی .
محکمہ شرعیہ تک ولایات محکمہ لربلہ مراسلہ اوراق
آنانده محکمہ مذبورہ عموم مدرسہلرک نظارت
حقوقندن صرف ایتدیگندن بختله جواب و برمش

اولدینی جہتلہ بوگون کافہ مدارس مسلمین معارف
نظارتی تحت اداره سندہ قلمش ایسده بین الاہالی
مدرسہلرک نظری معلوم اولیوب اسکی زمانده اولدینی
گی نظرسر اولہرق یالکز مدرس طرفندن اداره
اولیور ظن اولمقدہدر .

آ کلاشدیقنہ گورہ معارف نظارتک مقصدی
مسلمین مدرسہلرینی نواصول پروگرامہ وضع ایدرک
آرادہ روس اساتی تعلیم ایتمکدر . لکن مسلمانلر
روس بزم بابامزک بیوک اوغلی دکندر لاید آنلرک
مداخلہ سندہ بر مکر و دیسیسہ اولہ جقمدر باخصوص
(ابروسیت) روسلاشدیرمق کلمہسی دخی طرفندن
اسماع ناسہ قرع ایدلرکدہدر . دیرک برچوق اولہ ایزاد
ایلمکدہدرلر . روسلر تارنارلرک اساسنہ آشنا اولدقلری
جہتلہ ملالرایاہ امتزاج ایدہ مدکارندن غرضکارانہ معارف
مجبور اولمقدہ درلر . ارباب عقولدن بعضی ناسی مادہ
مذکورہ تک خطر عظیم اولدینی جہتلہ استقبالی تامین
ایتمک خصوصندہ مدرسہلرک محکمہ شرعیہ تحت اداره

سندہ واصول جدیدہ پروگرامی اوزرہ اولمسی موجب
اطاعت و ترقیات اولدیغندن ہر ایکی طرفک آسایشی
محافظہ و اکیالہ باعث اولور . حتی رسماً معارف نظارتی
ادارہ سندہ اولسہ بیلہ صورہ محکمہ شرعیہ طرفندن
ادارہ ایدلری فکری بیان ایتمکدہدر .

ظن عا زانہ جہ دخی مدرسہلرک بلا نظارت ابقامی
جائز دکندر . فقط معارف مأمورلرینک السنہ شرقیہ
دن بہرہ منبت اولدقارندن بشقہ ہب مسیونر جمعیتلربلہ
علاقہ ارا اولدقارندن باخصوص مدارسمدہ تحصیل اولتان
قنون عربیہ کافہ شریعت احمدیہ عائد بولاندیقندن
محکمہ شرعیہ نظارتنہ ادخال ایدلمسی تک مناسبدر .
بردہ محکمہ مذکورہدہ بحق نظارت ایدر بر شعبہ
تشکیل اولنوب مدرسہلر دخی برچوق صنفلرہ تقسیم
ایدلرک مسلمانجمہ اوقوبوب یازمق نخصیاتی اکیال
ایدن جو جقارہ تدریجی اولہرق روسجہ دخی تعلیم
ایدیلور و امتحان سنویلری ختاندہ محکمہ شرعیہ واسطہ
سیلہ ہم معارف نظارتنہ ہم دہ داخلہ نظارتنہ عرض

ایدیلور بر اصول ایجاد ایدلیکی تقدیرده طرفینجه
مطلوب حاصل اولمش بولنه جنی شبهه سزدر . فقط هر
ولایتده مدرسه لر اوزرینه صاحب انصاف بر آخونی
مفتش نصب ایدرک نقصانلرینی اکیل ایتمک لازم اولدینی
گبی معارف نظارتی (وزیرستوا) طرفدن ده معاونت
تقدیه اولوقده لازمدر .

نایباً علمایه (آبروآینلای-سیره) تکلیف اولمشیدر .
بو ایسه مسلمانلرجه هیچ مجوز اولتمه مانز . اماملر آخونی
مقتدی به و مدرس اولمقدن مانعدا روسجه بیلمه لرینی
ایجاب ایدن احوال سیاسیه مداخله ایتزلر امانتوی
بر دفعه محکمه شرعیسه طرفدن (میتربکه) دفترلری
ویرلسی و بعض اعلانلرک روسجه اولمشی مذکور
دفترلری تاتارجه نشر ایتدکاری گبی سا برایه ده بولنان
رحمان و کاتب طرفدن دخی تاتارجه یازوب نشر ایتمک
مکن اولدینی جهتله روسجه اوقومقله مکلف اولملرچون
عالمه نامه اوله مانز . بو خصوصده حکومتک فکری آخونی
علمایی مجیهلیدن عبارت اولدینی مسلمانلرجه و عامه ارباب

انصافه اظهر من الشمسدر . زیرا ازمنه قدیمه دنبرو
علمامز تعالیم و تدریس لرنده ثابت قدم اولدقلری اهل
تقوی و متشرع و متسنن اولمقله اهالی به نفوذلری گچردی
حتی اهالی علما قولنی عین احادیث نبویه گبی تلقی ایتمکده
ایدیلر . فقط روسجه اوقومق قانونی میدانه وضع اولدقدن
صوکره روسجه دن امتحان و یرسیرک تعیین اولنان اماملر
ایسه علوم شرعیه و نصاب دینیه ایله اشتغاللری بر طرف
اولسون کندی آسانلرینی بیله ترک ایتمک درجه لرینه قدر
حقیقتشدر . معاذالله اوقومقله اماملر آلتی سنه طرفده
بو قدر تکثر ایتدیلر؛ بوندن یگریمی ، اوتوز سنه صوکره
اصل اوله چقدر؟ اوله اماملرک اهالی به نفوذی تاثیر
ایتمه چکی بدیدیلر . اوله ایسه جهلایه کم نصیحت ایدر؟
واولادیمزنی کم تعالیم ایدر؟ حقیقت بورایه موجب اسفندر .
فقط احتمال که ایلرده روسجه ده و علوم شرعیه نک
هیسنده ماهر بعض ذوات میدانه حیقسون . حیقار ، اما
اسکی علما نک نفوذی آنلرده بولنه جنی شبهه لیدر .
خلاصه کلام بو حال بویه دوام ایدرسه لابد روسلر نائل

مرام اوله چقدردر .

نایباً — ممالک روسیه ده طبعنه مساعد اولنجان کتب
ورسائلک مدرسه لرده تدریسندن منع ایتمک . مذکور ماده
دخی ظاهرده سانسورک تجوزاتی گبی گورونورسده ۱۸۹۳
تاریخنده تاتارلرک بو خصوصده اجتش اولدینی رسمی
و غیر رسمی تدقیقاتدن مستبان اولدیفنه نظراً حقیقت
حالده حکومت مداخله سی اولدیفنی آکلاشامشدر . ذاتاً
سانسور کندوسی دخی رجال حکومندن برکیمسه در
طبعی کلیاً ممنوع اولان کتابلر آخونی عقاید انسانی
شرعیله فقه الا کبردن عبارت ایسه ده تحریف و تبدیل
ایندیکی کتابلر پک چوقدر .
سانسورک یدنده تحریف اولنان کتابلردن بر قایل
کتاب عد ایدیه ییلورز . احادیث نبویه دن مشکوه المصابیح
واخلاقدن عین العلم و بخاری زادو علم الفقه من مختصر
الوقایه و بعض سور قرآنیسه و مفصلات کلام قدیمدن
«قل یا ایها الکافرون» سوره سی کلیاً طی ایتمک ایسته
مشدی . حتی ترکیه (استوائی) نام کتابدن کافه کله شهادتی

اخراج ایتمک ایسته مشلردی . سانسورک مذکور ایلیان
معامله لری عموم تاتارستانی نزلله گتورمشدی . حتی
صدیانه وارنجه به قدر بو حالدن متأثر اولمشلردی . بناء
علیه اهالیسندن بعضی هجرت ایتملر و برچوقلری ده
آنلرک عقینندن هجرت ایتمک اوزره مهیا بر حاله کیشلردی .
اوزمانلرده خواص و عوام بنننده قیل و قال و تلاش
اودرجه لره وارمشدی که صباح آقشام ، چار ، جوار
هپ یکدیگر بیه ملاقاتلری آسانسده بعد السلام «قرداشم
نه حالده سکر؟ کتابلریمز و مسلمان قرداشلریمز حقنده
نه خیر واریمه هیچ بر حوادث ایشدیکیمز؟» دبه
استیخار و استفسار ایدیشیرلر ایدی جمله ولایت و کافه
حوالیده بولنان مسلمانلر کتب و کارلرینی ترک ایدرک
گیجه . گوندوز قوروم عرضیه تقدیمه اشتغال ایدرلردی .
اوج ماه بو حال اوزره دوام ایتمشدر . نهایت بعض عقلا نک
تدبیریه تاتارلر طرفدن پتربورغه بیدر پی خصوصی
وکیللر گوندوزیلوب کتب دینیله نک تحریفندن مسلمانلر
راضی و خوشنود اولدقلری عرض ایدلرینه ده هیچ

بر نمره گورنله مامشدى ، عاقبت صوك دفعه اوله رق
 ۱۸۹۴ سنه سى مايسنك اون بشنده قزان واور يبورغ
 وبلاد سائرهدن اون سكرز وكيل مرخص بترسبورغده
 اجتماع ايدوب داخله ناظرينه عرضحال تقديم ايدهرك
 كتب دينه نك على اصله ابقا اولمىنى استرحام ايتشلدرد .
 داخله ناظرى (دورنوف) حضرت نلرى مرخصلىرى
 كال نزاكتله كندى حضورينه قبول ايدهرك تانارلك
 اسباب تالاشندن سؤال ايلمشدر . آنك اوزرينه محمدخان
 عليوف حضرت نلرى احوال مسلمىنى اولدينى گي شفاها
 عرض ايلمش و (دورنوف) جنابلى دى كال دقتله
 استماع ايتكدن صوك مرخصله خطاباً (نمره ممكن
 اولدينى قدر تانارلى تسكينه غيرت ايدك ، انلر هجرت
 ايتسونلر . هجرتك عاقبتى وخيمدر ، پریشان اولورلر .
 بن سرك مطلوبوكزه غيرت ايدرم وسزى ده ممنون ايدرم
 سزى سزى حاللارى ويريكز ؛ بن سزه جوانى واليدر واسطه
 سيله اعلان ايدرم) ايدهرك مرخصلك هر بررلريله
 وداعلاشدندن صوك مرخصلكه نلرى تليكترينه گوندرمشدر .

ماده مذكوره دن صوك مرخصلكه ايجنده برهيجان
 وحرکات مدعشانه حس اولمغه باشلايدندن رجال
 حكومت دى آراق بو ايدندن شمديك واز گچملى دها
 صره سى دكش ديمكه قالمش شاردى . بناء عليه اورطه لاق
 شمديك تسكين اولنديسه ده ايلروده شومعه انله سيته نك
 برده ايدانه حقه مسندن خوف ايديلور . برسام روزگارى
 گي گادى ، گچدى جناب حق بر دها گوستريمه .

تانارلك احوال حاضره سى

تانارلر تجارت و صناعت وزارت جهتلر دن روسلره
 نسبه دون ديمكه مجبور ايسه كه ده تجارت ايلنده روسلره
 رفاقت ايديه بولورلر . تانارلر ده قارىقه طورلر حتى ايمراطور
 طرفندن تصديق ايدلمش بيوك شركتلر دى موجوددر .
 جام ، نطق ، بز ، صابون و امثالى اوفاق قارىقلر اصحابى
 دى موجوددر . بر جوق صنايع نقيسه ايجانلر دن عمومى
 وخصوصى (ولستوفكه) سرگيلر ده مداليه ايلمش كيمسدر
 كرتله بولونور سيارس و امثالقا سرگيلر دن دى موقع
 مهمى اشغال ايتشلدرد . اليوم نفس بترسبورغ وموسقوه

وبلاد سائرده (رايستوران) بيوك اوتلارك اصحابى هب
 تانار اولدينى گي بترسبورغده بولنان كئاز ، غراف وقو-
 نلر ك نزهنگاه بخلارى دى هب تانارلك تحت تصرفنده .
 در . سير ياده دى بر جوق تجارتلر تانارلر منحصراً
 قلمشدر . تانارلك اخوت دينه لرى تام اولدينى گي تجارت
 وسائر امور دينه بده دى تعاضد و تعاونلرى ايسك
 نكلدر . تانارلك ايجنده ترزى ، فوندره جى ، قابالجى ،
 دولگر ، معمار ، باقر جى وسائر ارباب هنر كرتله بولمقده
 در . فقط شمى به قدر علوم وفنون عربيه ماهر بر
 جوق علمائى عاملين و ندريس ايديلان علوم حكيميه
 رياضيه و معارف سياسيه تانارلرجه شمى به قدر نظر
 اهميته اتمامش ايدى . شوصوك وقعه خجانه ده بعض
 ارباب عقول طرفندن علوم وفنونك تعميم و ترقيسى
 و اولاد و وطن دن ارباب سياست بشد بولمى . ملاحظه اولمىرق
 هر ولايت و ناحيه لره نواصول مكاتب تاسيس ايدهرك
 معارف بولنه سلوك ايجمه باشلايدن نلر بعضى اولاد
 واقربا و تعلقاتى و بعضا ده قريه ايتامنى علوم وفنون و معارف

وسياست قزانديرق ايجون تركستان و عربستانه گوندر
 مكده درلر . نمره جهد و غيرت اوله رق شوصوك سنلر
 ظرفنده جزئى موفقيت دى گورلمكده در . فقط
 مدرسه ليريك معارف نظارتى تحت اداره سنده اولدينى
 كلياً خاطر دن جيقارميلم . حتى او خصوصه رساله نك
 صوكنده مصرده نشر اولنان النيل غزته سندن تقلا بر
 مکتوب غربى دى او قويه جقسكز . زير ۱۸۷۰ سنه سى
 ايلوك اون سكرنجى گونى تاريخنده ۶۶ نومرولو اوراق
 رسميه ايله بكي مکتب و مدرسه كشادى نك روسجه
 اوقومقوله و شر و طى وسنه مزكوره ده ۲۶ مارت تاريخيله
 دى موافق نظام اوليان مدرسه و مكاتبك العا اولمىنى
 مفتى حضرت تارينه اعلان ايدلمشدر .

حكومت طرفندن بوگي تكاليف انسانده ولايات
 و بعض نواحيه مأمورين طرفندن بر جوق تعديت
 وحشيانه وقوع بولمشدر . از جمله قزان نواحيسنده (منكر)
 وقعه سى ۱۸۸۴ ده صامرا نده (سولاي) وقعه سى و
 ۱۸۹۳ ده (جيستاي) وقعه لر آخى ناميلر دن صادر

اوله بیلور . اهل اسلام طرفندن جزئی برشی گورلدیگی
گی برطیجیاق نامی طاقه رق ستونلر طولوسی اراجیف
نشر ایتدی که قیام ایدیورلر . بزم بو وقعه لره نه دیه جکار ؟
واقعا بو سئواله جواب ویرملری لازم گاورسه پینلرنده
مشهور و ضرب مثل حکمنده اولان : « جنایت جزائی
موجبیر . جانی مسلمان اولقی شرطیله » قولی تکرار
ایتمش اولورلر .

روسلر تاتارلری نه قدر (اروسیت) یعنی روسلاشدرمه
غیرت ایدرسه او نسبتده عداوتلری مزاد اولمقدهدر .
تاتارلرک ایچنده روسیه دار الفنونلرنده اکیال تحصیل
ایتمش کیمسه لر حق مکتب حریبه زادگان قسمندن
مخرج بر جوق ذاتلر وارایسه ده درجه ماموریتده
ترقیلری پک محدوددر . شویله که دار الفنونن چیقیمش
بر مامور مسالمک رتبه سی آتیق مستطاق پک چوق
ترقی ایدرسه نهایت مدعی عمومی وکیل اولک بیلور
عسکر یه ده ایسه میر آیلقدن زیاده قطعاً ترغ ایده من .
نادر آ جنراللر بولمقدده ایسه ده آنلرک ترقیاتی بر جوق

اسبابه مبیدر . مثلاً جنرال صادق ۱۸۷۷ده وقوعبولان
حریده بوقدر صداقت گوستمش برخان زاده ایکن
اللی بش یاشنده آتیق جنرال (ایبتیاند) اوله بیلمش
اوده (اونستاقه) تقاعدیله برابر . لستاتانولرک جنراللی
ایسه و متاهل اولماق شرطیله در . حاصل کلام بومقوله
اوج ، مدت جنرال بولمقدهدر . بیان ایستدیگمز
شوعدالت (!) بالکیز تاتارلر ایچون اولمیوب اورتودیس
اولیانلرک جمله سنه شاملدر . از جمله فنلاندیلولر ، لیلیر
یهودیلر ، راصقولر کافه روسیه اداره عادلانه سی تحتده
ازلمکده درلر . (۱)

بعضاً حکومتک عموم تاتارلری (اراز اوایت) ایده جکی
یعنی تهذیب اخلاق ، دها طوعروسی خرسیتان مدنی
کسب ایستدیهرک تیرکن بسبتون خرسیتا تاشدیور بومرک
فکر نده اولدانی افواه ناسده سوبلتمکده ایسه ده بر نتیجه تی
متیح اوله بیله جک شیلردن دکلدز . روسیه ده عمومیتله
معارف هنوز رواج بوله نامش ایکن بالخاصه تاتارلری معا
رغه سوق ایتک نهدن نشئت ایدر ؛ برده اکثر یاریک خانینی

متجاوز روس قریه لرنده اولادلرنی تعلیم ایده جک بر
مکتبلری اولدانی حالده یگرمی ، اونوز خانه دن عبارت
بولانان بر مسلمان قریه سنک مکتب ویامدرسه سنک
خصوصی بر دائره سنده روسجه اوقونسی نهدن طولانی
ایجاب ایدیور ؟ تاتارلر لاید بوگی احوالی مسلاحظه
ایده جکلدر .

طلولر ازمته قدیمه ده سار مسلین صرد سنده ایکن
هب روسجه اوقومغه دوکولدنکن بونونکی گونده
بالکیز آغزلرنده بر کله توجیدن ماعدا اسلامیلرنی
اظهار ایدر برشی قللمشدر . لسان قدیملری اولان
ترکیه تی یعنی تاتارجه تی بسبتون غائب ایتشلر . ماکولات
مشروبات ، ملبوسات دخی هب آقراقه اولدیفندن
قران تاتارلرن ماعدا کیمسه لر آنلرک مسلمان اولدیلرنی
دخی بیله یورلر . معارفک لزومی تاتار غنشدنده دخی
انکار اولنه ماز . فقط معارف اسلامیه ایله برابر اولمقدده
فائده ویرمز . بناء علیه عالم اسلامیتده اول بول تحصیل
لازم اولان شی علوم دینیه در . تحصیل علوم سی

و غیرتله وجوده کله جک شیلردن اولدانی جهتله اصول
جدیده وقیدمدن هر هانکیسی اولورسه اولسون سی
و غیرت ایدلدیکجه هیچ رگونامرنی موجب اوله مدینی
هر کسجه بدیدر . زیرا اصول جدیددن مراد مزده
اوقومغه و آکلادانی حفظ ایتکه جاشدر مقدن عبارتدر .
بودن اونوز سنه مقدم قران و جوارنده و اورینبورغ
ونواچیننده حتی سیر یاده اصول قدیمه اوزره اوقویوب
یتشمش بر جوق عاممز و ارایدی که آنلرک هیبتدن
بالکیز مسلمانلر دکل روسلر . حتی رجال دولت بیله
حضور لرنده تادب ایدرلردی .

بو حال ایسه عیناً مشاهده ایتدیگمز شیلردن اولمغه
هیچ بر کیمسه نک انکاره مجالی بوقدر . روسیه حکومتی
دخی حال مذکوره مطالع اولدیفندن دولانی علمانک
شوکتی ازاله ایچون (صناتو) مجالسک قرار یله (اراز
لو ایتلنای سیزه) مسته سی تکلیف ایلمشدر . عموماً
علما اوصافی حمیده ایله متصف اولمقدجه علملرنن هیچ
برشی استفاده ایدیله من . حتی زمانزده علما سلکنده

گورولور بر جوق کیمه لر واردرکه دنیاده آندن ارذل مخلوق بولماز درسه ک حقی ز . (دوخاوانای صابرا نیه) تحت اداوه سنده ۵۶۰۰ امام بولندی حالدہ آحق کندی محله سنه نفودی گچرش عالم بوله بیلر سه ک شکر ابدهرز . حال بوکه علمای سائنه ک نفودی عموم ولایتاره قدر تاثیر ابدردی . وقتیه علمادن بر امر صادر اولدینی زمان عامه جه قبول اولونماق محال درجه سنده اولمی هب اخلاق حیدره ایله متصف اهل تقوی و حقیقه آس بلمرورف نه عن المنکر اولدقنندن نشئت ایتمشدر . بناء علیه مستقابه مائزک سعادت مدنییه وصولاری سه عامازک صلاح حائده امید ابدهرز . فقط شوراده بر حدیث شریف مخطر استدی . (روی عن عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه قال . قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الله لا یقبض العلم انتزاعاً یترعه من الناس ولكن یقبض العلم یقبض العلماء حتی اذا لم یترک عالماً اتخذوا الناس رؤساً جهلاً ففسلوا فافقوا بغير علم فضاوا واضلوا) قال ابو عیسی هذا حدیث [حسن صحیح]

منطوق حدیث شریف شمدبلیک روسیه مسلمانلری بینده ظهور ایتمشدر . لکن جناب مولا فرصت احسان ابدهرک اخلاق عامانک ده اصلاح اولمیسی ممکن شلردن اولدینی جهته (لایاسوا) آیت جلیله سنی در خاطر ایلبه رک سی وغیرت ایجلی (واعتصموا ولا تفرقوا) قول شریفلری موجبجه حبل متیه تمسک و بین الاخوان افتراقدن نجیب ابدهرک مهما امکان کظم غیظ ، قصور و کسوری معافاته ، اتفاق واتحاد و یکدیگر مزه لایق و تمکن اولدیغیز مرتبه معاونت ایتمکله معامله محموده و اخلاق مدوحه ایله متصف اولمغه خالصجالی ز . تاتارلر باقیورسه گورولور که هر دولتک انهدامنه ، وهر ملتک انقضاضه برنجی سبب اختلاف و تفرق قدر . ایکنجی سبب تفرق ، اوچجی سبب سنه تفرق قدر . تاتارلرک اوزرنه روسلرک تسلطنه سبب لایحق قطع بردوام اولان یکدیگره قارش گوستردکاری عداوت و بین العالما ظهور ایدن خصوصتدر تاتار گنجاریچون تدرنجی اولمورق روسجه نی محصل ایتمک امر نافع ایسه ده عالما ایچون لزومی بوقدر .

تأمین استقبال
افکار عاجزانه به گوره تاتارلرک استقبالی تأمین ایتمک ممکن ایسه ده بر جوق شروهه متوقفدر . برنجی صابرا نیه نی اصلاحدن عبارت اولوب اوده بر قاج اسبابه موقوفدر . اولاً قاضی حضر تارینک ماهیه سنی یوز الی روبله ایجلی که رشوت و طمه سدن اجتناب اتسون . ثالثاً قاضی انتخاب ابدهرک جک زمان تقرب ایندیگنده ا کابر علما و اغنیای مفتی حضر تارندن متدین بر کیمه نی انتخاب ایتمی التماس ایجلی . امین بر ذات تصادف ایندیگی تقدیرده خدمتی اوچ سنه به حضر ایچوب بلکه ایکی . اوچ (ترتیب) دابقا سیچون سنی ایجلی . ثالثاً قاضی حضر تارنی صابرا نیه حقوق و ناموسنی وقایه ایچون (عدل ساعة خیر من عبادة سبعین سنة) معنای منیفنجه عمل ایجلی . رابعاً صابرا نیه به مخصوص نیم رسمی بر (ویدومس) غزنه نشر ابدهرک ابونه سی محله امتحال ایچون ایکی و افراد تاس ایچون اوچ روبله اولمی . هم صابرا نیه به کلیتی واردات و هم ده عموم اهل اسلامک استفاده سنی موجب اولدینی

گی بو مناسبته مصحف شریفک طبیعه صابرا نیه مطبعه سنه حضر ابدهرک بیلور . هر بولایتده روحانی بر زورنال نشر اولمقده اولدقنندن محتویاتی بالکن حکمه شرعیه به مخصوص رسمی حوادندن عبارت اولوب سیاسته مداخله ایتمدیگی تقدیرجه حکومت خصوص مذکوره ممانعت ایتمکدن بشقه تمون دخی اولور . اوامر مخصوصه و تنظیمات بوغزنه اعلان اولونور . سیر قولره حاجت قالماز . میریکه دفتر لری دخی کندی مطبعه سنده احضار ابدهرک . مطبعه ایچون ابروجه برداره لازم دکلدن . زبر مطبعه و هیئت محریره ایچون مسجد طرفنده کان (فیل) کافیدر . و بوسابه ده هر سنه خصوصی سالنه مهلر و ایستایستقلر دخی نشر اولونور . برده آره صره صابرا نیه به مخصوص ساله لر نشر ابدهرک . حاصل کلام صابرا نیه ایچون خصوصی بر مطبعه بولندیر مق فرض درجه سنده در . خصوصاً قاضی حضر تارنی ایتمارک استحقات ایچون بر حد تعیین ایجلی حد معینه مطابق اولمادینی تقدیرده کیمسه نک خاطر ته رعایت ایتمکسزین بالاستحقاق محر و مگوندر ملی

سادساً اکابر علمای هر سنه ایام تعطیل در مفتی حضرت تلمی
زیارت بهانه سبیله گلوب منافع ملیه به عائد فکر لر عرض
ایتملی .

سابعاً صابریه ، مدرسه لری تحت اداره سنه آوب
علمایه خصوصاً بر طریق مستقیم گوستره رک تقیث
وامتحانله تدریسنه امر ویرد کدن سوکره مستمد طلبه
یتشدیرن مدرسه لری مدالیه واکرامیه ایله تاطیف وطریق
مستقیمدن انحرافله حدود شرعیه بی تجاوز ایدن امانه لری
عتاب و توبیخ ایتمکدن سوکره ده عبرة لاسارین غرته
ایله اعلان ایذیلر سه اصلاح کلی حصوله گله جنگی
شبه سزدر .

نامناً صابریه و ارادی ممکن مرتبه تحصیلده رک منافع
اسلامیه مصر و فائک بقیه سی مناسب بر صورتله مکتب
و مدرسه لری توزیع مکافات ایچون صرف ایتمک طلبه
عالومی خوشنود و محصله تشویق ایتملی .
ایکنجی - علمای هر سنه ایتمه اولان عداوت و اعتراض
نفسانی لر نیدن واز گچد کدن سوکره بین العوام حیثیتلر -

ینی حایه ایچون فسق و فساد و اخلاق ذمیه دن تجنب
ایتمک هر بر لر لی قوملرینه دنیوی اخروی نافع
و مختصر موعظه لر ده بولملی . « کن لدنیاک کآنک نعیش
ایدا وکن لا خیرتک کآنک تموت غدا » دهرک بعضاً
تهدیدانه و بعضاده ترغیبانه نصیحتلر ده بولور لر سه
آز بر مدت طرفنده استقبال امت تأمین ایذیله بیلور .
حکومت ده بوخاله مساعده ایدر بلکه معاونت ایتملی
بیله مأمولدر . فقط بزم بوله گیره جگمز بر پارچسه
شبه لیدر .

تتار لری حالاً جهات ایچنده در لر . حکومت طرفندن
بر بولاس و یاز اندر سه مأمور لر نیدن بری گولور سه عیجا
بو ، ایچون گلدی ؟ و اصل کاند گنوردی ؟ سوکی
نه اوله جق ؟ ده هر بری برر شبهه ذاهب اولور .
دررکن کلاسه سزین بیوک بر باطییدی قوبار لر لر
نتیجه نی فکر ایتملر . بوکی زمانده منصف ، مدیر بر
مأمور لری تصانیف ایتمر سه فایده میدان و برمن اما نعوذ
بالله بر طاقم صابریه رنگلی . قفاسی طومانلو اصلواون

بورکلی مأمور لر نیدن بر سه تصادف ایدر لر سه اللهم احفظنا
تاتار لر ایچون اختلال چیقار مق هیچ برنی دکدر .
اختلالات داخلیه واقعا بر حکومت ایچون محاربه دن
دهامضر و بیوک فلاکتلری ایراث ایدر سه ده عاصی اولان
ملت دخی کالاً محو اولمق له حکومتدن زیاده متضرر
اولور . اختلال چیقاران قوملر باق اکثریاً محو
اولدی لر ایسته چین مسلمانلری اختلال چیقار مق له باشلر سه
نیجه فلاکتلر گلدی . اسلام قاندری سبل گئی آقدی .
حاصل کلام دولته عصیان نه لکه دن خالی دگدر بنسأ
علیه ممکن اولدی نی قدر امان قبوسنی آسایشدن و بوا سایشدن
بالاستفاده علوم و معارف دن آرا بوب اختلال دن اجتراز
ایتملی .

قرانده بر عدالت

قران شهر نیدن آلمش اولدیغیز اشبو وقته غریبه نی
عرض انظار یار و اغیار لیتوروز . مقدمه سی هر نه قدر
جانسوز ایسه ده نتیجه سی ده اونستنده حالب نمونیتدر .
قران شهر ننده تنصر واقامت ایلمش بر آدمک خانه سنه

مسلمان اولان بدری مشافر اولور . بر ایکی گون
اقامتدن سوکره قریه سنه گیده جنگی آساده اوغلتک
نیازی اوزرینه رفاقتنده بولنان گوچک چوجقنی (بالاسنی)
دها بر قراج گون اقامت اتمک اوزره براقور گیدر .
اختیار بر مدت چوجقنی بکارسه ده گلمز . آرار بوله من
حاصل القصه چوجق غایب اولور و آرهدن بر آزمدت
گچنجه بالطبع هر شی گئی بوچوجق ده اونودولور گیدر .
گونک رنده اختیار سه شهره گبر چوجقنک (دوخوانی
سیمینار) به ده یعنی مکتب کئی روحانی به هر اصلسه
آشیرلمش اولدیغنی ای شیدوب محقیقه مجبور اولور . موفق
اوله ماز . بر آزمدندن سوکره مکتب چوجقنک
انمای نفس و استراحتلر نده گندی اوغانی گورور .
چوجقنی هان بدرینی گورور گورورمز آغوش ابوتسه
جان آتار و مکتبندن تخلیصنی رجایلر . اختیار بدری
چوجقنک بویله بر طوزاغه طوتلدیغنی گورور چوجقنی
الحق ایسته مش ایسه ده رؤساء روحانیه تک نیجه ظلمندن
قور تاره من . نهایت بولایسه مراجعت ایلر سه ده ایشینه

كسب صوبت ايدر بناءً عليه بيجاره اختيار (بروكورور) يعني حقوق محكمة سنة النجا ايدر ومحاكمة اولور. رئيس مكتب چوجفك كندی اختياره بگديگني ادعا ايلرسه ده اختيارك آو وقای چوجفك هنوز اون ابكي باشنده اولوب حق اختياره مالك اولماديغني انبات ايلر و محكمة دخي اون دردی بجاوز اتمديگي حالده حربته مالك اوله بيه جفنه حكم ايدرك بيجاره اختياره چوجفني تسليم ايدر. بوليس معرفتيله چوجفني مکتبدين آلق اوزره گتديگي اننده يته چوجفك لرك اواننده طقوز باشنده بر مسلمان قیزی گلوب قوجاغنه آيلور و كندی يتي ده قورتارمسي استرحام ايلر. اختيار دخي عدالتدن آلدینی بوقوته اعتداد ابرانده كندی لونغني وديگر انده او مسلمان قیزی آلهرق مکتبدين چوقوب گيدر. مكتب او قوی منه بيله قیام ايدمه. اختيار درحال (بيجين) بازارنده مجمع ايمش اولان مسلمانلره كیفيتي اخبار ايمش وقیزی دخي اولره امانت ايايوب كمال مسرورنه قريه سنه گنمشدر. بوگي سيجيناز بهرك

وته دنبرو مسلمان چوجفني آلق گي عادتارندن بقدر متأثر اولمق ايجاب ايدرسه روسيه حكومتك وبالخاصه محكمة مذكوره نك بوباده گوستردیگي حساب عدالتدن دولاي ده انسانيت نامنه موجب محمدتدر .
[نیل غزته سنك تركي قسمندن منقولدر]

المعارف والمدارس في روسیه

كانت مدارس المسلمين في المدن والقرى حرة لادخل للمعارف العمومية فيها ولا سيطرة عليها غير ان الدولة الروسية لاحظت في ذلك ملاحظاتها فصدر امر عمومي بادخالها تحت سيطرة نظارة المعارف بحيث لا يسوغ لاحد ان يدرس الاما تقرره النظارة فاستشيط امة التتار عيظاً واطلمت لدوائر الحكومة حتى بعثت بعونها الي پترسبورغ يام القيصر الكسندر الثالث وارجعوا نظارة المعارف

قامتهم على نهجهم . اتوا ولكن على ريب من الدو وقد رأينا الآن في احدى جرائد الروس ان والي ولا طورغاي تلقى اوامر نظارة المعارف بقضى انشاء مكتب مخصوص فيها لتعليم المدرسين المسلمين نهج التدريس والتعليم مدة سنة واحدة ليعاودوا فيعلموا انباءهم على مقتضى ذلك النهج وجمع لانشاء المدرسة المذكورة ثلثة آلاف وخمسة روبل وعلم من هذا ان الحكومة الروسية جازمت بادخال المدارس الاسلامية تحت ملاحظة نظارة

المعارف .

[النيل في القسم العربي]

صوك

KEMAL SALİH SEL
Tarafından Atatürk
Kütüphanesine bağışlanmıştır.

ÖZ GEÇMİŞ

KADRIYE PINAR ÖZER

06.08.1978 tarihinde İstanbul Bakırköy’de doğdum. 1989 yılında Ahmet Hamdi Tanpınar İlkokulundan mezun oldum. Ortaokulu Kastamonu 23 Nisan Ortaokulunda tamamladım. 1995 senesinde Çorum Fatih Lisesini bitirdim. 1998 senesinde başladığım lisans eğitimimi 2002 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde tamamladım. Halen Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimimi sürdürmekteyim.

2015-2016 ve 2016-2017 Akademik yıllarında Bülent Ecevit Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümünde ücretli Tarih Okutmanı olarak görev yaptım. Halen aynı birimde ders vermeyi sürdürmekteyim.

Evli ve iki çocuk annesiyim.